

4.03(2Укр)

3 - 38

37(09)

М. ЗОТИН

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА НА УКРАЇНІ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

М. ЗОТИН

Заданий №

196 г.

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА НА УКРАЇНІ

Державний Науково - Методологічний Комітет
Наркомосвіти УСРР по секції профосвіти
дозволив до вжитку, як допоміжний підручник
для викладачів та студентів ПедВУЗів

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

37 (075) = 91.79

Друга Друкарня-Літографія

Держвидаву України

Харків

Укрголовліт 525. Зам. 3984. Тир. 3.000.

Робітників освіти, учительський персонал, було виховано в дусі буржуазних забобонів,— в дусі, ворожім пролетаріатові, з яким їх^{*}нішо й ніяк не звязувало. Отже, тепер ми мусимо виховати нову армію педагогічного персоналу, який буде звязаний з партією, з її ідеями, що повинен перейнятись її духом, мусить приваблювати до себе робітничі маси, живити їх духом комунізму, зацікавити їх тим, що роблять комуністи“.

Ленін (із промови під час наради політосвітробітників 3 листопаду 1920 року).

ПЕРЕДМОВА

Складаючи цю працю, була думка, з одного боку, підсумувати той матеріял, що його поназбиралося в автора в процесі ламання старих організацій і утворення нових форм підготовки вчителя; з другого боку — подати в руки тих, хто провадить навчання та хто працює по українських інститутах народної освіти й педагогічних технікумах, такий навчально-методичний підсебник, що досить повно ознайомив-би їх з організацією педвузів, з їхньою роботою. Була думка подати матеріял не вище загальноорганізаційного й загальнопринципового значіння, як-от: розгляд питання про систему педагогічної освіти, про принципи будівлі навчальних планів підтехнікумів, факультетів соціального виховання, факультетів професійної освіти, про ролю педвузів серед загальної системи освіти,—але, головним чином, подати вчителеві й слухачеві по змозі конкретний матеріал що до тої практичної роботи, яку він повинен буде, під час самонавчання — й навчаючи інших, проробити за термін перебування в педагогічній шкільній установі.

Є ціла низка дуже важливих сторін у роботі педвузів, на які досі мало зверталося увагу; отже, е й абсолютно нерозуміння того, якого напрямку роботи треба дотримуватися, щоби розвязати висунуті завдання цілком правдиво; тут безумовно потрібні провідні та виправні вказівки. При цьому навіть такі питання, як педагогічна й виробнича практика учнів, або педвузі та дитячий рух — ще й досі правильно не розвязано. В питаннях про фізкультуру, про наукову організацію праці, про краєзнавчу роботу, про роль досвідних інституцій, про громадську роботу учнів, про стажування, про дипломні роботи й т. д. й т. ін.— в країщому випадкові панує нерозуміння, а в гіршому — безглузда плутанина, що не дозволяє пустити педагогічну машину повною ходою.

Мав на меті автор і той занадто важливий момент, що ті, хто вступає до педвузів часто-густо цілком не уявляють собі типа шкільної установи й тієї праці, що її там провадиться.

Зважаючи на те, що до педвузів, а надто — до ІНО, вступають, як правило, дорослі, то природним є вимагати від них цілком свідомого обрання фаху. Отже, це стає можливим лише тоді, коли перед ним остаточно буде розгорнуто картину тієї роботи, що її провадиться й має провадитись у педвузі.

Всім відомо, оскільки важка педагогічна діяльність і оскільки вона є, на превеликий жаль, непопулярною, а тому треба вжити всіх заходів, щоби кожний, хто вступає до педагогічної школи, йшов до неї цілком свідомо й надалі не жалував, що він неправильно обрав собі фах, що він „помилився“. Хочеться сподіватися, що подібна праця, навіть при всіх її хибах, — повинна бути корисною в процесі навчання по різних семінарах, чи то по курсах, де учнів ознайомлюється з системою радянської освіти, з організуванням професійної освіти й ін.; подібна праця допоможе усвідомити шкільне життя педвузів.

Автор певний, що йому не досить повно довелося відбити всі галузі життя педвузів, і чимало чого дуже істотного тут бракує. Отже, пояснюється це не лише тільки незначним обсягом книги, але, головним чином, тим, що подібна праця вимагає колективних зусиль.

У процесі виконання роботи довелося користатися не тільки з офіційного звідомленого матеріалу і доповідей окремих педагогічних шкільних установ, але й часто з матеріалів, що їх одержувано безпосередньо від цілої низки робітників ІНО й підтехнікумів. Висловлюючи їм усім щиру подяку, визнаю їхню допомогу за особливо коштовну.

M. Зотін

Харків, 15/X - 1925 р.

1. СИСТЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНІ

Питання про педагогічну освіту постало перед НКО УСРР з того періоду, коли почалась викристалізовуватися система освіти на Україні. 28 липня 1920 року було видано першу постанову НКО що до реорганізації колишніх учительських семінарій у педагогічні школи, при чому цю реорганізацію провадилося за терміновим розпорядком саме тому, що для справи соціального виховання спішно треба було *нових, інших* робітників, яких стара учительська семінарія, певна річ, підготувати не могла. Цілком зрозуміло, що в такий спосіб, похапцем, заходи ці не змогли залишити будь-яких серйозних наслідків,— вони мали лише політичне значення й вагу: перед педагогічними шкільними установами, що тоді існували (учителльські інститути, учительські семінарії й інші шкільні установи, які претендували на підвищення кваліфікації педагога), було висунуто питання про потребу як-найсерйозніше замислитись над питанням — яких саме шляхів триматися, щоби постачати для робітничої республіки нових учителів.

За постановою від 28-VII—1920 р. намічалася переорганізація учительських семінарій у трьохлітні *педагогічні школи* для *підготовки робітників соціального виховання* (дитячий будинок, сад, колонія, клуб, перші 4 класи семилітки), при чому підшколи повинні були подати слухачеві навики для позашкільної (політосвітньої) праці з дослідами. Не зупиняючися на реорганізації детально, треба відзначити, що похапцем розробленого плана не можна було перевести до життя, що учбовий план не задовольняв потреби; що-ж до таких тез, як от п. 6 — „*Приймаючи до педагогічної школи, жадних іспитів не повинно бути*“ або п. 7 — „*всі слухачі педагогічної школи одержують повне соціальне забезпечення, скрізь організовують інтернати й жадної плати за навчання не стягається*“,— це були

суть декларативні характерні риси „романтичного“ періоду праці НКО, але вони спричинилися до того, що педагогічні школи в майбутньому, майже до останніх днів, довго позбавлені були можливості стати на твердий ґрунт. Було запропоновано організувати низку нових підшкіл і, певна річ, без ніякого обліку матеріальних ресурсів та за повною відсутності живих педагогічних сил, які налагодили б педагогічну школу; отже, тає школи, що виникали за цією пропозицією, як гриби після дощу, швидко з'являлися, не встигши розквітнути.

Відомо, що за дореволюційних часів колишня Росія не мала одної певної системи педагогічної освіти, й педагог, здебільша, виходив із тих шкільних установ, які не ставили собі безпосередньо педагогічних завдань. „Учительські інститути“ та „учительські семінарії“ хоч і були педагогічними шкільними установами, але вони готували робітників лише для початкової школи, а для решти шкільних установ педагогічний персонал комплектувався з університетів, з духовних академій і семінарій та жіночих гімназій.

Не кажучи вже про те, що педагогічний елемент був занадто кволий по „учительських“ семінаріях та інститутах, треба відзначити, що й сама педагогічна маса відрізнялася найбільшою закостеністю серед усіх категорій „служилого чиновництва“.

З момента Жовтневої революції перед Радянською республікою постало надзвичайно велике завдання — збудувати освіту широких пролетарських та селянських верств на інших підставах, бо принципи одної трудшколи й нова система освіти, що її було ухвалено, вимагали й нового навчателя-громадянина, який був-би педагогично й політично розвинutий.

Отже, цілком підійти до питання про підготовку робітників освіти на Україні було можна лише 1920 року, коли Радянська влада остаточно закріпилася, при чому 2 основні напрямки в цій роботі взяли так НКО, як надто його органи на місцях — губерніальні та повітові (окружні) відділи народосвіти. Ці два напрямки такі:

1) шляхом короткотермінових курсів, втягуючи до них пролетарські елементи, підготувати нові кадри педагогів — головним чином, для інституцій соціального виховання дитячі будинки, дитячі колонії т. ін.;

2) утворити таку систему педагогічної освіти, що за нею, цілком відповідаючи ухваленій схемі освіти, можна було - б постачати досить кваліфікованих робітників для всіх типів і ступнів шкіл і курсів соцвиху, профосу й політосвіти.

Правда, треба відзначити, що перший шлях, якого вживано в досить широкому маштабі, якщо й міг - би на початку задовольнити дитячі установи, а кількісного боку, — проте, з якісного боку такі особи, що їх підготовлювано на коротко-термінових курсах, педагогічно будуть абсолютно непридатними.

Другий шлях також не відразу зміг більш - менш остаточно відзначитися, і непевна роль університетів, яких було реорганізовано в академії та інститути теоретичних знаннів¹⁾, деякий час не давала змоги висунути перед цілою низкою шкільних установ певні завдання, що задовольняли - б попlit пролетарської освітньої системи. Неправильний шлях, якого (на щастя — не надовго) додержувався НКО УСРР в організації суто - теоретичних ВУЗ'їв, без жіночої практичної установки, стався за повну суперечність основам, проголошуваним у деклараціях Нар. Ком. Освіти; тому подібний замір треба розглядати, як лемент од чаю, як повну неможливість зважитися зламати споконвічні університетські підвалини, — мовляв, „однаково нічого з ним не зробиш“. Ухил у бік теоретичної шкільної праці в колишніх університетах незабаром став за причину небажаних тенденцій і в учительських інститутах, які тоді - ж (року 1920) було перейменовано на інститути народної освіти; останні всіма засобами намагалися розвинути університетський напрямок, свавільно переорганізовуючись, ухвалюючи іхні шкільні плани.

У процесі ламання середньої школи — в звязку з переходом до нової, української системи, яка поверх семирічної трудової школи надбудувала не „словесну“ школу II - го ступеня, а професійну школу — на місцях почалося широке „будівництво“ педагогічних шкіл. Постанова від 28 - VII — 1920 р. про педшколи відограла ту роль, що педшколи на той час стали майже єдиною (крім соціально - економічних шкіл, які пізніше було зліквідовано) продуховиною для навчання колишніх гімназистів, реалістів, а почасти й учнів

¹⁾ За проектом заст. НКО тов. Зандера.

комерційних та торговельних шкіл. Швидко перефарбовано гімназичні вивіски, до шкільного плану додається педагогіку, якої часто - густо ніхто не викладав, і вважалося, що дана шкільна установа є педагогічною. Й готове для країни робітників освіти. Переведене рр. 1920 - 21 дослідження шкіл, які виникли не на базі вчительських семінарій, виявило, що вони в більшості є абсолютно нежиттєві, цілком не відповідають потребі постачати для республіки кваліфіковану педагогічну силу, а тому їх треба було ліквідувати. І не треба було з боку адміністрації особливого натиску, щоби значна більшість шкіл цих, що пізніше перейменувалися в курси, потроху самі по собі розвалилися без жадного випуску своїх слухачів.

1921 - й рік — це був рік виявлення системи педагогічної освіти; на той час схему освіти досить було перевіreno, оскільки для цілої низки типів шкільних установ було розроблено шкільні плани. З великого числа проектів, які подавала найактивніша частина робітників освіти (звичайні просвітяни й радянська професура), було ухвалено того проекта, що його дотепер переводиться в життя з деякими непринциповими поправками. За основу системи було взято такі принципи, про які ми писали р. 1921 так:

1) система педагогічної освіти є *система вищої освіти*, ѹ 2) вища педагогічна шкільна установа, яку будується за функціональними ознаками (соцвих, профес, політосвіта), повинна дати робітника освіти — *організатора*, що володітиме, як найкращий спеціаліст, всіма методами організації дитячого життя й педагогічної праці з підлітками та до-роєлими — ми уявляємо собі ІНО (інститут народної освіти), як міцний здоровий колектив, вільний від змагань колишніх університетів „дати гармонійно - розвинуту особу“ (на практиці безпідставного інтелігента), ворожий до будування програм, що давали - б лише загальну освіту, ІНО — це практична шкільна установа, яка мусить постачати майбутнім педагогам - організаторам знання у процесі самого життя, зважаючи на те, що вся його робота повинна відбуватись серед самої школи, дитячого будинку, фабрики й заводу, варстата й машини, лабораторії й трибуни. І з цього боку — університети й усі шкільні установи, які існували й функціонували до цього, вкупі з їхньою диференціацією дисциплін, що було доведено до розкладу

науки на атоми, з їхніми намаганнями готувати юнацтво виключно до наукової діяльності, — з цього боку вони є найлютиші вороги педагогічної реформи. А тому цілком зрозуміла буде думка, що інститути народної освіти лише тоді стануть щиро педагогічними шкільними установами, коли остаточно буде вижито „універсалізм“ старої вищої школи, коли все навчання не йтиме шляхом відлучення від життя, але його налагоджено буде суто - практично, втягаючи студентів до педагогічної праці з першого дня вступу його до ІНО.

Радянська система педагогічної освіти так раніше не відрізняла, як і нині (*в принциповій постановці*) не відрізняє якісної підготовки вчителя для початкової трудової школи (масова школа, 3 — 4 - літка на селі), від учителя для 7 - річної трудшколи, або школи професійної школи робітничої молоді; учитель початкової школи (4 - літки) повинен бути так само високо кваліфікований, як і решта категорій педагогів, бо робота з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку ніяк не легша, якщо не важча, за роботу з дітьми старшого шкільного віку чи то з підлітками. Різниця з - поміж учителів цих двох категорій в тому, що перші, як педагоги *висококваліфіковані*, можуть володіти меншим обсягом формальних знаннів у галузі тих чи інших не педагогічних дисциплін.

Отже, за системою педагогічної освіти 1921 року мережа стаціонарних шкільних установ визначалася в такий спосіб:

1) *Сдинний Інститут Народної Освіти* (що його організовано на матеріальній, а почасти й інтелектуальній базі колишніх університетів та вчительських семінарій), з підрозділами на 3 основні факультети:

а) підготовка робітн. соціального виховання (фак. соцвих);
б) підготовка робітників для профес. шкільн. установ (фак. профос.),

в) підготовка робітників для профес. шкільн. установ (фак. політосвіти); і

2) *вищі трьохлітні педагогічні курси* (що їх утворено на базі колишніх учительських семінарій, а почасти й на базі колишніх середніх шкіл) ¹⁾.

¹⁾ Лише 9 / VII — 1925, переховуючи мету єдності номенклатури з РСФРР, трьохлітні педкурси було перейменовано на педагогічні технікуми.

Педкурсів не вважали за середні педагогічні школи, вони являли собою шкільні установи типу ВУЗ'у, але такі, що стоять до деякої міри нижче за його, бо педкурси не мали ще серед свого педагогічного складу досить кваліфікованих робітників професорської кваліфікації, а також не мали потрібного числа учнів, підготовлених вступити до ВУЗ'їв.

3 - літні педкурси організаційно вважали за тимчасову форму (що правда, тимчасовість ця могла бути досить довгою); їх будувано не яквищий ступінь над факультетом соцвиху — це не педагогічна школа, аналогічна індустріальній, сільсько-господарській або соціально-економічній школі; курси їх факсоцвих не мають спадкового звязку поміж себе: перші не готують слухачів для другого.

Як правило — на курси повинно приймати лише осіб, що закінчили нормальну профшколу.

Другим шляхом, що дозволяє мати достатні кадри робітників, були короткотермінові педагогічні курси для пролетарського елементу, які, певна річ, не могли постачати висококваліфікованих робітників. У більшості, курси ці влаштовувано на лінії соціального виховання.

Отже, потрібно також відзначати, що ІНО їх педкурси не утворюють учителів з усіх дисциплін, — підготовку викладачів вузько-спеціальних галузей мусить провадити педагогічні відділи й курси, які мають бути при спеціальних інститутах (індустріальних, сільсько-господарських, соціально-економічних та інших).

Досвід роботи з 1920 до 1925 року виявив справді життєвий бік існування намічених планів педагогічних шкільних установ — і жадних принципових змін системи за цей період не було. Трьохлітні педкурси (тепер це — педтехнікуми) цілком себе виправдали їх тому вони є шкільні установи, що справді постачають масового педагога для села, переважно для 4-х молодших груп семилітки й для праці з дітьми молодшого віку. ІНО також виправдав себе і, якщо в будівництві факсоцвиху, а надто факпрофосу є чимало дефектів і почувається потреба не раз і не два рази переглянути структуру факпрофосу, то це зовсім не визначає, що ідея факпрофосу є принципово неправильна. Життя виправлює ці дефекти, що їх обмежено низкою об'єктивних причин (традиції, брак відповідної професури, тяжкий

матеріальний стан студентів та й майбутнього вчителя й т. інше).

Факультету політосвіти до 1925 — 26 шкільного року не було реалізовано, виною чого є виключно об'єктивні причини. Потреби його ніхто не заперечував і не заперечує.

Що-ж до підготовки вчителів для вищої педагогічної чи то іншої соціальної школи, то, як правило, таку підготовку зосереджується в науково-дослідчих катедрах, що їх організовує Головнаука при ВУЗ'ах або - ж самостійно. Перший пункт положення про науково-дослідчі катедри¹⁾ остаточно вказує на педагогічне завдання катедр: „завданням науково-дослідчих катедр, що їх організовує НКО УСРР, є розроблення під керуванням видатних учених дослідувачів наукових проблем, а також підготувати й втягнути до наукової та педагогічної діяльності осіб, що виявили шире праціння до наукової праці, а також і потрібні для цього знання й талан“. „Молодша категорія наукових робітників — членів науково-дослідчих катедр (аспірантура) як раз і є той елемент, що в майбутньому, вивчивши певну програму в 2 — 3- літній термін, мусить стати в лаві самостійних наукових діячів і викладачів вищої школи“. Науково-дослідчим катедрам з науковою й педагогічною метою ставиться за обов'язок переводити регулярні семінари, де виявляти хист до наукової праці й педагогічні нахили студентів (пункт 18), а також „коли аспіранти відбувають свій стаж, науково-дослідча катедра повинна звертати особливо серйозну увагу на розвиток педагогічної здатності аспірантів, передаючи їх ВУЗ'ам для навантаження їх відповідною роботою в галузі навчання“.

Цілком очевидно, що з тією обмеженою кількістю наукових сил та коштів, які тепер є в республіці, не дозволяється будувати могутні інститути в справі підготовки викладачів вищої кваліфікації і для інститутів та технікумів. Зважаючи на різномаїтую кількість спеціальностей, за якими провадиться наукову працю й що вимагає поповнення науково-педагогічною кваліфікованою силою, єдино доцільним буде — сконцентрувати цю роботу в справі підготовки в науково-дослідчих катедрах, якими керують найвидатніші вчені й професори. Структура катедри, як і вся її

¹⁾ Див. „Положення про науково-дослідчі катедри“ („Бюлєтень Головпрофосу“ УСРР № 1, 1924 р.).

робота, надає також змогу підбрати молодь найталановитішу та найближчу ідеологічно до робітничої держави.

Широка організація підготовки червоної професури з дисциплін соціально-економічного напрямку в єдину можливою вже тепер; для цієї мети існує Український Інститут Марксизму, що найближчим часом має випустити викладачів для ВУЗ'їв і молодих учених. Окрім того, цілком потрібним і можливим, окрім педагогічних і педологічних науково-дослідчих катедр, є організація педагогічної академії (інститут) з метою підготувати робітників для інститутів народної освіти та педагогічних технікумів, у галузі дисциплін педагогічного та організаційно-педагогічного циклу. Найближчим часом цілком напевно можна буде сказати про організацію бодай Академії Соціального Виховання, яка мусить постачати до інститутів соцвиху висококваліфікованих організаторів, а також викладачів педагогічних дисциплін.

Складним і цілком нерозвязаним, за відсутністю в сучасний момент сил на Україні, є питання про підготовку робітників у галузі дефективного дитинства і фізкультури. Підготовку робітників у галузі дефективного дитинства зосереджувалося почали на факультетах соціального виховання (відповідна спеціалізація), а з другого боку — в самостійному лікарсько-педологічному інституті. А фізкультурників не підготовлювалося ні на одному з факультетів ІНО і для цієї мети безумовно треба утворити спеціальну шкільну установу — Інститут Фізкультури, за прикладом РСФРР, бо якщо потрібні знання в галузі фізкультури й мінімальну підготовку в цій справі для вчителівства можна частково дати на Педкурсах і на інших факультетах ІНО, то організатора й викладача фізкультури по ВУЗ'ях і технікумах така система постачати безумовно не зможе.

2. СИСТЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В РСФРР

Якщо система освіти, а зокрема система педагогічної освіти, на Україні в усіх деталях і остаточно змогла викристалізуватися лише на 1921 рік, цеб-то до того періоду, коли Радянська держава переходила від доби військового комунізму до нової економічної політики, а тому й „романтичний“ період у педагогічній освіті охопив лише тільки так звану педагогічну школу, яку було реорганізовано з колишніх учительських семінарій, і взагалі вона довго не існувала, — то в РСФРР в галузі педагогічної освіти, починаючи з 1918 року, можна виділити три⁶ періоди, коли система педосвіти підпадала серйозному ламанню:

Перший період (до 1920 р.), коли були спроби реалізувати програму-максимум;

Другий період (до 1924 р.), що намітив систему передового плану;

Третій (останній) період, коли кожний тип педагогічної шкільної установи повинен був являти собою пряму функцію тієї школи, для якої він готував учителя.

Педагогічну освіту в РСФРР до 1920 року, з реформою лише педагогічних та учительських інститутів і учительських семінарій, уявляли лише в вигляді 2-х типів шкільних установ — Педагогічний Інститут (ІНО) й трьохлітні педагогічні курси, при чому останні треба було постіроху реорганізовувати в ІНО. За основу системи було взято таку саму думку, як і в УСРР, — що педагогічна освіта — то є вища освіта. Своєю структурою ІНО не являв собою цілком витриманої, відновідно наміченій системі, шкільної установи, хоч в основі ІНО була гарна думка: зібрати різноманітний педагогічний досвід (дошкільний, шкільний і позашкільний) в одній шкільній установі й прилучити до нього майбутніх викладачів. ІНО було поділено на відділи: дошкільний, шкільний і позашкільний; шкільний відділ

роздався на цикли за науковими спеціальностями: фізико-математичний, біологічно-географічний і соціально-історичний. Негативний бік ІНО полягав у тому, що в ньому панував ухил до академізму, до чистої науки — на школу педагогічним дисциплінам; в навчальних планах бралися технологічного циклу; нарешті, тоді ще не було з'ясовано, що ж саме мати в думці під виробничою базою в педагогічних шкільних установах — це не майстерні ручної праці, а сільсько-господарське й індустріальне виробництво.

Як на Україні з педагогічними школами, так із ІНО в РСФРР намагалися під натиском нової потреби педагогічних сил для поширеної мережі шкіл, як найбільше відкрити інститутів. Недовго проіснувавши, вони скоро вмирали через повний брак матеріальної бази й професури. (Тут треба відзначити, що університети стояли останньо від педагогічної реформи).

З 1920 року НКО РСФРР, не діждавшись позитивних наслідків від роботи ІНО й підкурсів та цілком розчарувавшись у можливості використати їх у тій формі, — переводить реформу й ухвалює схему педагогічної освіти в та-кий спосіб¹⁾.

A. КОРОТКОТЕРМІНОВІ КУРСИ

1. *Курси педагогічних практикантів* — шкільна установа з навчанням, що продовжується від 6 місяців до 1 року. Призначається їх для осіб, що мають певну загальну освіту й яких можна швидко підготувати провадити педагогічну працю як практиканти в дошкільних та шкільних установах соціального виховання. Закінчивши призначений термін практики, практиканти ще слухають додаткові (літні) курси, після чого їх вважається за робітників соціального виховання середньої кваліфікації.

2. *Педагогічні курси* — це шкільні установи, де навчання продовжується до 2-х років: туди приймають осіб, що мають закінчену загальну освіту обсягом нормальної школи II-го ступеня; цю установу призначається для підготовки звичайних робітників соціального виховання в дошкільних і шкільних інституціях. Шкільний план будується на основі шкільного плану 2-х останніх років педагогічного технікуму.

¹⁾ Див. „Матеріали Отдела Пед. Образования“ Ч. 1, вид. ГИЗ.

3. Техно-педагогічні курси — це шкільні установи з навчанням від 6 міс. до 2-х років. Призначення їх — підготувати спеціальних робітників для шкіл й курсів заводського та фабричного учеництва, для установ у справі збільшення кваліфікації робітників і службовців, а також для технікумів усіх спеціальностей, крім педагогічної. Утворено їх для осіб, що мають спеціальну освіту, обсягом технікуму, практичного інституту або ВУЗ'я. Шкільні плани будуються в залежності від призначення тих або інших курсів.

Б. ПОСТІЙНІ ШКІЛЬНІ УСТАНОВИ СЕРЕДНЬОГО ТИПУ

Педагогічний технікум — це шкільна установа, що ІІ, як правило, призначено для підлітків, які посікнували єдину 7-мілітню трудову школу або ж мають відповідну освіту. Ця установа має на меті підготувати переважно кваліфікованих робітників соціального виховання і в деяких випадках позашкільної освіти. Курс навчання — чотирьохлітній, поділяється на 2 ступні: I-й ступінь загальноосвітній, з педагогічним ухилом; II-й ступінь — спеціально-педагогічний, що теж розподіляється майже в останньому році навчання на 2 відділи — дошкільний і шкільний. По деяких педагогічних технікумах може бути встановлено відділи підготовки робітників позашкільної освіти: «бібліотекарі», «спеціалісти в музейній справі» та інші.

В. ПОСТІЙНІ ШКІЛЬНІ УСТАНОВИ ВИЩОГО ТИПУ

1. Практичний інститут народної освіти — ця шкільна установа має за мету підготувати більш-менш вузько спеціалізованих робітників — практиків в різних галузях соціального виховання, робітників позашкільної професійної освіти. Ця установа являє собою спеціально-педагогічну установу, що користується всіма правами вищих. Контингент осіб, що вступають на I-й курс практичного інституту народної освіти, складають підлітки й особи, що не мають закінченої загальної освіти, але мають загальний розвиток, що дає їм змогу протягом одного року (I-го курсу) поповнити свої знання до рівня I ступеня педагогічного технікуму. Курс навчання — 4-літній; перший рік — загальноосвітній, а останні — спеціальні. З другого року інститут поділяється на від-

діли: соціального виховання, фізичного виховання, естетичного виховання, підготовки викладачів нових мов, політосвітній відділ і відділ підготовки викладачів для перших двох років технікумів.

2. *Педагогічний факультет або педагогічний інститут.* Ця шкільна установа має за мету підготувати висококваліфікованих робітників, теоретично й практично підготовлених у різних галузях народної освіти, а також готове до наукової праці. Призначено цю установу для осіб, що закінчили I ступінь технікума або що мають освіту обсягом школи II ступеня чи то колишньої середньої школи. Педагогічний факультет (педагогічний інститут — теж) поділяється на такі відділи:

а) відділ соціального виховання з циклами — дошкільним, шкільним і позашкільним — протягом 3-х років; 4-й рік — для підготовки викладачів спеціальних дисциплін по педагогічних технікумах;

б) відділ підготовки викладачів у технікумах: перший рік навчання — загальноосвітній; потім 2 роки циклові — фізико-математичний, соціально-економічний, художньо-літературний і технологічний; 4-й рік — спеціально-педагогічний;

в) відділ політично-освітній з 3-літнім курсом.

г) відділ неофілологічний з 3-літнім курсом.

Ми навели цю схему, хоч вона вже потерпіла крах, через ті міркування, що з погляду задоволення потреб, які наспілі за доби переходу до нової економічної політики (НЕП), — вони безумовно є занадто цікаві. Отже, з другого боку — ця схема відбиває в собі ввесь обсяг суперечностей, що були в РСФРР у звязку з неуформуванням стану шкіл II-го ступеня. Ціла система короткотермінових курсів, що мають собі за завдання — задовольнити попит на робітників освіти, підготовлюючи осіб, які мають достатню загальну освіту. Ці заміри не дали бажаних наслідків тому, що таких осіб не могло бути досить, бо інтерес до педагогічної праці мають дуже небагато людей; учительська діяльність, на жаль, ще й досі не користається популярністю.

У схемі є намагання задовольнити попит на „спеціальних робітників“ для шкіл фабавуча, при чому, за традицією періоду військового комунізму, автори схеми гадали задовольнити цю потребу шляхом короткотермінових курсів.

сів, — що, звичайно, є цілком нежиттєвим, оскільки приягти до педагогічної праці осіб, що закінчили технікум та вже втягнулися у процес виробництва,— справа не легка.

Найміцніший і найдоцільніший (життя підтвердило це), безумовно, є педагогічний технікум з 4-літнім курсом навчання (збудований на базі семилітки). Підготувати кваліфікованого педагога для масової школи 4-літки за менший термін—неможливо. Дивно тільки, отже, що року 1921 для НКО РСФРР ще не було ясним, що нам потрібно було не позашкільників, а політосвітробітників, і якщо нам і потрібно вчителя-суспільника, то це зовсім не означає, що можна було мати за завдання підготувати такого робітника в педагогічному технікумі, а ще менше—підготувати там фахівця в музейній справі, бібліотекаря й т. інш. Нагромадження цілої низки спеціальностей в одній шкільній установі, зокрема, в педтехнікумі, не полегшувало роботу технікума, а тільки ставало на перешкоді, й тому нічого було сподіватися такого вчителя, якого вимагала республіка. Досить глянути на той навчальний план, що його подав НКО для педтехнікумів (до плану було вміщено для шкільного й дошкільного відділів по 57 дисциплін), щоби напевно сказати, що за такою переобтяженністю дисциплінами ніяк неможна сподіватися на підготовку педагога, який зуміє під час практичної роботи використати бодай одну десяту частину того, що сам він одержить під час свого навчання.

Що до практичного інституту народної освіти, то цей тип шкільних установ ми вважаємо зовсім непримітним; ці шкільні установи заздалегідь призначалося на загибелю, оскільки вони не мали певного контингенту осіб, що вступали до них, а з другого боку, вміщали таку силу спеціальних відділів — од відділу підготовки викладачів для технікумів до відділу естетичного й нових мов. Як відомо, життя знищило практичні інститути.

Педагогічні інститути й педагогічні факультети університетів своєю внутрішньою структурою вже значно наблизились до того, що останнім часом було вживано в РСФРР в більш різкій формі та що провадилося на Україні, а саме три основні відділи педагогічного інституту й факультету — це ті саме три факультети соцвіху, профосу й політосу, які ми будуємо з 1921 р. на Україні; різниця лише в тім,

що навчальні плани в РСФРР не так різко висували мету установки для кожного відділу -- готовати робітника для того чи іншого типу школи. Факт утворення педагогічних факультетів при університетах уже вказує на те, що того часу й у РСФРР намітився „легкий“ похід на університет, що до того стояв ще грізною й непорушною фортецею колишнього академічного теоретичного навчання, вибираючи в себе тисячі молоді, а випускаючи поодинці, в кращому випадкові—десяtkами фахівців - наукових робітників.

Новим і безумовно коштовним чинником у схемі була розвивка педтехнікумів за ухилами індустріальні сільсько-господарським.

Переходячи до останнього, 3-го періоду будівництва педагогічної освіти в РСФРР, зміст якого визначалося і який одержав ухвалу з боку практичних робітників на Всеросійській конференції 12—16 лютого 1924 р., — треба цілком напевне сказати, що за цей період значно наблизилися одна до одної системи педосвіти УСРР і РСФРР (схему педосвіти УСРР, що її розглянуто на III Всеукраїнській Педконференції в жовтні 1924 року, було прокореговано в частині підготовки робітників для профшкол і шкіл фабзавучу до деякої міри в бік можливої єдності внутрішнього змісту в тісю роботою, яку намічалося в педінститутах РСФРР).

Не маючи змоги використати матеріалів лютневої (1924 р.) педагогічної конференції, що відбулася в Москві, ми з'ясуємо питання про педосвіту в РСФРР за тими матеріалами й доповідями, що їх тов. Калащеніков (колишній зав. педагогічною підсекцією ГУС'у) подав на III Всеукраїнській педконференції 1924 р. Ознайомлюючи з системою педосвіти 1921 року, тов. Калащеніков характеризував її як систему, за якою педагогічні шкільні установи мало чим відрізнялися від колишніх факультетів університету. Практичні інститути народної освіти, що мали на меті підготувати вчителів семінаріям, до часу скликання Всеросійської Конференції зійшли зі сцени, як цілком нежиттєздатні шкільні установи. Система педосвіти на 1924-й рік могла - більше визначитись, оскільки більш - менш визначився тип школи, ѹ ГУС міг подати на місця основні програми ѹ установити внутрішній зміст шкіл переходного періоду, що ми його переживамо. За основу системи педосвіти на Всеросійській педагогічній конференції 1924 р. було взято, насамперед

дві нижчезазначені відповідні тези: 1) кожний тип педагогічної школи мусить являти собою просту функцію тієї школи, для якої він готує вчителів, і 2) педагогіту слід будувати, взявши до уваги радянську політику в галузі освіти й економічного будівництва. Вимоги, що їх по-дається педагогові, є дуже великі й різноманітні; отже, скільких їх зводиться до того, щоби педагог остаточно зрозумів громадські явища і своїм знанням був реально звязаний з робітничими масами, щоби він знов об'єкт виховання й зумів виховувати,— педагогіту треба будувати ґрунтуючись на таких 4-х основних шарах: 1) громадська частина, що підготовлює педагога - марксиста, комуніста, педагога - громадянина з широким політичним світоглядом при чому все набувається не тільки з Маркової та Ленінової теорії, але з так званого „практичного суспільствознавства“; 2) виробнича підготовка вчителів, яка полягає в тому, що кожний студент ПедВУЗ’у мусить ознайомитися з виробництвом у цілому, переходячи крізь основні галузі праці на певному підприємстві; 3) з перших років навчання студента втягується в політосвітню роботу й він ознайомлюється з усіма формами шкільної роботи, що - раз більше поглиблюючи цей момент до кінця свого навчання; 4) спеціалізацію провадиться в тому чи іншому типі ПедВУЗ’у. ПедВУЗ повинен стати культурним осередком свого району; широка політосвітня праця, робота в галузі дитячої безпритульності, дитячого руху, в справі шефства над'хатами-читальнями, досвідна методична робота — допомога в методичних питаннях школам району, а також переведення в життя різних культурних засобів господарських органів, кооперативів, земорганів і т. ін. За основні типи педагогіти залишаються педінститути й педтехнікуми (педфакультети при університетах — це те саме, що й педінститут, тільки організаційно влитий у систему університету або, правдивіше, постав із університету). Цілева установка цих 2-х типів педагогічних шкільних установ зберіглась колишня, але тільки перероблено по суті навчальний план та програми. За структурою педінститут розподіляється на відділи: фізико-технічний, природничий, громадсько-економічний із секцією лінгвістичною, політично-освітній, дошкільний і шкільний I ступня; при чому перші три відділи об'єднані в одне ціле, відповідають українському

факультетові професійної освіти, четвертий — факультетові політосвітньому, їй останні двоє — факультетові соціального виховання Єдиного Інституту Народної Освіти. Педтехнікуми, які мають чотирьохлітній курс навчання та що їх будується, як і раніш, на семилітці, поділюються на 2 концентри: 1) загальноосвітній з педагогічним ухилом і 2) концентр зі шкільним, дошкільним та політосвітнім фахами. Цілева установка — на масову школу чотирьохлітку. На відзнаку від УСРР педтехнікум у РСФРР вважається як шкільна установа середньої педагогічної освіти й не має тенденції розвинутися у тип вищої шкільної установи.

Окрім педтехнікумів, педінститутів і факультетів у РСФРР існує низка педагогічних шкільних установ, які являють собою самостійно-роздорнуту частину педінституту, або ж ці шкільні установи мають перед себе такі завдання, які задовольнити не може педінститут; до останньої групи треба застосувати такі шкільні установи, як Інститути дитячої дефективності (в Москві та Ленінграді), Інститути Фізкультури, Вищі Науково-Педагогічні Курси, Інститут Дошкільної Освіти (в Ленінграді), Інститут Позашкільної Освіти (там-же). Педінститут ім. Лібкнехта для підготовки робітників шкіл фабзавучу, — все це самостійні шкільні установи, що існують зовсім відокремлені, але по суті принципово не відрізняються від того, що передбачалося, як внутрішній зміст педінститутів. Треба також окремо відзначити Московську Академію Комуністичного Виховання, яка має на меті підготувати робітників у галузі дошкільного виховання, робітників шкіл I і II ступнія з природознавства — їй прагне підготувати вчителів для шкіл фабзавуча з фізико-математичних та громадсько-педагогічних дисциплін.

Переживши низку змін з 1918 до 1921 року, система педагогічної освіти взагалі цілком упростилася та, якщо є деяка різниця проти того, що ми маємо на Україні, то це обумовлено різницею в загальній системі освіти двох союзних республік.

З переходом РСФРР від школи II ступнія до школи професійної та від типу технікумів середньої школи до типу технікумів, як вищої шкільної установи, цілком можливо, що потроху будуть зникати й ті відзнаки різниці, що вони є натепер поміж схемами педагогічної освіти УСРР і РСФРР.

Напослідок треба відзначити, що підготовку професури для вищої школи РСФРР, як правило, до цього часу проводилося при науково-дослідчих інститутах і при університетах. Винятком є професори-супільники, яких підготовлюється в Інституті Червоної Професури; останній в сучасний момент починає поширювати свої функції й уже ставить собі за мету готовувати викладача біологічних дисциплін до ВУЗів.

3. ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНІКУМИ, ЇХНЯ БУДОВА, НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ Й ПРОГРАМИ

(Колишні 3 - хрічні педагогічні курси)

Ми вже згадували, що в галузі утворення системи підсвіти першим етапом була реформа вчительських семінарій в педшколі з трьохрічним курсом навчання. Вдалою ця реформа ні в якому разі не була. Під час скорої реформи, для педшколи було утворено занадто недосконаленого плана, який, звичайно, не міг дати чіткого напрямку в роботі на місцях; крім того, реформу проваджено під час громадянської війни на Україні, під час бандитизму й за несталистю академічного життя, природньо, що новий навчальний план не міг дати виразних наслідків. Ось цей план:

НАЗВА ДИСЦИПЛІН	Курс і кількість годин					
	1 к.		3 к.			
	1 е.	2 е.	1 с.	2 с.	3 с.	
1 Алгебра й геометрія			3	2	3	—
2 Фізика й хімія			3	2	3	—
3 Загальне світознавство			2	2	3	—
4 Геологія та ґрунтознавство			2	2	3	—
5 Ботаніка та зоологія			3	4	4	2
6 Мережі природній багатства й багатства України та їх обробка			2	3	3	2
7 Історія культури			3	4	4	2
8 Українська мова			4	4	4	2
9 Українська і світова література			2	2	3	2
10 Будівництво та мистецтво			2	2	2	—
11 Музично-вокальне мистецтво			2	2	2	—
12 Ручна праця			2	2	2	2
13 Психологія дорослої людини й дитини			—	2	—	4
14 Історія освіти та виховання			—	2	—	4
15 Педологія			—	—	—	2
16 Педагогіка			—	—	—	4
17 Шкільна гігієна			—	—	—	2
18 Методи позашкільної освіти			—	—	—	3
19 Методи соціального виховання			—	—	—	20
	30	35	36	36	36	34

Слід додати, що до цього плану не було жадних пояснень, які - б характеризували його зміст, і що він був не систематизований. Цілком зрозуміло, що, не зважаючи на деякі позитивні риси (технологічний момент, питання зашкільної освіти, певна доза педагогічних дисциплін) цей план сприяв лише більшій плутанині. В Борзі на Чернігівщині 17 вересня 1920 року ухвалили відкрити „педагогическое училище“ з 3 - хрічним курсом навчання, при чому виробили на тому - ж засіданні навчальний план з 35 дисциплінами, де до звичайних дисциплін середніх шкіл додається деякі соц.-економічні дисципліни, логіка та педагогічна психологія. Викладачі колишніх гімназій, незаконно перетворених на школи II ступеня, намічались обслуговувати нові педагогічні школи. На Волині утворюються педшколи з гуманітарним та природничим відділами, з такою - ж самою кількістю дисциплін в плані, з пробними лекціями, „наукою про культурно - освітню діяльність“, з історією педагогіки й психологією. У весь 1920 - й рік проходить в шуканні навчального плану, який задовольнив - би вимоги загальноосвітньої школи замість знищених гімназій та реальних шкіл; у той самий час його можно - б розглядати, як навчальний план професійно - педагогічної шкільної установи. Вихід завжди находили в тому, що до цього плану запроваджувано логіку, педагогію, психологію та методики, які здебільшого не пророблювано. Не пророблювано тому, що „начальство“ було далеко, а рятувати старе становище вважали за конче потрібне, хоч - би й під новою назвою педагогічної школи. Треба сказати, що досвід РСФРР братись на увагу не міг. Матеріали з центру не поступали, і доводилось на віть колишнім учительським семінаріям, в яких не можна не помітити педагогічного напрямку, іти помацки, шукаючи нових шляхів.

1921 рік — рік виявлення педагогічної освіти, яка поволі накреслилась, як система 2 - х основних стаціонарних типів шкільних установ: Інституту Народної Освіти і 3 - х річних педагогічних курсів. Під цей час РСФРР переходить на систему підтехнікумів, замість підкурсів. На Україні підкурси з деякою тенденцією збудувати їх на зразок підтехнікумів, збереглися й виправдали своє існування тим, що педагога, хоч - би в якій школі він учительював, особливо в школі соцвиху, не можна вважати за

вузв'язного спеціяліста. Інколи в педагога можна не вимагати великих знань в тій чи іншій спеціальній дисципліні, але завжди він мусить мати широкий світогляд. В нижчій масовій школі він повинен бути таким організатором, як і в більш вищій.

Протягом, 1921 — 22 акад. року ми мали на Україні педагогічні педкурси. На Всеукраїнській Конференції, в липні 1922 р., розглядалося й навчальний план і тимчасове положення про педкурси. На підставі цих документів З-хрічні педкурси Головпрофосу України визначалися в такому вигляді:

„Як тимчасова установа, педкурси не є вищим ступенем в системі педагогічної освіти“.

„Курси призначенні для дорослих, що скінчили профшколу типу індустріально - технічного або сільсько - господарського типу зі стажем“. „Педкурси повинні скеровувати свій розвиток в бік природнього поступового перетворення на фахсоцвих“.

„Накреслюється два головних типи курсів: курси на основі сільсько - господарського виробництва із орієнтацією на виробництво індустріально - технічне“ (це все вписано з „Тимчасового положення про З - хрічні педкурси“). І далі: „Перетворені з колишніх учительських семінарій та педагогік з - хрічні педагогічні курси під натиском потреб життя зросли до значної кількості, як тимчасова форма педагогісти, і мають на меті притягти частину трудового юнацтва, що скінчило профшколи, та робітників і селян відповідно підготовлених, які мають нахил до педагогічної праці. За цей термін вони мусять придбати загальну і спеціально - педагогічну підготовку, щоби, закінчивши курс і після однорічної праці, як керовники - практиканти, вони могли - б влитись, як нові, свіжі струмки в море робітників дитячих установ соціального виховання“. „З - хрічні педагогічні курси, тимчасова реформа в нормальній системі народосвіти, набувають досить сталого характеру під час переходової доби“ (дві останні цитати взято з пояснювальної записки до навч. плану педкурсів). „З - хрічні курси соцвиху становлять собою довготермінові педагогічні установи, що дають середню педагогісту“ (з операційного плану відділу педагогісти на 1922 рік).

Вищезазначені цитати з офіційних документів свідчать про те, що Головпрофос вважав педкурси за тимчасові

шкільні установи, але зі сталим характером,— за шкільні установи, побудовані на базі профшколи, за курси з орієнтацією на факультети соцвиху, з двома ухилами — індустріальним та сільсько-господарським і без розподілу на спеціальні секції.

Пункт про тимчасове існування 3 - хрічних педкурсів на I - й конференції викликав велике й досить обґрунтовані заперечення. З приводу цього питання ухвалено таку резолюцію : „а) підкреслювання тимчасовості курсів породжує в справі неясність, тому що розуміння тимчасовості занадто розтягне й може зменшувати авторитет курсів, що поведе до зниження рівня роботи, як лекторів, так і слухачів педкурсів; б) слід, навпаки, підкреслити момент відповідальності в роботі педкурсів, як установи, що поповнює тимчасовий брак робітників й соціального виховання і по змозі практично здійснює найближчі чергові завдання перехідної доби, прагне так в своїй загальній організації, як і в методах роботи — набути таких форм, що забезпечуватимуть її перетворення на факсоцвих“.

Треба відзначити, що тимчасовість деякі керовники педагогів розуміли не як потребу в близький час ліквідувати педкурси, а як тимчасове існування школи даного типу, яка, маючи перетворитись на ВУЗ, була перехідною, тимчасовою формою. Цю тимчасовість було розраховано не на 3 - 5 роки, а скоріше на 10 - 20 років. Підведення профшкільної бази, звичайно, не могло зустріти будь-яких застережень, тому що нормальна профшкола повинна давати, крім виробничої кваліфікації, і загальний розвиток не нижче колишньої середньої школи.

Це, звичайно, підносить рівень педкурсів, що мусять дати досить кваліфікованого педагога. Середня педагогічна освіта розумілася ще як дійсно середня в старому розумінні, за яким педкурси були - б нижчим поверхом ІНО, вони мали своє цілеве завдання, повинні були готувати самостійного робітника - організатора соцвиху.

Не досить цінним у той момент були питання про ухил, хоч його й виявлено було в навчальному плані, а також питання про цілеву установку, тому що безумовно було - б зовсім нераціонально готувати на педкурсах робітника того-ж типу, що на факсоцвихові; треба було звузити завдання, але не прямуючи до зниження загального рівня підготовки.

Те, що педкурси мають готувати робітників для 4 - річної школи (як правило), 1922 - го року ясно перед масовими робітниками і Головпрофосом не стояло, але, що було й нині в нерозвязаним, це довгочасність навчання на педкурсах. Ясно, що, маючи профшкільні кадри, збільшувати роки навчання на педкурсах нема чого, але оскільки цих кадрів 1922 року бракувало, то скрізь на педкурсах існували підготовчі групи, через які курси хотіли забезпечити собі прийом. Деякі вимагали тоді продовження курсу навчання до 4 - х років. Питання це в резолюціях I - ої педконференції не відбилося, а Головпрофос, прямуючи до реалізації української системи освіти, підготовчі групи офіційно не дозволяв, або, правдивіш, знаючи про них, не хотів їх помічати. Питання це виникає на II - й і III - й педконференціях і по суті є не розвязаним до цього часу, бо педкурси ще не мають певних гарантій до забезпечення слухачами з профшкіл, хоч - би навіть такими, що не відбули встановленого для них стажу в виробництві.

Переходячи до розгляду навчального плану 1921 року, який треба вважати за перший офіційний навч. план для 3 - хрічних педкурсів, можна сказати, що, не зважаючи на деякі хиби (багатопредметовість та ін.), він уже був документом, що став для педагогічної школи за провідний матеріал. І курси досить швидко зуміли скерувати всю внутрішню роботу в бік оформлення педагогічної шкільної установи.

Ось що являє собою навчальний план 1922 року (д.в. стор. 29 — 31).

Навчальний план складається з трьох основних циклів: а) соціальнє виховання (педагогічний); б) соціально - економічний (політич. виховання і в) загальноосвітній (загальнонауковий). Це цілком відповідає тим вимогам, які ставляться перед масовими робітниками соціального виховання: 1) бути підготованим до професійної практичної діяльності; 2) мати сталий комуністичний світогляд; 3) користуватись у своїй роботі науковими методами й володіти елементами сільсько-гospодарського та індустріального виробництва.

В основу навчального плану покладено продуктивний труд. Вивчення дитячих установ пронизує роботу всіх трьох років навчання; практичне вивчення дитини й дитячого колективу в цілому є центр усієї курсової праці. В процесі

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН

З-хрічних педагогічних курсів для підготовки робітників соціального

(затверджено вищою вихованням 1912 р.)

1 - 26 pix

Чергове число	Назва дисциплін	І триместр години на- учання			ІІ триместр години на- учання			ІІІ триместр години на- учання					
		Лекції-розвідання	Практич. вправи	Семінари	Р а з о м	Лекції-розвідання	Практич. вправи	Семінари	Р а з о м	Лекції-розвідання	Практич. вправи	Семінари	Р а з о м
<i>Група а.</i>													
1	Ознайомлення з дит. установами (від-відуючи їх; доповіді та обговорення)	—	2	1	3	—	2	1	3	—	1	1	2
2	Праця з прост. матер. в майстернях і в господарстві (м'який матеріал—папір, бібула, дерево, метал, наочні прилад. та інш.)	—	4	—	4	—	4	—	4	—	2	—	2
3	Праця на сільсько - господарському виробництві (рільництво, городництво, садівництво, бджільництво)	1	3	—	4	1	—	—	—	1	1	5	6
4	Праці в студіях мистецтв	—	3	—	3	—	4	—	4	—	2	—	2
5	1) Музично-вокальній. 2) Літерат.-драматичній. 3) Образотворче мистецтво.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Соцвих, його практичне завдання та форми	—	3	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—
<i>Група б.</i>													
6	Розвиток нар. господарства	2	—	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Історія соціалізму. Пролет. революція (історичні передумови перевороту, імперіалізм, його форми та історія в звязку з історією 19—20 ст. взагалі і робітничий рух зокрема)	2	—	1	3	1	—	1	2	—	—	—	—
8	Політ. устрій УСРР і РСФРР	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
<i>Група в.</i>													
9	Рідна мова ї література	2	4	—	6	2	4	—	6	2	4	—	6
10	Нім., англійська або французька мова	—	3	—	3	—	3	—	3	—	2	—	2
11	Математика (аритметика, геометрія, алгебра, тригонометрія)	2	2	—	4	2	2	—	4	2	2	—	4
12	Фізика	—	—	—	—	1	2	—	3	1	2	—	3
13	Хемія	—	—	—	—	1	1	—	2	1	2	—	3
14	Біологія	—	—	—	—	2	2	—	4	2	2	—	4
Р а з о м . . .		10	21	5	36	10	24	2	36	10	24	2	36

Чергове число	Назва дисциплін	І-й трим. год. навч.			ІІ-й трим. год. навч.			ІІІ-й тр. год. навч.		
		Лекції - розмови			Практичні вправи			Лекції - розмови		
		Семінари	Разом	Семінари	Разом	Семінари	Разом	Семінари	Разом	
<i>Група а.</i>										
1	Вивч. дит. установ (відвідуючи їх, участь в праці, доповіді та їхнє обговорення)	-	2 1 3	-	2 1 3	-	1 1 2	-	.	
2	Праця з прост. матеріалом у майстернях і в господарстві	-	2 2	-	3 3	-	2 2	-	2	
3	Сільсько - господарська виробнича праця	1 3	-	4 1	-	1 1 3	-	4		
4	Праця в студіях мистецтв	2	-	2 3	-	3 3	-	2 2	-	
5	Фіз. і дух. розвиток дітей та психохологічні особливості підлітків	1	-	1 2 2	-	1 3 2	-	1 3		
6	Сучасні напрямки педагогічної думки і практика трудов. виховання	2	-	2 1	-	1 2 1	-	1 2		
7	Система НКО (Соцвих, Профос, Поплітосвіта) в авязку з історією освітніх систем	-	-	-	-	-	-	2	-	
<i>Група б.</i>										
8	Радянське будівництво в УСРР і РСФРР	2	-	2 2	-	2 1	-	1 2		
<i>Група в.</i>										
9	Рідна мова й література	2 2	-	4 2 2	-	4 2	-	2	-	
10	Мистецтво	-	-	-	-	-	-	2	-	
11	Нім., англ. або франц. мови	1 2	-	3 1 2	-	3 1 1	-	2	-	
12	Математика	1 1	-	2 2 2	-	4 1 1	-	2		
13	Краєзнавство й світознавство	-	-	-	2 2 4	-	2 1 3	-		
14	Фізика	1 1	-	2	-	-	-	-		
15	Хемія	1 1	-	2	-	-	-	-		
16	Геологія та космографія	1 1	-	2	-	-	-	-		
17	Біологія	1 1	-	2 1 1	-	2 1 1	-	2		
18	Анатомія, фізіологія і психологія людини	1 1	-	2 1 1	-	2 1 1	-	2		
19	Рисування та методи виображення	-	-	-	-	-	-	1 1	-	
Р а з о м . . .		15 19	2 36	15 16	5 36	18 13	5 36			

Назва дисциплін .

	Назва дисциплін .	І-й трим. год. навч.				ІІ-й трим. год. навч.				ІІІ-й трим. год. навч.				
		Лекції - розмови	Практик. вправи	Семінари	Разом	Лекції - розмови	Практик. вправи	Семінари	Разом	Лекції - розмови	Практик. вправи	Семінари	Разом	
<i>Група а.</i>														
1	Вивчення дит. установ	-	1	1	2	-	1	1	2	-	12	2	14	
2	Сіль.-госп. праця	-	2	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	
3	Практикум до вивчення технології матеріалів та екскурсії на виробничі підприємства	-	1	1	2	-	2	-	2	-	1	1	2	
4	Праця в студіях мистецтв	-	2	-	2	-	3	-	3	-	-	-	-	
5	Дефективні діти	2	-	-	2	2	-	-	2	-	-	-	-	
6	Гігієна дитячого віку та санітарія дитячих установ	2	-	-	2	2	-	-	2	-	-	-	-	
7	Статистика в справі соцвіюх та облік досвіду педагогічної праці	-	-	-	-	1	1	-	2	1	1	-	2	
8	Питання дитячого читання й розповідання, дитяча література	2	2	-	4	2	1	-	3	-	-	-	-	
9	Гри. Природні форми спорту й гімнастики	-	2	-	2	-	2	-	2	-	-	-	1	
10	Екскурсійна метода в праці дитячих установ	-	-	-	-	1	1	1	3	1	1	1	3	
11	Загальні та спеціальні методи організації дитячого життя та роботи .	2	-	1	3	2	-	1	3	1	-	1	2	
12	Організація дит. установ з адмін., госп. і педагог. погляду — дитячий будинок, садок, школа, клуб, колонія, майдан і т. ін.	2	-	1	3	2	-	2	4	3	-	3	6	
<i>Група б.</i>														
13	Форми суспільно-виробничої праці, Техніка історія і зразки організацій .	2	-	1	3	2	-	2	-	-	-	-	-	
14	Енциклопедія сільгосподарства . . .	1	-	1	2	2	-	-	2	2	-	1	3	
15	Технологія матеріалів	1	1	-	2	1	1	-	2	1	-	1	2	
16	Історія речей та приладдів	2	-	-	2	2	-	2	1	-	1	-	2	
17	Рисування й методи виображення .	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	
		Р а з о м . . .				17	12	7	36	19	12	15	36	10
						11	11	11	36					

роботи курсанти відокремлюють елементи дитячого життя: гри, дитяча праця, мистецтво, громадські інсінкти та інше, і переконуються, що без вивчення цих елементів неможливо керувати колективом. Що до сільсько-господарської та фабрично-заводської праці, то вона є неодмінним елементом в загальній освіті робітника соц. виховання. Йскраво підкреслюється в плані, що курси мусять бути чітко розмежовані за ознакою переваги сільсько-господарського або індустріального ухилу.

Навчальний план, раніш наведений, розглядано на І Всеукраїнській педконференції був для того часу цілком придатний; конференція додала до його кілька невеликих змін; важко було його критикувати ще й тому, що він не був перевірений на практиці, а робітники місць до цього керувались найрізноманітішими планами, що були наслідком, місцевої творчості. Але вже через рік, коли робітники підкурсів спробували на практиці приклади його, виявилося, що так в загальній структурі, як і по суті, навчальний план потрібue змін. З'явилася потреба також і що до типу шкільної установи висловити міркування, які де в чому відрізняються від попередніх формулювань. У всякому разі друга педконференція уточнила завдання курсів, і це дало їм більшу сталість. У результаті робот конференції й після детального обговорення в методологічному комітеті Головпрофосу було ухвалено таку постанову про 3-хрічні підкурси:

І) „Вищі педагогічні курси, підлягаючи в своєму існуванні характерній для всієї профосвіти динаміці, все-ж протягом низки найближчих років набувають настільки сталої форми, що постійне підкреслення їхньої тимчасовості губить своє актуальне значення; 2) цілева установка підкурсів визначається, як підготовка масового робітника в установах соціального виховання, з орієнтирюкою їх праці на раннє й середнє дитинство; 3) дотримуючись загального правила комплектування ВУЗів, вищі підкурси базуються на профшколі; але, зважаючи на одноголосне свідчення всіх представників підкурсів про те, що кількість осіб, які вступають з профшкіл на підкурси, налічується одиницями, а актуальним завданням найближчого часу є забезпечити підкурси потрібними кадрами, то визнається за потрібне фіксувати таке твердження: аж до фактичного забезпечення від Головпрофосу профшкільними кадрами, припустимо з дозв-

волу губ. і Головпрофосу організувати при педкурсах підготовчі групи, які утримуються на ті-ж кошти, що й основні курси; 5) визнати за недоцільне підкреслювання загальноосвітнього й допоміжного до ІНО характеру педкурсів; конче потрібно будувати навчальний план з метою найбільше забезпечити суто-педагогічну підготовку".

Навчальний план з - хрічних педкурсів, як його виявлено в наслідок робот II педконференції, являв собою ось що:

1 - Й РІК

A. Цикл педагогічний

1. Вивчення дитячих установ:

а) вступ до радянської освітньої політики;

б) принципи та форми соціального виховання з погляду сучасної педагогіки;

в) праця з дітьми: гри, труд, мистецтво . . . 6 г.

2. Психологія дитинства. Анatomія й фізіологія.

Особливості організму під час росту . . . 4 г.
10 г.

B. Цикл суспільствознавчий

1. Мова й література . . . . . 6 г.

2. Вивчення соц. рухів . . . . . 2 г.

3. Соц.-економічний мінімум . . . . . 4 г.

12 г.

C. Цикл виробничий

1. Математика . . . . . 4 г.

2. Неорганічна природа . . . . . 4 г.

3. Органічна природа . . . . . 2 г.

4. Краєзнавство . . . . . 2 г.

5. Енциклопедія технічного або сільсько-господарського виробництва . . . . . 2 г.

14 г.

36 г.

2 - Й РІК

A. Цикл педагогічний

1. Вивчення дитячих установ:

а) семінари соцвиху (школа й дошкільний вік) 4 г.

б) праця з дітьми (педагогічна ручна праця, педагог. малюнок, ритмічна гімнастика) . 4 г.

2. Загальні проблеми педагогіки	2 г.
3. Трудове виховання, його історія та форми організації	2 г.
	<u>12 г.</u>

Б. Цикл суспільствоознавчий

1. Мова й література	6 г.
2. Історія культури	2 г.
3. Соціально-економічний мінімум	3 г.
	<u>11 г.</u>

В. Цикл виробничий

1. Математика	4 г.
2. Неорганічна природа	4 г.
3. Органічна природа	2 г.
4. Краєзнавство	1 г.
5. Енциклопедія виробництва технічного або сільсько-господарського	2 г.
	<u>13 г.</u>
	<u>36 г.</u>

3 - й РІК

А. Цикл педагогічний

1. Вивчення дитячих установ:	
a) семінар та організація соцвиху в СРСР і школи на Заході	3 г.
b) семінар в справі метод початкового навчання	4 г.
2. семінар в справі освітньої праці з дорослими на селі	2 г.
3. Педагогічний семінар	2 г.
4. Педагогічні системи в їхній історичній зміні .	2 г.
5. Дидактика трудшколи (особливості комплексового викладання)	2 г.
6. Гігієна дитячого віку й санітарія дитячих установ	1 г.
7. Основи дефектології (про дітей, яких важко виховувати)	2 г.
8. Статистика в справі народної освіти та облік спроби педагогічної праці	1 г.
9. Дитячий рух	1 г.
	<u>20 г.</u>

B. Цикл суспільствознавчий

1. Література	4 г.
2. Історія культури	2 г.
3. Соціально-економічний мінімум	2 г.
	<u>8 г.</u>

B. Цикл виробничий

1. Математика (включаючи елементи вищої математики)	3 г.
2. Неорганічна природа	2 г.
3. Органічна природа	3 г.
	<u>8 г.</u>

36 г.

Окрім того, було вироблено зразковий навчальний план підготовчої групи. Цілева установка педкурсів у цілому на Соцвих. Але, опріч цієї загальної установки, навчальним планом на кожен рік було встановлено виробниче завдання: 1-й рік — загальне усвідомлення в питаннях ралянської освітньої політики та в підходах до дитини; 2-й рік — оформлення навиків до роботи з дітьми молодшого віку (молодші групи в школі та дошкільний вік в дитбудинкові); 3-й рік — поглиблення та закріплення навиків до роботи з дітьми молодшого віку та до деякої міри з дітьми середнього віку. Дисципліни, що вивчаються на курсах, мусять у цілому складати один загальний акорд, що утворює світогляд і дає певний напрямок діяльності курсантів.

На III-ї Всеукраїнській педконференції в жовтні 1924 р. знову виникло питання про навчальний план педкурсів. На обговорення подано було кілька нових проектів, які виробили окремі шкільні установи й губпедконференції, а також проект навчального педтехнікуму РСФРР. У наслідок обговорень попередній навчальний план було визнано принципово за правильний, і, таким чином, лінія, яку було взято в будуванні педкурсів раніше, одержала колективну ухвалу від авторитетної конференції. Треба відзначити, що робітники педкурсів зовсім не порушували питання про перехід на Україні до системи педагогіки РСФРР, цеб-то до педтехнікуму, як середньої шкільній установи, — мабуть принципову ріжницю в системі освіти остаточно було з'ясовано, і не було бажання відходити від принципів, покладених в основу системи освіти на Україні.

Конференція все - ж визнала за конче потрібне виправити деякі дефекти навчального плану, які, звичайно, не міняють його сути, а саме: 1) визнано за потрібне уникнути багатопредметовості в педагогічному циклі; 2) перерозподілити педагогічні дисципліни так, щоб кожен рік орієнтуватися на цілеву установку даного року навчання; 3) розшифрувати, так званий, „соціально - економічний мінімум“; 4) чітко поставити питання про фізкультуру, мистецтво й трудознавство; 5) „дитрух“, що проходить через усю роботу підкурсів, поставити практично.

На основі робот підконференції на 1925 — 26 академ. рік Головпрофос ухвалив навчальний план підтехнікумів, який в остаточному вигляді має таку редакцію (див. ст. 37).

Отже, проходячи цілу низку змін, підлягаючи перевесному обговоренню на всіх губконференціях і Всеукраїнських педагогічних конференціях, навчальний план педагогічних курсів (підтехнікумів) не здобуток бюрократичної творчості, а є наслідок великої колективної роботи. У цій роботі педагогічний колектив ґрунтувався цілком на тих принципах, які поклав в основу освітньої роботи Наркомос України і, коли є деякі розходження з офіційного погляду, то вони не принципові, а практичні. Тут ми маємо на увазі питання про підготовчі групи, які наперекір бажанням Головпрофосу існували при багатьох підкурсах (підтехнікумах). Ці підготовчі групи всі з конференції (1922, 1923 і 1924 рр.) твердо підтримували й захищали, тому що брак кадрів з профшкол ставить руба питання про саме існування підкурсів. До цього часу ми не можемо сказати, щоб це питання остаточно розвязано; з підготовчими групами мабуть доведеться миритись ще кілька років¹⁾.

Що до програм підкурсів (підтехнікумів), то слід відзначити, що вони, хоч і видані від Головпрофосу для керовництва, все - ж далеко ще не вивчені, не пристосовані до місцевих умов. III - я підконференція зробила першу спробу критично аналізувати ці програми, але не могла закінчити роботу, обмежившись окремими зауваженнями вказівками на деяку неув'язку матеріалу, на потребу його перерозподілити.

Треба гадати, що більш - менш обґрунтовані програми і робочі плани підтехнікумів ми зможемо мати лише через

¹⁾ Питання про кількість років навчання теж остаточно не розвязано.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ПЕДТЕХНІКУМУ. Ухвалено від Методкому Головпрофесу 1/VII-1925 р.

Вивчення місцевого краю	Цикл суспільно-нознакчий*	1 рік	2	3	4	5	6	Концентрування предмет. по триестрах						
								1 рік	2	3	4	5	6	
Вивчення державних, громадських установ, побуту громадян, економіки підприємств. Полігосподнія практика в аваазку з наоч. планом	1. Радянська держава. І право	2	—	—	2	6	—	—	—	—	—	—	—	
1-й рік — 6 днів II-й рік — 12 днів III-й рік — 12 днів	2. Економіка та політика. Марксизм - ленінізм	2	2	—	4	—	6	—	—	—	—	—	—	
	3. Історія клас. боротьби	—	4	3	—	—	—	—	—	—	—	6	3	
	4. Література	—	4	4	8	—	—	4	4	4	3	6	3	
	5. Методи полігональної роботи	—	2	3	2	—	—	2	2	2	3	3	3	
	Разом 4	—	—	2	2	24	—	—	—	—	—	—	6	
<i>Цикл виробничий</i>														
Вивчення природи, еккурсії на підприємства. Праця на виробництві	1. Енциклопед. виробництва	2	2	—	4	—	—	6	—	—	6	—	—	—
1-й рік — 18 днів II-й рік — 18 днів III-й рік — 6 днів	2. Фізика, хемія, метеорологія	3	3	2	9	6	6	—	3	6	—	6	—	—
	3. Органічна природа	—	3	2	5	—	3	6	—	6	—	6	—	—
	4. Математика	—	4	3	2	9	6	6	—	6	6	—	6	—
	Разом 13	10	—	4	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Цикл педагогичний</i>														
Вивчення дитячих установ. Педпрактика	1. Педологія	4	3	2	9	6	3	3	3	6	—	6	—	—
1-й рік — 12 днів II-й рік — 18 днів III-й рік — 30 днів	2. Семінари по Соцвіку	3	4	12	19	—	3	3	3	6	6	6	12	18
	3. Сучасні педагогічні теми в системі	—	—	—	3	3	—	—	3	2	2	2	3	3
	4. Мова	—	3	3	3	9	6	3	2	2	2	2	3	3
	5. Образотворче мистецтво	2	2	2	—	4	2	2	2	2	2	2	—	—
	6. Спів, музика	—	2	2	—	4	2	2	2	2	2	2	—	—
	7. Фізкультура	—	2	2	—	5	—	—	4	—	4	—	—	—
	8. Праця в майстернях	—	3	2	—	5	—	9	—	—	6	—	—	—
	Разом 19	18	—	20	57	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Разом 36	36	—	36	108	36	36	36	36	36	36	36	36	36
<i>Чужа мова</i>														
	3	3	3	3	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—

1—2 роки, коли досвід збільшиться, коли економічно технікуми зміцніють, щоби бути в силі вживати тих методів роботи, які тільки в нових умовах є можливими.

Кожен педтехнікум, взявши за основу для аналізи та проробки офіційні програми, в силі, з одного боку, нормальню працювати, з другого— підготувати той програмний матеріал, що, не змінюючи принципових моментів, дасть змогу найтісніше ув'язати роботу технікуму з місцевим оточенням, з вимогами даного району.

4. ПРИНЦИПИ БУДУВАННЯ ФАКУЛЬТЕТІВ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ; ЕВОЛЮЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ

Факультети Соціального Виховання (ІНО з одним факультетом) постали на Україні 1921 року переважно з колишніх учительських (педагогічних) інститутів, почасти (у м. Київі, Одесі, Харкові, Катеринославі та Кам'янці-Подільському) з колишніх Університетів шляхом об'єднання з ними педагогічних шкільних установ та Фребелевських курсів, у Ніжині з колишнього лицею кн. Безбородька (істор.-філологіч. інститут), у Полтаві з істор.-філологіч. курсів та Вчительського Інституту й лише в Луганському постав уже року 1923-го на зовсім новому місці Інститут Наросвіти з факультетом соціального виховання й робфаком.

Історія розвитку факсоцвихів дуже складна й цікава, при чому треба зазначити, що на Україні, хоча й менше, ніж у РСФСР, була також тенденція організувати навіть у дрібних містах та селищах інститути народної освіти (Кременчук, Черкаси, Золотопілля, с. Ісаєво на Одещині). Звичайно, ці інститути потім або самоліквідувалися, або їх ліквідували, як цілком нежиттєві шкільні установи, які випадково виникли „на базі приват-доцентури“, що тікала на села з-за інтересів шлунку.

В історії свого розвитку всі факультети соціального виховання пережили багато серйозних реорганізацій, що дуже відбивалося на плановому навчанні студентства.

Більшість провінційних ІНО мали тенденцію бути подібними до Університету або, в кожнім разі, не стати нижче за факультети Професійної Освіти; це дуже ускладнювало реорганізацію, або певніш організацію факультетів соцвиху, які - б гарантювали підготовку соцвихника, яким його уявляв собі Український Наркомос.

Організація ускладнялась ще й тим, що склад викладачів у основному своєму кадрі не співчував реформі; він

не розумів її, бо не розумів реформи в усій системі освіти, що її переводив Наркомос.

Потрібно було довгої виховної роботи, треба було перевести низку губерніяльних та Всеукраїнських конференцій у справі педагогічної освіти, для того, щоб зламати активний опір і скерувати за допомогою частини викладачів організаційну роботу на правильний шлях. Те, що більш менш легко можна було зробити на підкурсах, з великим труднощами можна було перевести на факультетах Соціального Виховання.

Перший навчальний план Факультету Соцвіху було вироблено й затверджено 1921 року (див стор. 41).

На I Всеукраїнській конференції в справі педагогічної освіти, в 1922 р., куди на розгляд було подано цього навчального плана, його було дуже розкритиковано, як план „недостатній“, такий, що принижує ідею вищої шкільної установи, „план певніше педагогічних курсів, ніж ВУЗу“. Говорили про фельдшерів у педагогіці, що ми йдемо в будівництві вищої освіти назад, а не вперед і т. ін.

Проте, наслідки роботи конференції біли такі, що ідею організації факультетів соцвіху було ухвалено, але були пропозиції дати на місця не єдиний навчальний план, а відповідно до розбивки всіх ІНО на декілька груп. Основної ідеї навчального плану 1921 року — готовувати єдиного „інтегрального“ організатора - соцвіхника — конференція не сприйняла, бо вважала за нежиттєву думку здійснювати цей план в усіх ІНО.

Постанови конференції в справі про факсоцвіхи становили такі тези:

1) Факсоцвіхи є спеціальні шкільні установи для підготовки педагогічного персоналу (організаторів та керовників) дитячих установ соціального виховання дитини до 15-ти літнього віку.

2) Основним вихідним моментом усієї побудови факсоцвіхів та підкурсів має бути через це система соціального виховання УСРР, включаючи систему педагогічних заходів охорони материнства та дитинства, окрім перша охоплює дитину від 4-х до 15-ти років, а друга — дитину до 4-х літнього віку.

3) Щоб досягнути ції основної мети, факсоцвіхи повинні поставити собі за завдання підготовляти педагога-колекти-

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ФАКУЛЬТЕТУ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ:

		I тр.	II тр.	III тр.
<i>I курс</i>				
1	Математика	6	6	4
2	Фізика з хімією	6	4	6
3	Біологія з ботанікою й зоологією	4	4	4
4	Українська мова зі вступом до мовознавства	4	4	4
5	Історія українського письменства в зв'язку з все-світнім	4	4	4
6	Історія культури й народного господарства України в зв'язку з всесвітньою	4	4	4
7	Пролетарська революція та радянське будівництво	2	2	2
8	Вступ до педології	2	2	2
9	Мистецтвознавство	—	2	2
10	Азбука праці та фізичного розвитку	2	2	2
11	Семінар соціального виховання	2	2	2
Р а з о м . . .		36	36	36
<i>II курс</i>				
1	Астрономія та космографія	4	—	—
2	Геологія з мінералогією	—	—	4
3	Фізична, політична та економічна географія України в зв'язку з всесвітньою	4	4	2
4	Історичний матеріалізм	2	2	—
5	Нова мова	2	2	2
6	Анатомія й фізіологія людини в зв'язку з особливостями розвитку дитини	4	4	4
7	Дитяча санітарія й гігієна та дитячі хвороби	4	4	4
8	Психологія з педагогічною	4	4	4
9	Педологія	—	4	4
10	Історія педагогічної теорії й практики	4	4	4
11	Мистецтвознавство	2	2	2
12	Азбука праці та фізичного розвитку	2	2	2
13	Семінар соцвиху	4	4	4
Р а з о м . . .		36	36	36
<i>III курс</i>				
1	Радянська система освіти й система соцвиху	2	2	—
2	Організація апаратів та установ соцвиху	2	2	2
3	Статистика народної освіти	4	—	—
4	Охорона дитинства	4	4	4
5	Тимчасові дитячі установи	—	4	2
6	Денний дитячий садок та будинок	—	—	6
7	Постійний дитячий будинок-комуні	—	—	6
8	Методика соцвиху			
	а) дитячі гри, екскурсії та свята	4	4	—
	б) розповідання, читання та літературна творчість дітей	4	4	—
	в) суспільствознавство в процесі соц. виховання	4	4	—
	г) природознавство в процесі соц. виховання	4	4	—
	і) мистецтвознавство	2	2	2
	д) азбука праці та фізичного розвитку	2	2	2
	е) організація дитячого колективу	—	—	8
9	Семінар соцвиху	4	4	4
Р а з о м . . .		36	36	36

вісти, організатора дитячого життя¹⁾ в колективі, який-би знов природу дитини й згідно з нею здатний був-би провадити єдиний виховний процес од народження дитини до її юнацьких років.

4) Щоб, розвязати це завдання, факсоцвихи повинні: а) покласти міцний науковий ґрунт під загальний світогляд майбутнього соцвихника, об'єднуючи всю суму його наукових знань довкола вивчення дитини, її виховання, її природного та соціального оточення; б) дати майбутньому соцвихникові цілковите й глибоке знання дитини й виховних до неї підходів згідно з ухваленою в УСРР виховною системою; в) розвинути в майбутньому соцвихникові низку практичних умінь, потрібних йому, щоб правильно організовувати дитяче життя в процесі виховання.

Розглядаючи тези, що їх ухвалила І Конференція про будівництво факсоцвихів, треба пам'ятати, що в системі соцвиху УСРР за основу установу був дитячий будинок, як маяк, як ідеальна форма комуністичного виховання,

Згадуючи про навчальний план, якого розглядала конференція, треба відзначити, що хоч конференція і вважала що навчальний план „треба будувати за принципом єдності та неподільності: спеціальність кожного студента факсоцвиху одна — дитина та її виховання“, але на передову добу навчальний план треба було будувати в такий спосіб:

1) визнати за конче потрібне продовжити навчання на факсоцвихові до 4-х років — 12 триместрів, з 42-годинним робочим тижнем;

2) факсоцвихи, що найбільше наближаються до нормального типу, припускають на 4-му році навчання поділ на такі групи: майбутніх практичних робітників соціального виховання (безпосередньо в дитячих установах); майбутніх інструкторів соцвиху й група таких, що готуватимуться до наукової розробки проблеми педагогіки та соціальної педагогіки (ІНО в Харкові, Катеринославі та Ніжині);

3) факсоцвихи переходового типу на 4-м році припускають поділ студентів на 2 групі: майбутніх робітників з молодшими дітьми (дошкільниками) й майбутніх робітників з дітьми старшими, при чому ця остання група по-

1) Див. резолюції І Всеукр. Педагогічн. Конференції — „Шлях Освіти“ — № 3, 1922 р.

діляється на дві підгрупі; точних та гуманітарних наук (Київ, Полтава, Міколаїв, Херсон);

4) у *крайньому разі* факсоцвихи переходового типу припускають такий самий поділ і трохи раніш приблизно з *н'ятого триместру* з поділом другої групи на 3 підгрупі: фізико-математичну, природничо-географічну й гуманітарну (ІНО в Чернігові, Житомірі, Вінниці й Глухові).

Крім таких загальних тез, конференція вважала за потрібне завести до навчального плану низку змін та доповнень, як, приміром: поширити курс суспільствознавства, завести курси анатомії та фізіології організму, що росте, вивчення дитячої дефективності, охорони материнства та дитинства, вступ до філософії й т. ін.

Поділ усіх факсоцвихів на три категорії, з одного боку, відповідав тим обставинам, що були в той час у різних ІНО, а з другого боку, давав вихід так *крайнім* прихильникам „єдиного недиференційованого організатора дитинства—соцвихника“, як і прихильникам предметових фуркацій, що намагалися язберегти їх, з одного боку, для більшої наукової підготовки, з другого — не захоплюючись ідеєю єдиного дитинства та дитячим будинком, вважали, що житя вимагає такої школи, де потрібен викладач спеціяліст-циклонік, який дійсно зможе задоволити в процесі навчання дощитливий розум дитини.

Колегія Наркомосу, обговорюючи постанови Конференції, в цілому затвердила ухвалені резолюції, але категорично заперечувала потребу переходити від 3 - років навчання до 4 - х. У той момент для керовників освіти на Україні здавалося цілком нежиттєвою ідея збільшення курсу навчання, що ніби не мала під собою серйозних підстав.

У справі про тривалість навчання цілком протилежні думки в робітників Педвузів і Головпрофосу були й пізніше, включаючи й III Педконференцію (аж до 1924 — 25 академічного року). Треба зазначити, що вже 1922 року цілком ясно було, що орієнтовку Наркомосу УСРР у системі соцвиху на дитячий будинок і заміну дитячим будинком школи життя цілком розбило: життя вимагало школи й школи, а дитячий будинок, який держава не була в силі втримувати, як масову установу, лишався тільки для безпритульного дитинства. Але — якщо „маяк соцвиху — дитячий будинок“ став гаснути, то відразу — ж зовсім чітко

почала виявлятись нова форма комуністичного виховання — дитячий рух. Органи соціального виховання повинні були взяти це до уваги в своїй виховавчій роботі й справу підготовки робітників соціального виховання ув'язати з дитячим рухом.

Ідеї інтегральності в підготовці соцвихника на II Всеукраїнській Педагогічній конференції в липні 1923 року провадили і представники Головсоцвиху і представники Головпрофосу. Беручи до уваги вимоги життя й неможливість відразу перийти на факсоцвихах на єдиний навчальний план, конференція ухвалила 2 типи навчальних планів: тип А — без фуркацій, що орієнтувався на єдиного інтегрального соцвихника, й тип Б — з фуркаціями, з деякою диференціацією за циклами дисциплін, починаючи з III курсу навчання (курс навчання конференція ухвалила на 10 триместрів).

Труднощі переходу на недиференційований навчальний план спеціалісти-викладачі колишніх університетів, що працювали на факсоцвихах; бажання зберегти тенденцію університетської побудови ІНО — все це разом примушувало учасників конференції гостро критикувати запропонований проект, а надто проект недиференційованого факсоцвиху. Вороги запропонованих на розгляд проектів вважали, що, скінчиваючи такий факсоцвих, людина не зможе працювати в трудовій школі зі старшою групою, бо не матиме відповідного наукового знання.

Оскільки Головпрофос у всіх проектах факсоцвиху завжди вказував потребу відповідних наукових знаннів у тих, що закінчують, така заява мала, безумовно, суто-полемічний характер і докладчик (т. Попів) відповів так: „я вважаю, що соцвихник - енциклопедист, орієнтований на організацію дитруху, працюватиме й у трудшколі краще, ніж викладач математики або словесності“.

Після досить довгих обговорень II конференція все-ж ухвалила такі пропозиції, що в великий мір відповідали офіційній думці, яку висували Головсоцвих і Головпрофос¹⁾:

1) Факсоцвих повинен орієнтуватись на могутній поток дитячого життя, що в сучасний момент під наявою

¹⁾ Див. постанови II Всеукр. Педконференції, „Щлях Освіти“ №№ 7, 8. 1923 р., стор. 211 — 213.

„дитячого руху“ охопив усю так звану шкільну, дошкільну й „позашкільну“ роботу з дитинством, а соцвихник повинен бути за організатора ції динаміки дитинства, тоб - то одночасно й вихователем і вчителем.

2) Щоби виконати поставлені перед факсоцвихом завдання, нема потреби будувати навчальний план факсоцвиху з звичайними „предметовими“ фуркаціями, бо факсоцвих готує переважно спеціалістів - педагогів, а не спеціалістів математики, історії й т. ін. Кожен такий „спецпредметник“ більше служить своєму предметові, ніж дитинству, а виконати „единий навчальний план“ Соцвиху зможе й соцвихник - енциклопедист і навіть краще, ніж спеціаліст-предметник, бо комплексова метода, яку Головсоцвих запропонував в дитустанову, вимагає якраз енциклопедичної, а не спеціально предметової підготовки педагога.

3) Проте, всі труднощі побудови факсоцвихів без фуркацій, оскільки вони вимагають досвідчених і висококваліфікованих керовників, яких ще так небагато в УСРР, а також вимагають великої творчості, здійснюючи свій навчальний план, конференція вважає за можливе одночасне існування в УСРР і факультетів соцвихования з предметовими фуркаціями, як тимчасових установ з відділами фізико - математичними, природничо - географічними й соціально - історичним на останньому році навчання, але й з достатньою орієнтацією їхньої роботи на динаміку дитинства.

Як видно з наведених цитат і з постанов конференції, вона зробила, на наш погляд, цілком правильні висновки — поділити факультет на дві групи: тип А й тип Б, що в процесі своєї роботи ставлять собі трошки різні завдання: в той час, коли перший орієнтується на висококваліфікованого соцвихника - енциклопедиста - організатора, другий має на меті задоволити запити потрібної наукової спеціалізації, що й повинен мати кожний педагог.

Не можна ігнорувати того твердження, що серед соцвихників завжди будуть (і це цілком природно) особи, з яких одні більш здатні працювати з дітьми молодого віку (дошкільниками), інші з дітьми старшого віку й, нарешті, не можна ігнорувати того твердження, що всі соцвихники виявляють у більшій або меншій мірі нахили, вивчати ті або інші дисципліни (віддають перевагу математиці й хемії або мові та літературі й т. д.).

■ Навчальний план, ухвалений на II Конференції в трохи переробленому вигляді згідно з указівками конференції та колегії Головпрофосу, що затвердила його 17/XI — 1923 року, був такий:

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ФАХСОЦВИХУ ТИПУ „А“.

Дисципліни	Триместри									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I. ЦІКЛ СОЦІАЛЬНО - ЕКОНОМІЧНИЙ										
<i>1. Катедра суспільствознавства . . . . .</i>										44
Політекономія	2	2	2							
Розвиток господар. та економіч. форм	2	2	2	2	2	2				
Історія класової боротьби на Україні				2	2	2				
Історія соціаліст. та револ. руху				2	2	2				
Диктатура пролетар. та радянське будівн.							2	2		
Історичний матеріалізм							2	2		
Семінар з марксизму								2	2	
<i>2. Катедра мови та літератури . . . . .</i>										44
Загальне мовознавство					2	2	2			
Історія літератури							4	4	2	
Літературна студія										4
Українська мова	4	4	4							
Нова мова				2	2	2	2	2		
II. ЦІКЛ ПЕДАГОГІЧНИЙ										
<i>3. Катедра соціального виховання . . . . .</i>										84
Дитячий рух та неорганізоване дитинство, ...	2	2	2				2	2	2	
Дитустанови для нормальн. дитинства	4	4	4							
Дитустанови для дефект. дитинства				2	2					
Охорона дитинства, охорона здоров'я				2	2	2				
Елементи соцвиху (методи та практика)							2	2	4	4
Найлісівіта соцвихника										2
Сучасні педагогічні течії							2	2	2	
Радянська сист. освіта та сист. Соцвих (Організація соціального вихов.)							2	2	2	
Практикум (з спеціальності)							6	6	8	
<i>4. Катедра педагогії . . . . .</i>										48
Анатомія та фізіологія дитини				4	4	4				
Педопсихологія				4	4	4				
Педіатрія та педогігієна							4	4	2	
Соціальна педагогія				2	2	2	2	2	2	
<i>5. Катедра мистецтвознавства . . . . .</i>										26
Студія образотворча	2	2	2	2						
Студія музично - вокальна	2	2	2	2						
Студія драматична					2	4				
Семінар з мистецтвознавства							4			

Дисципліни	Триместри									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ІІІ. ЦИКЛ ВИРОБНИЧИЙ										
<i>6. Катедра працевнавства та краевнавства</i>										42
Енциклопедія виробництва		6	6	2	2	2				
Праця в дитустановах				2	2	2				
Семінар з трудознавства (за ухилами)					2	2	4			4
Краевнавство та економічна географія						2	2			
<i>7. Катедра математики</i>										18
Математика (загальний курс)		4	4	4						
Курс мат. для індустріально-техніч. учили							3	3	3	3
<i>8. Катедра природознавства</i>										54
Фізика й хемія (загальний курс)		4	4	2	2					
Фізика й хемія для індустр.-техніч. учили							3	3	3	3
Фізика й хемія для сільсько-госп. учили.							3	3	3	3
Ботаніка й зоологія (загальн. курс)		4	4	4						
Ботаніка й зоологія для сіл.-госп. учили							3	3	3	3
Геологія з мінералогією				2	2					
Теорія світовбудови					2	2				
Біологія й теорія еволюції					2	2				
Р а з о м	36									

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ФАКСОЦВИХУ ТИПУ „Б“

Дисципліни	І і ІІ курси					
	I тр.	II тр.	III тр.	IV тр.	V тр.	VI тр.
Суспільствознавство						
Пролетарська революція й рад. будівництво	2	2				1
Історія (соціальна динаміка)	3	3			3	3
Наука про народне господарство	—	—		2	2	2
Література (розвиток суспільної думки)	—	—		3	3	3
Мовознавство (загальн. курс)	2	2		—	—	—
Українська мова	4	4		—	—	—
Нова мова	—	—	1	2	2	2
Основи соціального виховання						
Соціальне виховання (семінар)	3	3			3	3
Методи й елементи соц. виховання	—	—		3	3	3
Дитяча література, творчість, читання	1	1		2	2	2
Сучасні педагогічні течії	—	—	1	3	3	3
Анатомія й фізіологія дитини	2	2	2	—	—	—
Педопсихологія	1	2	2	2	2	2
Санітарія й гігієна дитини	4	4	4	4	4	4
Мистецтвознавство (студій)						

Дисципліни	І і ІІ курси					
	I тр.	II тр.	III тр.	IV тр.	V тр.	VI тр.
Виробничий цикл						
Математика	2	2	2	2	2	2
Фізика й хімія	2	2	2	2	2	2
Теорія	3	3	3	3	3	3
Краєзнавство	3	3	3	3	3	3
Біологія й теорія еволюції	2	2	2	2	2	2
Ботаніка, зоологія	1	1	1	1	1	1
Енциклопедія виробництва	2	2	2	2	2	2
Разом . . .	36	36	36	36	36	36
Дисципліни						
III курс						
Загальний курс						
Система освіти СРСР і на Заході	2	2	2	2	2	2
Організація дитячих установ	3	3	3	3	3	3
Основи марксизму (семінар з історич. та діялектического матеріалізму)	2	2	2	2	2	2
Семінар соцвиху	2	2	2	2	2	2
Політосвітробота соцвихника	2	2	2	2	2	2
Нова мова	2	2	2	2	2	2
Разом . . .	13	13	13	13	13	13
Цикл суспільствознавства						
Суспільствознавство в Сопвихові	4	4	4	4	4	4
Історія праці	2	2	2	2	2	2
Література українська й загальна	4	4	4	4	4	4
Загальне мовознавство	3	3	3	3	3	3
Українська мова	2	2	2	2	2	2
Теорія художньої творчості	2	2	2	2	2	2
Педагогічна практика й конференції (за групами дисциплін)	6	6	6	6	6	6
Разом . . .	23	23	23	23	23	23
Цикл виробничий						
a) Індустриальний ухил						
Елементи вищої математики (аналітична геометрія, аналіз безконечно малих, наближенічислен.)	8	8	8	8	8	8
Фізика (пристосовано до виробництва)	5	5	5	5	5	5
Механіка (технічна)	3	3	3	3	3	3
Педагогічна практика й конференції	7	7	7	7	7	7
Разом . . .	23	23	23	23	23	23

Дисципліни	ІІІ курс		
	VII тр.	VIII тр.	IX тр.
<i>б) Сільсько - госп. ухиля</i>			
Геологія в звязку з ґрунтознавством та мінералогією	2	2	
Фізика з метеорологією	3	3	
Хемія з с. - г. технологією	4	4	
Зоологія з скотарством	2	2	
Ботаніка з рослинництвом	3	3	
Геодезія	1	1	
Географія с. - г. культур	2	2	
Педагогічна практика й конференції	6	6	
Р а з о м . . .	23	23	
<i>Дошкільний цикл</i>			
Психологія наймолодшого віку	2	2	
Фіз. виховання дітей дошкільного віку	3	3	
Естетичне виховання дітей дошкільного віку	3	3	
Ручна праця наймолодшого дитячого віку	2	2	
Семінар дошкільного виховання	3	3	
Семінар у природі з дітьми	4	4	
Практика в дошкільних установах	6	6	
Р а з о м . . .	23	23	

Загалом зміст навчального плану факсоцвіху типу „А“ (див. пояснювальну записку до навчального плану) й методи його роботи визначають такі твердження: на факсоцвіхові треба ставити в першу чергу питання вивчення дитинства та організації дитинства залежно від соціально-економічного оточення, треба зламати традиції вивчати різні методики, а за найкращий спосіб справжньої педагогізації факсоцвіху вважати перенесення роботи студентів до установ соцвіху й звязаного з ними оточення.

Навчальний план типу „А“ поділено на 3 цикли: соціально-економічний, педагогічний і виробничий. У циклі педагогічному легко розрізнати два моменти: катедра педагогії вивчає саме дитинство, катедра соцвіху — організацію дитинства, при чому вони не ізольовані від останніх двох циклів. Питання, що їх охоплюють ці дві катедри, застосовано до педагогічного циклу для того, щоб підкреслити їхню педагогічну установку.

Катедру мистецтвознавства, що є безумовно складовою частиною катедри соцвіху, відокремлено, переважно з міркувань технічних і через ту специфічність роботи, що є

в студіях мистецтв. Поглиблення й обґрунтування педагогічних питань є і в циклу виробничому, бо катедра працевнавства, що стоїть на чолі цього циклу й об'єднує його, ставить собі поруч із спеціальними завданнями й завдання педагогічні: роля праці в вихованні, дитяча праця й т. ін. Але, звичайно, цей цикл перш за все має виконати найважливіші завдання — це „індустріалізація свідомості“ соцвихника. Математика, фізика, біологія й т. ін. на факсоцвихові потрібні зовсім не як „чисті“ науки; призначення їхне утилітарно-педагогічне.

Вивчати соціальне оточення ставить собі за завдання цикл соціально-економічний.

Навчальний план типу „Б“, ставлячи в основному ті-ж завдання, що й тип „А“, має трохи іншу побудову, а саме — на III році навчання розгалужується на зростову й дисципліново-циклову спеціалізації.

Треба також зазначити, що в процесі роботи за навчальним планом типу „А“ й „Б“ має провадитись *ухил* або індустріальний або сільсько-господарський; на жаль, яскравого виявлення ухилів, яке було - б потрібне, в навчальних планах немає; в більшій мірі вони відбились у першому (1921 року) навчальному плані факсоцвиху.

На другій конференції було принципово розвязано питання про потребу організувати на Україні самостійний інститут (академію) соціального виховання, який - би мав на меті: 1) підготовку висококваліфікованих педагогів-соцвихників; 2) науково-дослідчу роботу для вивчення теорії й практики соціального виховання й 3) підготовку професури педагогічного й педагогічного ухилів факсоцвиху. З багатьох причин (переважно матеріальних) це питання практично не можна було розвязати до цього часу. З - хрічна робота факультетів соціального виховання в умовах оточення, що змінялося з розвитком комуністичного дитячого руху, повз який не може пройти ні один соцвихник, природно не могла дати установки роботі ІНО, щоб можна було говорити про плани та методи роботи досить перевірені, які - б можна було обстоювати. Через це на III Всеукраїнській педагогічній, конференції в жовтні 1924 року питання про навчальний план було ще досить бойовим питанням, хоча „традиції універсалізму“, бажання „бути подібним до факирофосу“ уже не було зовсім.

Про навчальний план треба було, звичайно, говорити досить серйозно, оскільки він є вихідним документом для планування роботи фахсоцвихів, бо „процес реформ набуває затяжного, а де-не-де й хворобливого характеру“ (слова докладчика тов. Ряпіо). У тезах тов. Ряпіо до основного докладу „Процес реформи педагогічної освіти“ про фахсоцвихів сказано так: п. 12. Факультета Соцвіху, хоч-би в яких варіантах їх будували, треба будувати, ґрунтуючись на вимогах та інтересах соціального виховання дітей, яке треба розуміти, як загальну й всебічну організацію всього дитинства Радянської Республіки.

п. 13. Якщо соціальне виховання є суспільним, і мета його — підготовити нові кадри борців за диктатуру пролетаріату, за комунізм, якщо система Соцвіху має на увазі не стільки гармонійно-розвинену особу, скільки певні норми поведінки робітниче-селянського колективу, обмежені сучасною класовою боротьбою, то й факультети Соцвіху (ї підкурси), підготовлюючи робітників, повинні відбивати й відроджувати ці моменти в своїй діяльності.

п. 14. Коли увагу соцвіху зосереджено на організації дитячого життя в колективі й ідеальною формою, основним фактором, суттю та змістом Соцвіху є дитячий комуністичний рух, то й фахсоцвихи (ї підкурси) повинні брати за основу педагогічного процесу дитячий колектив з його внутрішніми й суспільними взаємовідносинами й педагогіку колективу, що виховує закони й форми поводження його.

У секції фахсоцвихів на III Педконференції головну увагу було віддано побудові навчального плану й самому навчальному планові. Два типи навчальних планів „А“ й „Б“, (без фуркацій і з фуркаціями), що їх було встановлено на попередній конференції, після переведення їх протягом року, викликали бажання виробити все-таки один тип, який-би задовольняв в однаковій мірі й вимоги прихильників підготовки педагога соцвіхника-організатора (непредметника) без усяких ухилю і спеціалізацій, що справлявся-б однаково з роботою в усіх типах дитячих установ, і вимоги прихильників деякої спеціалізації на старших роках навчання. За виразом одного з делегатів, „колишній фахсоцвих типу „А“ потрібував деякої потайної професізації“. Не викликало суперечок відзначення цілевої установки фахсоцвиху, яку в значній мірі визначали-б

тілько - що наведені тези з доповіді голови Головпрофосу т. Ряппо, а також і раніш ухвалені постанови.

Суперечки могли бути лише в питанні про структуру навчального плану. На жаль, конференція не справилася з завданням, що перед нею стояло, й ухвалила трохи спішно постанову будувати навчальний план факсоцвиху без жадних предметових фуркацій.

На думку секції соцвиху, треба тип „Б“ відкинути й рішуче реформувати його на тип „А“. Така категорична постанова конференції зустріла не менш категоричне заперечення з боку колегії Головпрофосу під час затвердження резолюцій, і було ухвалено, що структура факсоцвиху й уся побудова й зміст навчального плану має дати природний вихід для спеціалізації циклової й зростової, тоб - то кожен, хто закінчує факсоцвих, у процесі роботи повинен бути підготовлений згідно зі своїми нахилями, до того, щоб уміти працювати у тому або іншому типі установ соціального виховання з дітьми молодшого або старшого віку, а також повинен бути остатільки науково підготовлений, що міг - би бути справді цілком освіченим педагогом, щоб провадити навчання з дітьми старшого віку в тому чи іншому циклі дисциплін, беручи до уваги, що на старших роках навчання в Соцвихові деяка спеціалізація провадиться й, звичайно, провадиться до деякої міри й надалі.

Навчального плану факсоцвиху, якого ухвалено на конференції, протягом 1924/25 навч. року було серйозно переглянуто згідно з постановою Головпрофосвіти.

Навчальний план, що його запропоновано факсоцвихам, мав такий вигляд (див. ст. 53).

Навчальний план факсоцвиху на 1925/26 навч. рік складено з розрахунком на чотирьохлітній курс навчання. Така довгочасність навчання за правильної постановки роботи, дійсно, гарантує підготовку висококваліфікованого соцвихника.

У структурі навчального плану на 4 - м році навчання встановлено цілком певно спеціалізацію в циклах: суспільному, біологічному, фізико - математичному й дошкільному. У процесі роботи (зокрема в роботі Харківського факсоцвиху) виявилася потреба в спеціалізації переддошкільній для задоволення вимог виховних установ Наркомздоров'я, що потрібують педагогів - соцвихників.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ФАКСОНВИХУ

Кілька слів про підготовку робітників для дефективного дитинства. Це питання стояло самостійно ще 1922 року на І педагогічній конференції. Тоді його було розвязано в такій спосіб:

1) За ВУЗ для підготовки робітників виховання та навчання дефективних дітей вважати лікарсько-педагогічний відділ Київського ІНО, при чому визнати за потрібне відокремити його в самостійний лікарсько-педагогічний інститут.

2) До краєвих лікарсько-педагогічних кабінетів прикомандувати педагогів для науково-практичного вивчення метод досліджування дефективних дітей.

3) В Одеському педологічному інституті Укрголовпрофос організує постійні курси типу клінічних інститутів для стажування педагогів та лікарів з метою підготовити нових робітників з дефективним дитинством.

Пізніше на ІІ конференції знову було затверджено думку про те, що треба організувати на Україні самостійний інститут соціального виховання дефективного дитинства.

Фактично ми на Україні мали дійсно два осередки підготовки робітників з дефективними дітьми: в Київському ІНО (лікарсько-педагогічний відділ, потім секція при факультеті й пізніше катедра) і в Одеському педологічному інституті на спеціальніх курсах для лікарів і педагогів.

Ненормальний розвиток педологічного інституту в ВУЗ, куди стали приймати не лікарів і педагогів, а слухачів на таких самих умовах, як до всіх вищих шкільних установ, примусив Головпрофос закрити курси для дефективістів, так званий педологічний інститут, і надалі зосередити всю спеціальну підготовку робітників з різних галузей дефективного дитинства при краєвих лікарсько-педологічних кабінетах, куди командується слухачів за особим добором. Усім факультетам дается завдання поруч із підготовкою робітника з нормальним дитинством дати всі навички й знання, потрібні для роботи з так званим дефективним дитинством.

Що до програм факультетів соціального виховання, то вони ще остаточно не усталені, що не можна було в процесі перебудови на факультетах дати їх, як орієнтаційний матеріал. Кожен факультет мав свою робочу програму, що в більшій або меншій мірі, принаймні в циклі педагогіч-

педагогічних дисциплін треба надсилати майстрів з різних типів виробництва.

Треба відзначити, що як 1-е, так і 3-є завдання не здійснено до початку 1925 року, коли відповідну педагогічну підготовку почали провадити вперше сільсько-господарські інститути (Київ), організувавши при собі педагогічні курси (відділи).

За проектом 1921 року факпрофос мав таку структуру: факультет розподілявся на сім секцій: математики, фізики, хемії, природознавства, географії, історії, мови й літератури. Матеріал, заведений до навчального плану кожної секції, складався з двох частин: 1) наукові дисципліни, спеціальні для даної секції, 2) дисципліни, так-би мовити, організаційно-педагогічні.

Не маючи змоги за браком місця навести тут ввесь навчальний план, навожу для зразку план тільки 2-х секцій: математичної та соціально-історичної (див. ст. 60 та 61).

Коли розглянемо навчального плана, то побачимо, що в ньому досить значне місце відводиться, так званим, організаційно-педагогічним дисциплінам і дисциплінам виробничим, до яких треба застосувати: загальне машинознавство, механічну й хемічну технологію, ознайомлення з виробництвом; далі йде ознайомлення, вивчення й організація профшкіл і технікумів, профосвіта в Радянському Союзі й на Заході, огляд навчального матеріалу, екскурсійна метода, семінари виробничих метод викладання, організація шкільного життя, праці клубів і т. ін.

Розглядаючи навчального плана, бачимо також, що в ньому значно переважають ті дисципліни, в яких особливо яскраво підкреслюється педагогічний характер факпрофосу.

Це зроблено доцільно, бо тільки така перевага в бік нового допомогла професурі відійти від старих форм—традицій Університету з його „чистою науковою“.

Зрозуміло, що перший навчальний план факпрофосу з його структурою недалеко війдійшов від університету: нові 7 секцій спочатку мало чим відрізнялися від старих спеціальностей фізико-математичного та історично-філологічного факультетів. Коли взяти до уваги, що для більшості організаційно-педагогічних та виробничих дисциплін не було відповідних лекторів-керовників, то ясно буде,

ФАКУЛЬТЕТ ПРОФОСВІТИ

Навчальний план підготовки робітників професійної освіти Інституту Народної Освіти

	Т р и м е с т р и								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
I. СЕКЦІЯ МАТЕМАТИКИ									
<i>1 - й цикл</i>									
Наука про органічну й неорганічну еволюцію	6								
Основи марксизму	2								
Наука про народне господарство	6								
Історія культури	6								
Аналітична геометрія	—	3/2	3/1						
Диференціальнєчислення	—	2/1	2/1						
Вища алгебра	—	3/1							
Диференціальні геометрія	—	3/1							
Загальнє машинознавство	3								
Технологія механічна й хемічна	6								
Вивчення типового виробництва	8	4							
Екскурсії на різні виробництва	3	3							
Ознайомлення з профшколами й технікумами	3	3							
<i>2 - й цикл</i>									
Астрономія	—	—	—	4	3/3				
Інтегральнєчислення	—	3/1	6/2	2	2				
Механіка	—	4/2	4/2	4/2	4/2				
Нарисна геометрія	—	3/1							
Фізика	—	4	4/3	4/3					
Креслення й малювання	2	2	—	—	—				
Наближнєчислення	—	—	—	3/1					
Теорія функцій	—	—	—	—	5				
Теорія можливостей	—	—	—	—	3/1				
Організація виробництва	2	—	—	—	—				
Фізіологія й психологія переходового періоду	—	—	6						
Шкільна гігієна	—	2	2						
Новітні теорії педагогіки	—	—	6						
Вивчення профшкол і технікумів	—	6	6						
<i>3 - й цикл</i>									
Варіаційнечислення	—	—	—	—	3/1				
Теорія чисел	—	—	2						
Історія математики в звязку з розвитком виробництва	—	—	2						
Методологія геометрії й аналізу	—	—	—	—	8				
Профосвіта в Радянському Союзі й на Заході	—	—	—	—	7				
Огляд навчального матеріалу	—	—	—	—	2				
Методи виображення (мова малюнка)	—	—	—	—	2				
Екскурсійна метода	—	—	—	—	6				
Розробка навчальних планів і програм	—	—	—	—	2				
Організація профшкол і технікумів	—	—	—	—	3	3			
Семінари виробничих метод викладання	—	—	—	—	2	2	2		
Проектування профшкол і технікумів	—	—	—	—	—	2			
Організація шкільного життя і клубної праці	—	—	—	—	—	6			
Пробні лекції й заочна праця з педагогічних питань	—	—	—	—	—	—	X		
Разом годин за тиждень	28	35	28	27	28	26	26	31	10

Т р и м е с т�									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	

ІІ. СЕКЦІЯ СОЦІАЛЬНО - ІСТОРИЧНА

1 - й цикл

Наука про органічну та неорганічну еволюцію .	6								
Основи марксизму	2								
Наука про народне господарство	6								
Історія культури	6								
Індуктивна логіка	2	2							
Основи фізіологічної психології і психологія .	2	2	4						
Етнографія і фольклор	—	4	4						
Соціальні основи мови	—	2	4						
Загальне машинознавство	3								
Технологія (механічна й хемічна)	6								
Вивчення типового виробництва	—	8	4						
Екскурсії на різні виробництва	—								
Ознайомлення з профшколами й технік. мами .	3	3							

2 - й цикл

Наука про народне господарство: а) теорія;									
б) історія; в) економіка переходової доби .					6	6	6		
Історія робітничого руху								2	
Історія професійного руху								2	
Історія матеріальної культури			8	4	4	8			
Історія філософії				2	4				
Історія літератури					2	2			
Історія мистецтва					2	2			
Історія України					2	2	3	3	2
Історія Росії					2	2	3	3	2
Організація виробництва			2						
Фізіологія та психологія переходового віку .						6			
Шкільна гігієна			2	2					
Новітні теорії педагогіки				6					
Вивчення профшкол та технікумів					6	6			
Основи статистики					2	2			

3 - й цикл

Економічна географія								2	2
Історія соціальних взаємовідносин та ідеології .								2	2
Історія соціального руху на Україні і в Росії (семінар)								2	2
Історія держав і правних форм								2	2
Історіографія історичних наук								4	3
Профсв. у Радянському Союзі й за кордоном .								2	
Методологія історичних наук								2	2
Огляд наукового матеріалу								2	
Методи виображення (мова малюнка)								2	
Екскурсійна метода								6	
Розробка навчальних планів і програм								2	
Організація профшкол і технікумів								3	3
Семінари з практичних питань викладання історії								2	2
Проектування профшкол і технікумів									2
Організація шкільного життя і клубної праці .									6
Пробні лекції й заочна праця з одного з пе- дагогічних питань									X
Практичні питання викладання історії								4	

Разом годин на тиждень . . . . . 30 | 27 | 26 | 30 | 38 | 26 | 29 | 38 | 19

що на першому році було мало надії на більш - менш значні досягнення в работі факпрофосів.

Але, не зважаючи на те, що для професури спочатку перетворення Університету на Інститут Народної Освіти здавалось зовсім неможливим, на I Всеукраїнській Конференції педосвіти делегати від факпрофосів ухвалили з приводу загального докладу таку резолюцію :

1) „Визнати, що ідея організації факпрофосу цілком правдиво відбиває систему нар. освіти в галузі підготовки робітників загально - освітніх та педагогічних дисциплін для профшкіл та технікумів.

2) Основними елементами організації внутрішньої роботи профосу повинні бути : ознайомлення з виробництвом, глибоке знання науки, оскільки це потрібно для спеціальності, широка проробка питань педагогіки, природничий та соціально - політичний розвиток та удосконалення метод роботи.

3) Вживаючи активних метод проробки матеріялу, факультет у відміну від теоретичності викладання колишнього університету має утворити такі умови праці, за яких не могла - бути затушована основна цілева установка спеціальної педагогічної шкільної установи. За основну лабораторію факультету повинна стати школа.

Основним завданням факультету мусить бути підготовка педагога - організатора, що цілком володіє своїм фахом”.

Конференція взяла навчального плана за основну для праці надалі, але додала до нього деякі зміни (відзначимо, найважливіші): 1) Збільшити час навчання з 3 - х до 4 - х років. 2) Точніше встановити літній триместр, вважати його переважно за практичний. 3) Зменшити кількість секцій (зокрема об'єднати географічну з природознавчою). 4) Спеціалізацію частково починати з першого року навчання, викладаючи вступні курси з основних дисциплін секцій. 5) Обмежити велику кількість предметів і об'єднати дрібні курси організаційно - педагогічних дисциплін. 6) Зробити перегрупування дисциплін відповідно до місцевих умов, але, звичайно, так, щоби не порушити загальної структури навчального плану.

Праця факпрофосів 1921 - го, 22 - го й, почали, 23 - го років не дала бажаних наслідків в справі підготовки педагогів відповідної кваліфікації ; з зовнішнього боку ця праця

сько-господарських шкіл перше місце займають природничо-географічні дисципліни (секції природознавства, географії); у планах підготовки викладачів соціально-економічного типу — соціально-історичні науки, і, нарешті, секція мови та літератури готує викладачів для всіх типів профшкол. 3) Навчальний план треба розподіляти не на 9, а на 10 триместрів. 4) Навчальний план будеться за принципом подвійної фуркації, що здійснюється в житті після засвоєння соціально-економічних та педагогічних дисциплін. Перша фуркація має бути не пізніше другого року, вона поділяє факультет на цикли: фізично-математичний, хемічний, природничо-географічний і соціально-історичний. Друга фуркація здійснюється на початку 3-го року навчання й поділяє: 1) фізично-математичний цикл на математичну та фізичну секції, 2) біологічно-гебрафічний цикл — на біологічну та географічну секції; 3) цикл суспільнонавчих наук — на секції соціально-історичну та секцію мови й літератури.

Навчальний план, якого ухвалено на другій педконференції, хоча й значно відрізняється від попередніх, в ньому ясніше було виявлено завдання факультету, але все-ж і в його структурі можна було помітити, що реформу здійснено лише наполовину: не подано точного окреслення основних відділів (індустріального, сільсько-господарського та соціально-економічного), на останньому році навчання існують ті секції, що були й раніш, не яскраво виявлено ролю виробничої практики,

ІІІ Всеукраїнська педагогічна конференція, що відбулася в жовтні 1924 року, є останній етап в організації факпрофосу. На цій конференції ухвалено цілу низку постанов, що намітили принципи будування нового навчального плану такого, який далеко відійшов від університетської структури. Зміст нового навчального плану давав певність в тому, що, нарешті, факпрофос конче знайшов свої завдання й форми їхнього здійснення і що справа підготовки викладачів для індустріальних, сільсько-господарських та соціально-економічних профшкол піде правдивими шляхами. Постанови ІІІ Всеукраїнської педконференції з деякими змінами Головпрофосу в цілому були такі:

1) За головну мету факпрофос має: підготувати викладачів шкільних установ професійної освіти, для цього факультет поділяється на три відділи: індустріальний, сільсько-госпо-

дарський та соціально-економічний (Отже, зовсім відпадає завдання готувати педагогів для старших груп дит. будинків та семилітки, (див. план 1921 р.) і для загальних дисциплін в технікумах (див. план 1921 - 1923 р.), а фактофос поділяється тільки на ті відділи, що відповідають цілком типам школ).

2) Основне завдання першого року навчання — всебічно ознайомити студента з виробникою базою, на якій будується профшколи масового типу; виробнича база дає основні ухили в відповідних спеціальніх курсах. Виробнича база повинна бути не лише технічною (індустріальна, сільськогospодарська та муніципальна теорія й практика), але й ознайомлювати з тим громадським планом, на якому відбувається виробничий процес. Тут починається вже педагогічна практика на підставі, звичайно, відповідних теоретичних даних сучасної системи освіти.

3) Даліші роки навчання дають можливість студентові придбати, з одного боку, потрібні знання з відповідних спеціальних курсів, навички й методи їх вживати в педагогічній практиці; з другого боку — поглиблюють знайомство з громадськими та виробничими питаннями, дають потрібний ухил спеціальним дисциплінам. Зрозуміло, що педагогічна практика в цей час має досить почесне місце в праці фактофосу.

4) Термін навчання повинен бути 4-річний; останній рік навчання використовується головним чином для самостійної педагогічної практики.

5) Педагогічна практика студента поділяється таким чином: на першому курсі практика провадиться в галузі політосвітньої праці; на другому студенти працюють, як асистенти, в першу чергу в фабзавучах і профшколах; на третьому вони пророблюють самостійну педагогічну працю, ведуть в профшколі яку-будь окрему частину відповідної спеціальності за проводом методиста. Студентська практика не повинна обмежуватись виключно педагогічною, вона провадиться й на заводі, студенти беруть участь в індустріальнім виробництві й сільськім господарстві.

Постанови і проект навчального плану, ухвалені на III-й Всеукраїнській педконференції, було покладено в основу праці 1924 - 25 академ. року. Цінний матеріал конференції допоміг скласти удосконаленішого плана, що провадитиметься в ІНО з початку 1925 - 26 акад. року.

**НОРМАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧОГО
ВІДДІЛУ ФПО**

Назва дисциплін	Загальні дисципліни						Соціально-історична секція						Літературно-лінгвістична секція					
	Т р и м е с т р и																	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	7	8	9	10	11	12
1 Вступ до сучасної техніки	4	4	4	4	4	6												
2 Орган. Народн. Освіти	4	2	2	2														
3 Орган. проф. шкільних установ				2	2	2	0	4	0	2				0	2			
4 Сучасні пед. течії та дидактика					2	2	2	2	2	2					2	2	2	
5 Юнацтвознавство											2							2
6 Педологія та педагог. психологія	4	4	2	2	2	2												
7 Соціальна гігієна					2	2	2											
8 Еволюція неорг. та орг. природи	6																	
9 Нова мова	4	4	4															
10 Фізкультура		2	2															
11 Старий світ та середньовіччя	6	6																
12 Нові часи		6																
13 Історія XIX та ХХ віку									6	12				4	4	4		
14 Історія Росії				4	4	4	8	8										
15 Історія України				4	4	4	6	8										
16 Українська мова			2	4	2									4	4	4	4	
17 Політекономія та економополітика	6	4	6	4	4	8	8	8										
18 Російська література			2	2	2									6	4	2	4	4
19 Основи мовознавства			2	2	2									4	4	4		
20 Вступ до вивчення слов. мов														4	4	4		
21 Українська література							6	6	6					4	4	4	8	6
22 Російська мова														4	4	4	8	6
23 Еволюція світової літератури	2	2	2	2	2	2								8	4	2	2	
24 Історичний матеріалізм														12	18			8
25 Радянська держава та право														6	6			6
26 Методика мови та літератури																2	4	6
27 Історія мистецтв	2	2	2															
28 Історія соціалізму									8	12								
29 Географія	4	4	4															
30 Методика суспільствознавства							4	4	4	6	10	6						
31 Керування кандит. та диплом. роботою														8				8
Р а з о м . . .	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36

НОРМАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ТЕХНО-МАТЕМАТИЧНОГО ВІДДІЛУ
ФАКПРОФОСУ ІНО

Назва дисциплін	Загальні дисципліни										Фіз.-мат. секція	Фіз.-хем. секція			
	Тримесечний														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	10	11	12
1 Вступ до сучасної техніки (з виробничою практикою)	4	4	4	4	4	6									
2 Організація народньої освіти (з політосвітньою практикою)	4	4	4												
3 Організація проф. шкільних установ (разом з практикою організац. й дидактика)					2/2	2/2	0/4	0/2							
4 Сучасні педагогічні течії в дидактиці професійної освіти					2	2	2	2	2	2					
5 Юнацтвознавство												2			
6 Педологія й пед. психологія	4	4	2	2	2	2									
7 Соціальна гігієна					2	2	2								
8 Політекономія з екон. політ.		4	2	4											
9 Історія класової боротьби	4	2													
10 Історичн. матеріалізм				2	4										
11 Економ. географія		6													
12 Радянська держава й право											6		6		
13 Нова мова	4	4	4												
14 Неорганічна й органічна еволюція		6													
15 Організація народної господарства											4		4		
16 Фізкультура			4/4												
17 Вища математика	4	4	4	6	6	4	2	2	2	6	6	6			
18 Аналітична геометрія		6	6												
19 Основи креслення й проект. геометр.				2	4	2									
20 Механіка							4	4	4	6					
21 Фізика					4	4	4	6	6	6	6	6	4	4	
22 Хемія		4	6	4	4	6	4	4	4			12	12	10	
23 Мінералогія						4									
24 Метеорологія й кліматологія										4	4	4	4		
25 Машинознавство							2	4	4						
26 Механічна технологія							2	2	2						
27 Хемічна технологія							2	2	2			4	4	4	
28 Описова астрономія							4	4	4	2					
29 Методика (разом з самостійною пед. практикою)							6	6	4	6	12	12	6	8	10
30 Праця в майстернях наочн. приладі											6		6		
31 Керівництво канд. дипломн. роботами										4	6		6		
Разом . . .	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36

ПОРМОНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН АГРОБІОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ ФАКПРОФОСУ ІНО

Примітка

Назава дисциплін	1-й курс				2-й курс				3-й курс				4-й курс			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12				
23 Геолог. з мінералог. й практикум	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	4	4	4	4	4
24 Фізична географія	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	—	—
25 Метеоролог. й кліматолог. УСРР	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	—	—	—	—	—	—
26 Грунтознавство (з економ.)	—	—	—	—	—	—	—	—	2	6	—	—	—	—	—	—
27 Розливно-водство (з економ.)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28 Твариноводство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	2	2	—
29 Еволюція організмів	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	—
30 Технолог. с.-г. вироби.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—
31 Економ. сільськ. господ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—
32 Практика зоолог., ботан., фізіологічна	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6	6	6
33 Методика разом з самост. практ.	—	—	—	—	—	—	—	—	4	2	2	2	10	6	12	14
34 Керовництво канд. роботами	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
Географічна секція																
23 Геологія й мінералогія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	4
24 Антропологія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25 Топограф. й картограф.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	4
26 Загальнє алемезнавство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	6	6	6
27 Краеведнавство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	6	6	6
28 Географія СРСР	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	6	6	6
29 Семінар з економ. географ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30 Економ. сільськ. господ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6	6
31 Практикум з географ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	6	6	8
32 Методика географ. дисциплін	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
33 Керовництво канд. роботами	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36

Географічна секція
 (на 3 курсі всі го-
 дини спльотні з бло-
 логами, крім 10 год.
 на 9 тренажерах
 з методики на 9 тра-
 нсформаторах, що замі-
 няються в географії
 з астрономією та
 географією).

Тільки перші курси факпрофосів вже з 24-25 акад. року провадили працю за планом, якого ухвалила конференція і затвердив Головпрофос, а в останніх праця йшла ще за старими навчальними планами, але їх до деякої міри змінювали, пристосовуючи до нових планів. Пропоновано було провадити перехід на 4 - хрічний курс навчання в певній послідовності, щоб не порушувати планів роботи старших курсів факпрофосу.

Ось що являє собою навчальний план, що провадився в 1925-26 академ. року (див. ст. 66 — 69) Характерні риси навчального плану факпрофосу 1925 р. є такі:

1) Перехід на 4 - хрічний курс навчання — наслідок ночного підрахунку часу, який потрібен, щоби підготовити досить кваліфікованих робітників шкіл профосвіти.

2) Спеціалізацію за типами шкіл провадиться вже з I-го курсу. Всі дисципліни, загальні назовою, повинні мати ухил в залежності від завдання того чи іншого з відділів. А педагогічні дисципліни залишаються загальними для всіх відділів і лише практично пророблюються по школах різних типів.

3) Педагогічну практику систематично провадиться, починаючи з найпростіших її форм — спостереження та вивчення — і закінчується самостійною педагогічною працею.

4) Підготовку викладачів-цикловиків провадиться так, щоб вони могли викладати: фізику, математику й механіку, або фізику й хемію, або біологічні науки й географію, або суспільствознавство, техніку мови й т. ін.

5) Фуркація відділів припускається лише на 4 - му курс (для секцій мови та літератури, як виняток на 3 - му курсі).

Не зважим буде зазначити, що на Харківському факпрофосі намічається організувати „транспортну“ фуркацію, різностать техноматематичного циклу. Ця фуркація має на меті підготовити робітників для потреб транспортних профшкіл і шкіл фабезавучу (між ІНО й Південною Округою Шляхів складається відповідну умову).

У недалекому майбутньому побачимо, наскільки життєздатнім є цей план. Особливу цінність він має в собі через те, що в ньому відбилася праця педагогічного колективу всіх факпрофосів українських ІНО. Звичайно, не всі вважають план за бездоганний.

Деякі товариши гадають, що для підготовки робітників в школах робітничої молоді потрібно утворювати відповідні

спеціальні інститути. Але ці тт. зовсім не беруть до уваги тих сил і засобів, що є на Україні для організації таких інститутів; свої плани вони ґрунтують на тому неправдивому твердження, що „факпрофоси нічого не дали й не дадуть“.

Є також прихильники цілковитого знищення факпрофосів. Вони пропонують утворити педагогічні відділи, або факультети при спецвузах, індустріальних та сільсько-господарських. Але вони помилляються, по - перше, коли кажуть, що професура спецвузів більш здатна готувати педагога - індустріяліста, ніж стара, університетська, а по - друге, коли запевняють, що студент спецвузу, маючи більш стосунків з виробничим оточенням, скоріш і легше може стати педагогом, бо студент спецвузу має основне бажання— одержати кваліфікацію інженера, агронома й т. ін. Це цілком природне й правдиве бажання і, звичайно, нема чого надіятися утворити педагога - інженера, педагога - агронома ; можна тільки говорити й треба здійснити ідею відкриття при спецвузах педагогічних курсів для підготовки інженера - педагога, агронома - педагога, а не навпаки. Такий кадр робітників буде потрібний для викладання вузько-спеціальних дисциплін в профшколах. Ми не повинні мати „індустріальної сліпоти“, бо вона затінює нам „педагогічну виразність“. Факпрофоси потрібні й будуть існувати, і ніякі беззрустові проекти не в силах їх ліквідувати.

Вони життєздатні й будуть існувати в тій чи іншій формі, з тою чи іншою назвою, але, як самостійні шкільні установи, і будуть готувати робітників для всіх дисциплін (крім вузько - спеціальних) масової індустріальної, сільсько - господарської та соціально - економічної школи.

Тим, що не погоджуються з реформою, скептично до неї ставляться, що ніяк не забудуть загину університету й частенько з докором вказують на північ — на Москву, треба сказати, що український факпрофос з його новою структурою і з новим навчальним планом дуже наближається до педагогічного вузу (інституту та педфакультету в РСФРР). Крім того, університет РСФРР є не що інше, як комплекс окремих спеціальних інститутів, хоча й під одним дахом. Навіть фізично - математичні факультети, яких залишилася невелика кількість, вже з 1923 року набули практичного ухиlu з метою обслуговувати промисловість, завдання, яке в українських умовах мають усі спец. вузи.

6. ФАКУЛЬТЕТ ПОЛІТОСВІТИ

(Підготовка політосвітробітників вищої кваліфікації)

До 1925 року на Україні не було змоги організувати Інститут, факультет чи там Вищі Курси для підготовки політосвітробітників. Цей факт говорить сам за себе— питання про підготовку висококваліфікованих робітників політосвіти є надзвичайно складне. Починаючи з 1921 р., в Наркомпросі України з різних боків обговорювано плани організації такої підготовки, було чимало подано проектів навчальних планів; увесь час почувалося, оскільки поставлене питання є гострим, „ударним“, але через брак попереднього досвіду, через брак робітників, які могли б розвязати завдання політосвітньої шкільної установи з ідеологічного боку вірно, також і через старі традиції дореволюційного просвітянства, не можна було посунути питання в бік його доцільного розвязання. Неможливість чітко розмежувати функції політосвітробітника й партійного робітника, особливо під час гострої боротьби робітничої класи за зміцнення здобутків Жовтневої революції, довгий час була за основну перешкоду що до точного виявлення системи політосвітпідготовки. Перший раз в українській пресі ставиться питання про підготовку висококваліфікованих робітників більш-менш широко, в часописі Укрголовполітосвіти „Путь к Коммунизму“¹⁾ (в даній праці не передбачається торкатися коронжотермінових політосвітніх курсів для підвищення кваліфікації старих позашкільників і підготовки нових робітників). В проекті план роботи інституту політосвіти накреслено в такім вигляді: 1) план має покласти в основу роботи вироблення чіткого класового

¹⁾ Див. журн. „Путь к Коммунизму“, № 1, за 1921 рік, Харків, статтю А. Ф. К. „Высшая школа подготовки работников политпросвета“, ст. 23 — 27.

світогляду з широким філософським обґрунтованням і з марксистською методою аналізувати соціальні явища; 2) давати певний закінчений фах і в той самий час знайомити в загальних рисах зо всіма формами й методами позашкільної роботи; 3) провадити все навчання на виробничій базі, щеб-то методично вести всі стадії вивчення свого фаху на реальній роботі; 4) програма інституту мусить бути цілком звязана з науково-дослідницькою діяльністю в галузі соціальних наук, і старші триместри повинні цілком вважатись, як наукові лабораторії, де фіксується на певних висновках досвід всієї роботи; 5) інститут повинен мати живий зв'язок з роботою місця, мусить являти собою науковий центр для периферії й певний дослідницький апарат для Голово profosvitи.

Курс навчання в інституті політосвіти визначений проект намічає 3 - хрічний; навчання потрібно скерувати через такі етапи (формульовано на підставі вказівок тієї- ж статті):

Перший рік — цілком присвячується виробленню у слухачів пролетарської ідеології. Він є загальним і обов'язковим, вихідним для всіх розрядів (філій чи факультетів) інституту. Тут треба закласти основи світогляду майбутнього культурника — фундамент всієї його дальнішої праці. Тут йому треба дати загальну натурфілософську, фізико-біологічну, історичну, економічну й соціально-політичну освіту. Методи марксистської аналізи, вивчення соціальної психології, студіювання загальних метод освітньої роботи й колективної творчості та шляхів виявлення елементів пролетарської культури.

Другий рік — перший ступінь диференціації. Тут закладається основи спеціалізації загального характеру, тут треба опанувати типові методи в тих розділах роботи, що підлягають вивченню на II - му курсі.

Третій рік — другий ступінь диференціації — вибір секції та науково-дослідча робота в ній в рамках певного вузького фаху. Відціль має виходити науково-підготований організатор-фахівець.

Організаційно інститут політосвіти вважався за складову частину (факультет) Інституту Народної Освіти.

Беручи до уваги різноманітну роботу в галузі політосвіти, інститут передбачалося поділити на 4 факультети (відділи):

- 1) факультет політосвіти;
- 2) " індустріально - економічної освіти;
- 3) " загально - освітній (факультет наукової пропаганди);
- 4) " художньо - освітній.

На перший погляд такий складний поділ інституту на 4 факультети треба з'ясувати. Факультет політосвіти повинен був (на думку автора) дати відповідального керовника-організатора всієї культуроботи (керовників політосвітніх відділів Губвіднаросів, завідателів агітпунктами й т. ін.). Другий факультет — індустріально - економічної освіти — має сіть в інтересах поліпшення умов праці та техніки виробництва підготувати робітників для широкої популяризації знання й технічних способів праці, для ознайомлення робітничих мас з наукою й технікою, щоб кожен робітник міг стати до деякої міри за наукового дослідувача. Треба зробити приступною для робітників працю в гуртках, що вивчатимуть нові питання техніки; лабораторії при заводах потрібно наблизити до продуцентів; науково - організаційні завдання виробництва мусять вкорінитись в робітничі маси. — Мета факультета наукової пропаганди готовувати фахівців в спрахах: музейно - екскурсійній, бібліотечній, клубній, шкільно-курсовій, при чому студенти повинні до найвищої міри вдосконалити техніку, теорію й практику даної галузі праці. Факультет художньої освіти дає фахівця, що стоїть на рівні сучасних художніх досягнень, глибоко вивчає джерела народньої творчості, вивчає класову психологію та психологію творчості; мистець - позашкільник в силі буде сполучити мистецтво з революційним почуттям пролетаріату, вчасно і влучно допомагати робітнику виявити його творчість. Його хист до мистецтва.

Ми свідомо зупинилися довше, ніж, може, слід було, на першому проекті організації інституту політосвіти, щоб виявити всю широту і в той самий час всю неясність завдань, які ставили перед інститутом, надзвичайну його надуманість, прагнення охопити всі можливі галузі, що більш - менш стосуються до політосвітньої праці. Цю надуманість (штучність) і широчину треба вважати за прямий наслідок того, що завдання, які стояли перед Головполітосвітою, були не досить ясні, традиції старого позашкільництва не були знищені, уявлення нових форм і

метод політосвітньої роботи не було яскравим, конкретним і зрозумілим. Раптово після періоду військового комунізму й жорстокої громадської війни, напередодні НЕП'у і взагалі нової доби „мирного“ будівництва, безумовно, важко було намітити нові шляхи й форми,— і через те проект виправдувє себе, як *перша спроба* формулювати завдання інституту політосвіти.

За 1922-й рік в умовах більш-менш спокійної праці органи політосвіти до деякої міри зміцніли, перебудовували свою роботу, стали переходити з агітації на пропаганду, що - раз більше оформленючи обсяг своїх завдань. Тоді в системі підготовки політосвітробітників (на яких, між іншим, стали дивитися, як на одну з категорій робітників освіти) можна було намітити низку цілком конкретних заходів, що в основі зводились до таких:

1) Заходи нормальної системи, більш - менш довгострокові.

2) Короткострокові курси для підготовки нових політосвітробітників.

3) Заходи що до кваліфікації старих робітників.

4) Інститут практикантів.

Нормальна система заходів у справі підготовки політосвітробітників повинна була бути така:

1) Факультет політосвіти НО.

2) Однорічні *едині* курси політосвіти.

3) Секції для підготовки політосвітробітників при губрадпартшколах та при комуністичному університеті в м. Харкові.

Оскільки всю увагу було звернуто на короткострокову підготовку політосвітробітників, то, природно, що й 1922 року не було досить ясного плану утворення факультету політосвіти. Однорічні політосвітні курси також реалізувати не вдалося; що - ж до секції при комуністичному університеті та при деяких губрадпартшколах, то вони, кінецькінцем, були занадто короткострокові й визначились, як пародія на політосвітпідготовку, так що надалі спробу підготувати кваліфікованих політосвітробітників через радпартшколу було облишено зовсім.

Проте, думка утворити факультет політосвіти не замирає ні в Головполітосвіті ні в Головпрофосі (в той час - ще цим питанням більш цікавився останній). Утворюється

новий проект навчального плану з новими цілевими завданнями. Проект факультету (інституту) політосвіти 1923 року збудовано на таких основних підвалах: при 3 - хрічному навчанні, втягуючи до інституту в значній кількості пролетарсько - партійний і комсомольський елемент, на першому році навчання дати слухачам загальноосвітню базу, яка в майбутніх роках навчання дала змогу спеціалізуватися для роботи в певній галузі політосвіти. Структура 2 - го й 3 - го років навчання означалася так: на факультеті має бути два відділи: організаційно-інструкторський і клубний. Останній, в свою чергу, поділяється на низку спеціальних філій, а саме: книжково-бібліотечна, художньо - виставочно-музейна та філія школ для дорослих, цеб - то план має на меті підготовити робітників - фахівців для певних типів політосвітніх установ (клуб, книгозбірня, школа лікнепу, музей), не встановлюючи різниці між містом і селом, а також не поділяючи філій на окремі типи політосвітпраці (експкурсійна справа, організація гуртків художніх та інших). Що до цього навчального плану, то треба вказати на надзвичайне нагромадження дисциплін у ньому, на дрібну й іnevдосконалену спеціалізацію, що має сполучати вузьку спеціалізацію з енциклопедичністю (робітник експкурсійно-виставково-музейної справи повинен знати всі загальноосвітні дисципліни навчального плану, провадити роботу в справі краєзнавства, вивчати промисловість, сільське - господарство, економіку, столлярне й палітурне майстерство, техніку креслення, працювати над виробленням різноманітних колекцій, наочного приладдя й т. д. й т. д.).

За браком місця, а також, беручи до уваги, що зазначені вище навчальні плани мають лише архівно-історичний характер немає рації вміщати їх тут цілком.

Розглянемо останній проект 1925 р., проект 3 - хрічного факультету політосвіти при ХІНО¹⁾. Згідно (затвердженого) положення про факультет, він готує політосвітробітників - організаторів так для роботи в апаратах політосвіти, як і для праці в клубах і сельбудах при основних осередках по містах і на селах. Факультет випускає висококваліфікованих робітників з закінченим матеріалістичним світоглядом, з солідною загальною освітою, з зцінням метод і форм політосвітроботи.

¹⁾ Факультет політосвіти при Харк. ІНО існує з осені 1925 - 26 уч. р

До факультету приймається осіб з рівнем знаннів і з загальним розвитком не нижче нормальної профшколи, а також тих, що скінчили робфаки, переважно партійців і комсомольців, з попередньою практикою в політосвітній праці.

Спеціялізація, що намічається в залежності від об'єкта політосвітроботи — міська чи сільська секція,— не повинна йти так далеко, щоб цілком ізолювати підготовку в сільських і міських політосвітробітників. Кожен, хто скінчить сільський відділ, мусить зуміти в крайньому разі працювати в місті, і навпаки. Крім цієї основної спеціялізації, з другого року повинна розпочинатися деяка спеціялізація форм роботи.

З цією метою факультет повинен мати на другому й третьому роках навчання чотири секції:

1) книжково-бібліотечку—для підготовки кваліфікованих бібліотекарів;

2) шкільно-курсову—для підготовки вчителів лікпунктів, шкіл малописьменних та шкіл підвищеного типу для дорослих;

3) секцію художньої пропаганди — для підготовки керовників художніх гуртків;

4) секцію екскурсійно - виставково - музеїну — для підготовки відповідних робітників.

Треба зауважити, що наведений нижче навчальний план є тільки невдосконалений проект, особливо що до 2-го й 3-го курсів.

Навчальний план факполітосвіти має такий вигляд (див. ст. 78 — 80):

Ми навели даний проект навчального плану, як одну з можливих ілюстрацій будування шкільної установи вищого типу політосвіті підготовки, але ні в якому разі не вважаємо, що він вірно розвязає поставлену проблему. Безумовно, за попередні роки, що пройшли після першого проекту, значно яснішим стало питання про тип потрібного робітника - організатора політосвітроботи. У наслідок кількох років широкої освітньої роботи набули певної точності форми політосвітдіяльності, і сама методика масової й поглибленої роботи набула наукового теоретичного обґрунтування. Коли 1921 року в офіційному органі Головполітосвіти УСРР можна було знайти розплівчасті фрази про підготовку робітників соціалістичної культури й про по-

**НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ФАКУЛЬТЕТУ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ ХІНО
НА 25 — 26 УЧ. РІК**

1 - Й р і к	1 тр.	2 тр.	3 тр.
Дисципліни загальні до всіх:			
Основи світобудови та історія землі	4	4	—
Основи хемії у зв'язку з технікою	4	4	—
Основи фізики в зв'язку з технікою	4	4	—
Біологія	—	6	4
Економічна географія	3	—	—
Розвиток форм народного господарства	4	4	—
Історія класової боротьби на Заході, Україні та в Росії, історія РКП та КП(б)У	—	8	6
Основи радянського права та законодавства	—	—	—
Література	3	—	—
Система народної освіти	4	—	—
Політико-освітня робота (система, форми, історія)	—	2	4
Практика в політико-освітніх установах. Епізодичні обслідування	—	—	8
Графічна грамота й робота з плакатом. Курс практичний	—	—	4
Сільський відділ:			
Основи сільського господарства; відвідування радгоспів та дослідницьких стацій	—	4	6
Міський відділ:			
Основи та досягнення сучасної техніки. Організація промислових підприємств. Відвідування фабрик і заводів	—	4	6

Фіакультутра для студентів по - за навчальним планом.

Факультативна робота для не досить підготовлених: українська та російська мови, розвиток мови, елементарна математика.

Дисципліни загальні до всіх:

Політична економія	8
Економічна політика й гospодарське будівництво СРСР	6
Профрук	4
Історичний матеріалізм	6
Основи вищої математики	4
Загальна методика політосвітроботи	4
Основи рефлексології (наука про поведіння людини)	4
Вивчення об'єкта політосвітроботи (програми вивчення й методи)	8
Практика в політосвіті. установ. (окрім спеціалізації й за формами)	12

Міський відділ:

Економіка промисловості	6
Семінар з виробничої та професійної пропаганди	4
Робітничий клуб, як центр пролетарського суспільства й політосвіт- роботи в місті	6

Сільський відділ:

Економіка сільського гospодарства	6
Семінар з агропропаганди	4
Сельбуд — політосвітній центр села	6

Шкільно - курсова секція:

Психологічні передумови навчання дорослих. Система й методи навчання. Комплекси. Система. Dalton - план	4
Ліквідація неписьменності і план її провадження. Організація лік- пунктів	2
Методика навчання грамоти	8
Методика навчання математичної грамоти	8
Практика в лікпунктах	14

Книжково - бібліотечна секція:

Історія книги й бібліотеки	2
Завдання бібліот. і бібліот. будівництва	2
Методи бібліот. роботи	10
Бібліотечка техніка: організація бібліотеки, інвентаризація, класи- фікація, приймання й видавання, статистика	12
Робота в бібліотеках	10

Секція худ. пропаганди:

Теорія мистецтва й художнього виховання мас	4
Драматичне мистецтво в політосвітній роботі (репертуар, організа- ція, техніка)	12
Музично - співоча справа (репертуар, організація, техніка)	10
Робота в справі художньої пропаганди в клубах і сельбудах	10

Секція екскурс.- вист.-музейн. роботи:

Екскурсія й виставки, як форми політосвітньої роботи, їхні типи її організація	6
Соціальний музей — типи музеїв	4
Організація і практика музейної справи	6
Техніка виготовлення наочних допом. прилад; схеми й діяграми	10
Робота з екскурс.-музейн.-вистав. справи	10

Літня практика в міських і сільських політосвітстановах

Дисципліни загальні до всіх

Семінар з окремих питань радянського будівництва	6
Організація й практика політосвітньої роботи	10
Методи іспекулювання та інструктування в політосвітроботі	4
Політосвітня робота в Червоної армії	4
Робота між підлітками	4
Політосвітня робота за кордоном	4
Робота в політосвітніх установах	10

Міський відділ

Вивчення побутових обставин міста й об'єкта міської роботи	10
Методи й форми політосвітньої роботи серед робітників	6
Робота в міських політосвітніх установах	14

Сільський відділ

Вивчення побутових обставин українського села й об'єкта сільської політосвітньої роботи	10
Методика політосвітн. роботи серед селян	8
Робота в сільських політосвітніх установах	14

Шкільно - курсова секція

Система освіти	2
Школи малописьменних і школи підвищеної типу	2
Методика навчання рідної мови в школах дорослих	6
Методика математики в школах дорослих	4
Методика сусп. наук в школах дорослих	6
Природознавство в школах дорослих	4
Робота в школах дорослих	6

Книжно - бібл. секція

Семінар у справі вивчення метод бібліотечн. роботи	6
Вивчення читачів і їхніх інтересів	4
Мандрівна бібліотека	2
Вивчення літератури політосв. бібліотек	2
По спец. питанням: Природознавство й математика. Приклад. знання. Белетристика й т. ін.	6
Робота в дитячих бібліот. і вивчення дитячої літератури	4
Робота в бібліотеках	6

Секція художн. пропаганди

Робота художн. гуртків в клубі й сільбудах (орган. програми, методи)	6
Образотворче мистецтво в політосвіт. роботі	6
Робота літгуртка	4
Фото й кіно	4
Робота в справі художньої пропаганди в клубі й сільбудах	10

Секція екскурс.-вист.-муз. роботи

Соціально - економічні питання в екскурс.-вист.-муз. роботі (семінар)	6
Промисловість в екскурс.-вист.-муз. роботі (семінар)	4
Сільське господарство в екскурс.-вист.-муз. роботі (семінар)	4
Історія народного творчества й методи його збирати	6
Краснавство в екскурс.-вист.-муз. роботі	4
Робота в справі екскурс.-вист.-муз.	6
Стаж із спеціальністю. Кваліфікаційна робота (для всіх)	6

требу утворити в Інституті Політосвіти спеціальні факультети індустріально-економічний або художньо-освітній (про що було згадано вище), то нині 1925—26 року — питання розвязується простіше: нам потрібні люди, що змогли — б організувати й поставити на ноги всяку політосвітню установу, що змогли — б бути дійсно кваліфікованими інструкторами й керовниками в політосвітній праці, що надзвичайно поширилася.

Чи є потреба поділяти факультет на два основних відділи: міської й сільської роботи? Чи правильно це?

Напевне можна сказати, що така спеціалізація має свої глибокі підстави, бо умови, форми й методи роботи на селі інші, ніж у місті, й важко готовувати робітника, навіть організатора, щоб охоплював в однаковій мірі всі типи роботи і сільської, і міської. З другого боку, недоцільно утворювати факультети індустріально-економічний або художньо-освітній, через те що потрібно використувати фахівців всіх галузей для політосвітньої роботи, незалежно від того, де працюють ці фахівці — на селі чи в місті (на цей, цілком правильний, шлях ступило вже головне управління політосвітою). Піднести село культурно силами самих лише політосвіт-робітників неможливо, а через те й лікар, агроном, землемір, не кажучи вже про сільського вчителя, всі повинні брати участь в громадській політосвітній праці. Що до міста, то там повинні провадити виробничу пропаганду інженери, й вони для цієї роботи мусять бути підготовленими, цеб-то повинні мати потрібний мінімум знання й навичок у політ-освітній роботі. По всіх ВУЗ'ах треба запровадити спеціальні лекції для вивчення форм і метод політосвітроботи, при чому у ВУЗ'ах педагогічних, художніх, медичних та сільсько-гospодарських, крім навчання клубного типу, потрібно мати й теоретичний курс політосвіти. Студентство всіх ВУЗ'їв провадить громадську роботу в підшефних частинах, має свої клуби й т. ін. але часто вона перетворюється на даремне гаяння часу. Доцільно було — б надати цій роботі певної установки, пристосувати її до основних завдань і спеціальності даного ВУЗ'у.

Отже, перед Наркомосом ще й досі гостро стоїть питання про підготовку високо-кваліфікованих політосвіт-робітників-організаторів; потреба в них надзвичайно велика

7. ЯКОГО ВЧИТЕЛЯ ПОВИНЕН ДАТИ ПЕДВУЗ

1. „Школа по-за політикою — є брехня й лицемірство”.

2. „Найбільше зло й нещастя, що дісталась нам від капіталістичного суспільства, це жахливий відрив книжки від практики життя; ми мали книжки, де все було розписано як найкраще, але в більшості випадків ці книжки були найогиднішою лицемірною брехнею, що зовсім неправильно змалювали нам капіталістичне суспільство.

Отже, безпосереднє книжне висвітлення того, що говориться в книгах про комунізм, треба вважати за велику помилку.

Без праці, без боротьби, книжне висвітлення комунізму з комуністичних брошур і творів нічого не варте, бо це являло-б той самий відрив, що становив найогиднішу рису старого буржуазного суспільства”.

Ленін

Про вчителя радянської школи писалося й говорилося занадто багато. Про нього ми чули й чуємо з уст наших проводирів і керовників робітниче-селянської республіки, про нього говорять на всіх з'їздах партійних і професійних, про нього писали й пишуть наші педагогічні журнали та й щоденна преса, про нього думає й той, хто працює вже в радянській школі, і той, хто в найближчий час мусить стати до лав робітників освіти. Цілком зрозуміло, чому на питання — якого нам потрібно вчителя, звертають таку велику увагу. Учитель є та культурна сила, що, йдучи попереду, мусить допомогти в будуванні комуністичного суспільства, мусить прискорити той час, коли робітники остаточно візьмуть верх над капіталом. Новий учитель і вихователь повинен уміти „звязати кожний крок діяльності школи, кожний крок виховання, освіти й навчання нероз-

ривно з боротьбою всіх трудячих проти експлоататорів" (Ленін).

Про вчителя доводиться багато говорити ще через те, що на зміну старим вчителям, вихованим в умовах буржуазно - капіталістичного життя, повинен прийти новий робітник, і підготовка його є найвідповідальніша робота, надзвичайно складна, бо вимагає максимальної уваги й глибокого розуміння справи. Новий робітник освіти має розвязати не лише просте технічне завдання — навчити грамоти й рахунку та ліквідувати неписьменність, — він має збудувати комуністичне суспільство.

Який - же мусить бути вчитель ? Якого робітника повинні випустити наші Інститути Народної Освіти й підтехнікуми ? Ми не будемо тут згадувати про ідеального вчителя, якого ще нема, а коли й є, то це одиниці ; ми будемо говорити про того вчителя - середняка, без якого не зможе обйтися робітниче - селянська республіка. Даючи відповідь на це питання, ми й на жадну хвилину мусимо не забувати, для кого готовуємо вчителя. В якому суспільстві, за якої ситуації класових сил ми в сучасний момент живемо ? Нема вчителя по - за межами часу й простору, нема й не повинно бути вчителя, що навчає, виховує й освічує десь остронь від бурхливої течії життя й боротьби. Отже, треба ставити питання про вчителя взагалі, а конкретно — про дошкільника, сільського вчителя, вчителя школи фабзавучу, вчителя - професора Інституту Народної Освіти, професора - медика й т. ін. Відповідь на це питання обов'язково має вмістити в собі елементи про характер вчителя, про його темперамент, його здібності, обсяг його знаннів, його інтерес до науки й суспільства. Вчитель „середняк“ повинен задовольняти далеко більшим вимогам, ніж ті, що ми ставимо звичайно доброму „спецові“, в якого можуть бути знання, що їх легко використати в даних конкретних умовах, але він сам може бути нетактичний, брутальний, в обмеженим розвитком. Отже, таких властивостей не повинно бути в учителя - вихователя. Вчитель не „спец“, Кепська буде справа, коли наші педагогічні сили будуть використовуватися лише, як „специ“.

Візьмімо хоч яку категорію робітників освіти. Всі вони після закінчення педагогічної школи й переходу на самостійну роботу мусять бути приготовлені провадити широку громадську працю, особливо ті з них, що попадають у гущу

селянської або робітничої маси, де культурний рівень надзвичайно низький, де панує темрява — головна перешкода до будування комунізму. „Учитель,— каже Н. К. Крупська¹⁾— перш за все повинен бути за хосія освіти. Він не може зазнати: „моя справа — навчати півсотні малечі, а до всього останнього мені нема діла; хай гине на моїх очах населення від темряви, несвідомості: моя хата з краю“. Його хата не може бути з краю: проти темряви й дикунства він повинен виступати активно“. До громадської праці, що підносить культурний рівень населення, вчитель мусить підготуватись, та ще й не аби-як, в самому педвузі, бо інакше такого вчителя ні місто, ні село не прийме. Вчитель-суспільник навчає дітей грамоти і в той самий час має постійний зв'язок з усім дорослим населенням, яке темне не тільки через те, що не вміє читати й писати, але й через те, що не знає, як збудувати ліпше своє життя, не вміє використати природних багатств, не знає про поліпшений обробіток землі, живе в антисанітарних умовах, навіки залякане попівськими вигадками й т. ін.

Дійсність, що оточує селянина й робітника, насамперед мусить усвідомити учитель, і тоді він зможе допомогти змінити тяжку дійсність в потрібному напрямкові. Вчитель-суспільник що провадитиме в своєму районі, крім праці з дітьми в школі, широку політосвітню роботу в хаті-читальні, в сельбуді, в робітничому клубі й т. д., і не буде свої знання ховати від людей, а передасть їх окружному населенню,— такий вчитель може стати за почесного громадянина Республіки.

Агрономічні й санітарно-гігієнічні відомості можна й потрібно передавати населенню не лише через агрономів та лікарів (останні не скрізь є),— вчитель теж мусить бути за корисного консультанта, хоч-би в найелементарніших питаннях, що невідомі робітникам і селянинам.

Буржуазія завжди лицемірно проповідувала, що в школі не повинно бути політики, і в той самий час готувала вчителя й утворювала школу, що ретельно охороняли її силу й владу. Ми не потрібуємо такої лицемірної проповіді й сміливо скажемо словами Леніна: „Школа без політики є брехня й лицемірство“, а через те, готуючи но-

¹⁾ „О подготовке учителей“. Жури. „На путях к новой школе“ № 4. 1923.

вого вчителя, ми насамперед кажемо йому, що в своїй майбутній педагогічній роботі він повинен стати за вихователя широких мас у дусі комунізму, бути за підпору влади робітників і селян; він мусить бути, як часто тепер кажуть, „агітпропом та оргвідділом Радянської влади“, це - то провадити широку політосвітню працю з метою найскоріше перебудувати суспільство на комуністичних основах. Чи може вчитель, навчаючи дітей в школі, ізольюватись від околишнього життя, від суспільства? — Ні, не може. Дошкільники й дошкільниці повинні навчати старших дітей, як треба поводитися з молодшими, а батьків та матерів, як потрібно виховувати дітей, та ще й організовувати їх з цією метою. Шкільний учитель мусить переконати наокружне населення і насамперед батьків своїх учнів, що він робить корисне діло, що в школі дається дітям корисні для життя знання. Вчитель повинен провадити свою роботу перед очима населення й таким чином зробити школу культурним осередком, що сприяє будувати й перебудовувати життя. Це є довга й уперта праця, що вимагає великої витриманості, тактовності, самовіддання.

Кожен студент ІНО й підтехнікуму під час навчання повинен ясно уявити собі картину своєї майбутньої роботи, яка, на жаль, поки - що повна всіляких хиб і недостатків (матеріальних) і звязана з тяжкою боротьбою проти темряви народної.

Так звану „учобу“ не можна провадити в замкнених стінах педвузу; готуючись стати культурником - суспільніком, студент повинен чимало часу присвятити безпосередній роботі в підшефних і непідшефних районах (щоб провадити там освітню працю в клубах, читальніях в справі лікнепу, а також антирелігійну пропаганду й т. ін.); вивчати райони з боку економіки, політики й побуту, влаштовувати культурні й виробничі осередки. Щоб не вважати свою вчительську працю, як роботу „чисту“ й не відрізняти її від „брудної“ роботи селянина й робітника, курсант мусить, так - би мовити, переваритися в сільсько - господарському і в індустріальному виробництві: легше тоді йому буде провадити роботу в пролетарському трудовому оточенні.

Немає другої категорії робітників, яким ставилося - б стільки вимог, як вчителям, а тому, безперечно, постає питання про те, щоб новий учитель міг ці вимоги

задоволінити, цеб-то його треба відповідно підготовити й кваліфікувати. Правда, є небезпека, що він не вправиться з цим завданням фізично: занадто вже багато рук тягнеться до цього „радянського агіатора й оргвідділу“ і, знесилившись під тягарем „заявок на учителя“, він захворіє або діде до одчаю. Таке перевантаження цілком можливе, і воно вже є, але-ж де другий вихід, коли на селі вчитель — це перша найкваліфікованіша культурна сила, а його товариші — лікар та агроном — ще не скрізь можуть бути йому в поміч. Порятунок прийде сам собою: як тільки вчитель стане за першу силу в галузі культурного будівництва на селі чи в місті і втягнеться в широку громадсько-політичну роботу (ради, кооперація, агрокультура, пропаганда, участь в КСМ і т.ин.), стане за справжній „фермент“, то він не буде одиноким: нові кадри будуть втягатися в ту саму роботу й будуть збільшуватися лави тих, хто за проводом партії та вчителя на селі потроху підійметься з лав сірої маси, з некультурності й почне творити справу освіти. Тяжко лише почати вчителеві широку суспільну працю й дати змогу населенню зрозуміти користь од неї. Коли-ж населення зрозуміє користь суспільної праці вчителя, то лави культурних сил почнуть швидко збільшуватись.

Перед кожним педтехнікумом і кожнім факультетом Інституту Народньої Освіти повинно стати цілком ясне й чітке питання: куди піде їхній вихованець? де він буде працювати? Відповідно цьому будується навчальна робота, перероблюється навчальний план. Коли педтехнікум постачає вчителів на село, дає на село соцвихника, то цілком зрозуміло, що праця педтехнікуму повинна мати яскраво виявлений селянський, агрономічний ухил, міцно ув'язуватися з тими вимогами, що їх ставить учителеві села. Поєднання з селянством може бути за основну підойму, що гарантує випуск цінних робітників-педагогів, і кожен студент за час свого перебування в педагогічній школі мусить установити досить тісний зв'язок через педпрактику, через шефську й узагалі громадську роботу з партійними, жінвіддільськими, комсомольськими й професійними організаціями, що існують на селі. Учні педтехнікумів, особливо під час літнього практичного триместру, що проходить по - за межами педшколи, готуючись до майбутньої діяльності, мусять

пропагувати ідеї соціального виховання, організовувати дитячі осередки, ясла й т. ін., придивлятись до роботи дітей на шкільних садибах і брати активну участь у ній, влаштовувати читання-розвови, екскурсії, провадити роботу в сельбудах, хатах-читальннях, у справі лікнепу, провадити організаційну роботу в різних кампаніях, працювати для Комсомола і з Комсомолом, боротись за новий культурний побут, за поліпшення санітарних умов і т. ін. Всю цю роботу треба провадити більш - менш самостійно, з помічниками чи з керовниками, в залежності від підготовки.

А коли педтехнікум готує робітників для школи робітничого району, для міста, то тут треба буде звернути більше уваги на умови й працю індустрияльного робітника, на життя міста. У той самий час, з перших днів навчання, студент повинен тісно звязатися з громадськістю й стати позашкільником. Обов'язки майбутнього вчителя в місті не менш складні, ніж на селі. Отже, беручи до уваги вищий ступінь культурності індустрияльного робітника й мешканця міста й те, що місто краще зорганізоване, більше в ньому культурних сил, і тому вчитель міста має кращі умови для підвищення своїх знаннів і може одержувати вказівки в галузі своєї роботи.

Ті, що скінчили факультет соціального виховання, почасти підуть на ту саму працю, що й ті, хто скінчив педтехнікум, але треба пам'ятати, що факультет готує також робітників - організаторів - керовників дітьми старших віком груп соцвиху (по школах, дитячих будинках і т. ін.) та організаторів установ у цілому. Тому той, що кінчає фак-соцвих, повинен мати більший запас формальних знаннів і кращі навички що до організації установ. Цей робітник повинен бути однаково здатним до праці в місті й на селі та знати так селянські, як і робітничі кола.

Факультети профосу виконують найбільш складне завдання, готуючи керовників навчанням у профшколах (сільсько - господарських, індустрияльних та соціально - економічних) та в школах робітничої молоді. Учитель школи заводського типу — це в цілком нова категорія освітнього робітника : він працює в школі на виробництві, він мусить добре знати це виробництво, розуміти, як проробляти навчальний матеріал, ґрунтуючись на самому виробництві. Виробництво треба знати не тільки з суто - технічного

боку, але й з боку організаційного. Маючи всі позитивні властивості, що були зазначені вище, вчитель профосу повинен опанувати й значно більшим запасом теоретичних і практичних знаннів.

Отже, ми мусимо перш за все підготувати вчителя - суспільника, що допомагає побороти несвідомість, перебудувати життя населення в Радеспубліці на нових комуністичних підвалинах: ми мусимо підготувати вчителя *трудової* школи, що вміє керувати педагогічним процесом, педагога-практика, здібного до творчості в роботі, ми мусимо підготувати робітника, що виховує молоде покоління в дусі комунізму, ув'язуючи книжне знання з життям, привчаючись від самого життя, як будувати нове суспільство.

Такий вчитель стоятиме лицем до селянства й робітників; його праця буде йти так, як того вимагає нове життя; такий вчитель завжди буде бадьоро й енергійно працювати над собою.

Завдання вчителя безмежно складні й важкі, але той, хто раз вірно поставить себе в цій роботі, пізніше від неї не відійде.

8. ДОБІР УЧНІВ ДО ПЕДВУЗІВ. РОБІТНИЧІ ФАКУЛЬТЕТИ

Питання про добір студентів до Інституту Народньої Освіти та педагогічних технікумів ще не так давно було занадто гострим через те, що не можна було поручитися, що, закінчивши ІНО, студенти дійсно підуть на педагогічну роботу.

До інститутів індустріальних, сільсько - господарських, соціально - економічних молодь іде з великою охотою, і кількість тих, що бажають вступити, завжди перевищує кількість вільних вакансій. Ця охота пояснюється тим, що майбутня технічна діяльність інженера, агронома, економіста приваблює молодь широкими перспективами праці і кращими матеріальними умовами.

До педагогічних ВУЗ'ів молодь ішла, та й тепер іде, здебільшого через те, що їй або ніде вчитися („командировки до іншого ВУЗ'у не одержав“ — звичайна відповідь багатьох іновців) або користуються педвузами, щоби взагалі вчитися, одержувати знання, і тільки знання, не цікавлючись питанням, до чого потім ці знання будуть прикладені.

Відсоток осіб, що вступають до педвузу з метою працювати надалі в культурноосвітній галузі, досі дуже низький. Це треба мати на увазі, коли ми ставимо перед себе питання добору студентів. Було-б помилкою гадати, що в стінах педвузів можуть бути лише ті, що вступили до нього цілком свідомо, з розумінням своїх майбутніх завдань. Молода людина 17 — 20 років, що закінчила ту чи іншу школу (а іноді не закінчивши цієї школи), в багатьох випадках ще не в силі уявити собі характер майбутньої діяльності. Її спеціальність може виявитися вже в процесі навчання, коли вона ознайомиться з тією або іншою діяльністю не як спостерегач, але беручи активну участь у цій діяльності. Оцінюючи той чи інший процес (примі-

ром, процес навчання), можна зробити велику помилку що до його користі й цікавості й т. ін., а тому педагогічний ВУЗ повинен з першого - ж року поставити так роботу, щоб студенти могли цілком ясно уявити собі самий педагогічний процес, наскільки вони зможуть опанувати цей процес, і чи справді в цій галузі громадського життя дадуть вони великий коефіцієнт корисної діяльності. С люди, навіть з великими здібностями, які взагалі ніколи не зможуть стати педагогами, і було - б дуже не раціонально готовувати з них робітників освіти. З другого боку, треба пам'ятати, що ми не зможемо ставити собі за мету підготовити *ідеального масового вчителя*, бо тоді ми залишилися - б надовго зовсім без учителів. Ми повинні задовольнитися типом вчителя, який - би широко ставився до своєї справи і не закам'янів - би в тих рамках педагогічної праці, що оточували його, коли він сам вчився.

Не зачіпаючи особистих властивостей вчителя, хоча вони й відограють велику роль в педагогічному процесі, все - ж навряд - чи можна зробити будь - які тверді висновки про здатність того чи іншого студента до педагогічної діяльності, бо люди з однаковими властивостями й характером не завжди однаково здатні до педагогічної праці.

Нині ми, комплектуючи педвузи, не можем використати й - и менклатури властивостей, бо її розраховано на ідеального кандидата, якого ще нема й, користуючись нею, ми - б залишили наші Вузи порожніми. Треба орієнтуватися поки - що на осіб, що відповідають елементарним вимогам, як до майбутніх керовників педагогічного процесу.

Систему освіти на Україні збудовано так, що до педвузів (ІНО та технікумів) можуть вступати або особи, що працюють в освітній галузі й бажають підвищити свою кваліфікацію, або ті, що закінчили профшколи; по боковій лінії можуть вступити в ІНО ті, що закінчили робітничі факультети.

Педагогічної профшколи, що готувала - б до педвузу, нема, бо неможливо, безумовно, надавати педагогічний напрямок школі, в якій вчиться молодь до 17 років.

Така школа перетворилася - б на школу загально - освітню що зовсім не відповідає українській системі освіти (в РСФРР школи II ступені, що стоять нарівні з нашою профшколою, теж помалу професіоналізуються).

Дуже важливо те, що в педагогічні технікуми та ІНО повинні вступати ті, що закінчили нормальну профшколу (сільсько-господарську, індустріальну, соціально-економічну), бо така профшкола дає молоді трудову, виробничу установку певні соціальні знання, що конче потрібні в педагогічному процесі. Ці педагоги вже легше ув'яжуть працю школи з трудовою діяльністю людини, як не будуть відокремлювати свою чисту роботу від „чорної“, мозолистої.

Часто ставлять питання: неваже ті, що закінчили сільсько-господарську або індустріальну профшколу, підуть вчитися в педагогічну шкільну установу? Набувши спеціальні знання та навички, вони-ж безумовно бажатимуть поглибити свою спеціальність.

Це міркування, на перший погляд, начеб-то правильне, воно ставить під сумнів можливість і надалі комплектувати педвуз з профшколи, тим паче, що практика попередніх років до деякої міри ствердила цей сумнів: 1924—25 року з профшкол було до педвузів прийнято лише 11%.

Не треба забувати, що професійна школа не є лише спеціальною, вона в великий мірі дає загальний розвиток, доповнює з цього погляду семилітку. Треба також відзначити, що учень профшколи 15—17 років, хоча він і вчиться в спеціальній школі, переходить на другу спеціальність значно легше, ніж дорослий. Нарешті, маючи досить велику кількість тих, що закінчують профшколи (до цього часу школи були в стадії розвитку й давали, та й то не всі, невеличкі випуски). У недалекому майбутньому можна гадати, буде вибір: частина піде на виробничу працю, частина — в спецвузи, а частина укомплектує педагогічні технікуми та ІНО.

Що до педагогічних технікумів, які готують учителів переважно для сільських 4-х літніх шкіл, то бажано було б, щоби їх укомплектовано, учнями з с.-господарських шкіл, бо ті, що закінчили їх, зуміють краще в процесі навчання орієнтувати свою підготовку на задоволення потреб села. Також підтехнікуми можуть комплектуватися тими, що хоч і не вчилися в школі, але мають відповідну підготовку, звичайно, бажано, щоб ці особи були тісно звязані з селянством, вийшли-б із селянського комсомолу, наймитів, середняків.

Молодь, що вступає в педвузи, повинна мати підготовку за нормальну профшколу. Тільки, як виняток, можна

допустити тимчасово прийом з семилітки, утворивши для таких осіб підготовчі групи. Навчання в підготовчих групах повинно бути орієнтоване на підвищення рівня знань, а також під час академічного року треба виявити здібності й нахили учнів що до майбутньої вчительської праці. У перший рік учня вважають прийнятим умовно, а тому треба налагодити так навчальну працю, щоб дати змогу виявити йому, чи правдиво він вибрав собі спеціальність.

Інакше педагогічний технікум перетвориться на тимчасову установу, на „прохідний двір“.

Добираючи соціально-гідний склад учнів педтехнікумів (дітей робітників, дітей селян, незаможників та середніаків), треба дбати про те, щоб втягати до педтехнікуму комсомольців особливо сільських; свою організованістю вони повинні значно підняти якість праці та авторитет технікуму перед населенням.

Приймати до педтехнікуму треба тільки тих, що мають командировки від організацій — а ні в якім разі не всіх, що бажають, бо тоді не буде витримано класового принципу добору. Але кількість командировок повинна значно перевищувати кількість вільних вакансій для того, щоби, приймаючи, можна було одібрати найздатніших, з найбільшими знаннями, що найбільш відповідають вимогам обраної спеціальності. Звичайно, обирати треба так, щоб не залишити по-за межами технікуму кандидатів якої-небудь одної організації, приміром, комнезаму.

Попередню підготовку слухачів треба поставити так, щоб технікум не перетворився на підготовчі класи, де не буде часу набувати знання, потрібні для вчителя.

Три роки — настільки невеликий термін для навчання в педтехнікумі, що з його не можна уривати часу для закінчення програми профшколи.

Соцвих випускає робітників з більшим обсягом знань, здатних до більш широкої організаційно-педагогічної діяльності, а тому й вимоги до тих, що вступають на факсоцвих, повинні бути вищі, ніж до тих, що вступають до педтехнікуму.

Цілком нормально, якби профшколи, випускаючи учнів, давали найбільш здатним характеристики, а в окремих випадках і рекомендації, що дозволили - б дійсно заличити цих осіб до інституту.

На факультети соціального виховання треба приймати певний відсоток (не більш 50) робітників освіти для підвищення кваліфікації, при чому приймати їх на той чи інший курс або триместр відповідно до їхньої підготовки.

Для цих осіб треба утворити такі умови праці, щоб їм не довелося повторювати ази, починаючи з першого курсу, а щоб вони придбали те, чого не мали раніше: поповнення формальних знань з тих чи інших дисциплін, засвоєння методу роботи, яких раніше вони в своїй практиці не вживали, аналіза та критика своєї попередньої педагогічної діяльності й перевірка власного досвіду, уміння надалі організовувати педагогічну працю на наукових підвалинах.

До останнього часу до ІНО приймали багато осіб, що закінчили педагогічні технікуми. Це явище цілком ненормальне, бо педтехнікуми не повинні бути підготовчим ступнем до ІНО, вони мають своє власне спеціяльне завдання. Для інтересів педагогічної освіти в цілому треба категорично забороняти вступ до ІНО тим, що закінчили педтехнікуми, поки вони не відбудуть певного терміну (2—3 року) виробничої педагогічної роботи, і тоді можуть вступати на рівні з усіма робітниками освіти на один з останніх триместрів ІНО. Тільки в окремих випадках за рекомендацією шкільної установи, можуть вступати до ІНО виключно талановиті особи.

Комплектуючи факультет професійної освіти учнями профшкол, треба брати до уваги їх виробничу кваліфікацію, цеб-то і ті, що закінчили профшколу, повинні, мати наймені однорічний виробничий стаж. Робітників освіти, що працюють у старших групах семилітки або в профшколі, приймається на факультет профосвіти значно менше (5—10 відсотків). Цей невеликий відсоток пояснюється такими міркуваннями: робітники соцвиху повинні підвищувати свою кваліфікацію на факсоцвиху, а робітники профосу в масі своїй навряд чи зможуть підвищити кваліфікацію в звичайній педагогічній шкільній установі, для них треба утворювати спеціальні короткострокові курси, може, при тих самих факпрофосах.

Факпрофос готове робітників-викладачів для сільсько-гospодарських, індустріальних та соціально-економічних шкіл, відповідно цьому його поділено на 3 відділи; конче потрібно, комплектуючи ці відділи на агробіологічний

відділ приймати переважно тих, що закінчили с.-господарську школу, на техно-математичний — тих, що закінчили нормальну індустріальну або школу фабзавучу, на соціально-економічний — тих, що закінчили соціально-економічну профшколу. Така організація, звичайно, не визначає, що той, хто закінчив с.-г. профшколу, не має змоги потім спеціалізуватися в соціально-економічній галузі й т. ін.

Комплектуючи факпрофоси, особливо серйозну увагу треба звернути на соціальний склад тих, що вступають, а також на виявлення в них педагогічних нахилів, бо ще довго факпрофос буде такою шкільною установовою, в якій, завдяки самому змісту роботи, будуть тимчасово перебувати особи, що чекатимуть слушного моменту, щоб перейти до іншого ВУЗу.

Прийом на перший курс факпрофосу треба провадити особливо серйозно, і всіх осіб, що випадково пішли на факпрофос, треба викреслити зі складу студентів ІНО (рік навчання це виявить).

Треба додати, що дуже бажаними були - б особи, що переходять з спецвузаїв, так - би мовити, „за покликанням“.

Відсоток партійців та комсомольців щорічно визначається за розкладкою; взагалі в педагогічних шкільних установах, особливо на факпрофосах, цей відсоток повинен бути досить значним, бо цього потрібув сама праця робітників освіти.

Зупинімось коротенько ще й на *робітничих факультетах* при ІНО; — вони мають на меті поповнювати факсоцвих та факпрофос пролетарським елементом. Соціальний склад робітничих факультетів при ІНО відрізняється від соціального складу інших ВУЗ'їв: відсоток заводських робітників та селян від плуга значно нижчий, серед робфаківців багато членів спілок, що обслуговують виробництво, а безпосередньої участі в ньому не беруть.

Мала кількість робітників серед робфаківців ІНО пояснюється тим, що педагогічна діяльність серед робітничих мас ще дуже непопулярна. Одержані командировку, робітник - пролетар бажає вступити до ІНГ'у, до С.-Господарського Інституту, особливо до індустріального ВУЗ'у.

Хоча робфаки при ІНО завжди комплектується на 100%, бо охочих вчитись багато, але задовільнитися з такого комплектування не можна, як довела практика попе-

рідніх років: що - разу біля 40 відсотків тих, що закінчили, порушують питання про перехід до інших ВУЗ'їв. Останні - ж, що залишаються, покірно миряться з своєю долею. Навряд чи можна сподіватися, що робфак з таким складом буде нормальню працювати й дійсно виконати свої завдання. Багато є випадків, коли робфаківець зовсім не хоче вчитися у Педвузі, але його примушують силою партійної дисципліни. Але примусове навчання не може дати гарних наслідків.

Комплектуючи робфаки, безумовно, треба звертати найсерйознішу увагу на нахили, що, може, не яскраво ще виявилися, та на ступінь підготовки. Невеликий запас знаннів та розвитку не дає змоги багатьом засвоїти нормальний курс робфаку не тільки за два роки, але й за три. Організації не повинні командиравати на робфак ІНО тих, хто зовсім не бажає в майбутньому вчителювати, а також тих, що не мають відповідної підготовки.

Робфаки існують для робітників та селян, але для таких, що мають підготовку й загальний розвиток, які - б дали їм змогу за певний термін дійсно пройти всю програму навчання за планом.

Командиравати до педробфаків треба з особливою обережністю після суворої перевірки: „краще менше, та лішче“. Ще треба зазначити, що коли комплектується педвузи, то зрист повинен мати певну велику роль. Робітників освіти, що вступають для підвищення кваліфікації, не треба занадто обмежувати зростом та стажем (приймати до 40 років, з стажем не більше 15 років); що до тих, що вперше вступають, зокрема вступають на робфак, то тут треба орієнтуватися на молодь, яка більш здатна студіювати науку (зрист не повинен перевищувати 30 — 32 років).

9. МЕТОДИ ПРАЦІ В ІНО ТА ПЕДТЕХНІКУМАХ

Методика праці в педагогічних шкільних установах, звичайно, має занадто важливе значіння. Коли по всяких спеціяльних професійних ВУЗ'ах методи праці цінні остільки, оскільки вони з мінімальною витратою сил і коштів дають максимальні наслідки (проробляється більший матеріал, більший відсоток немеханічного засвоєння фактів, поширення знаннів в самодіяльному, творчому навчальному процесі й т. ін.), то у педвузі методи праці мають значіння ще й тому, що учні, прямуючи до життя, до школи, повинні самі опанувати всі методи роботи, щоби відповідно всякій авдиторії могли вживати тієї методи проробляти матеріал, яка дала - б найбільший для даного випадку наслідок. Якщо для учня спеціального ВУЗу може бути зовсім неважливим питання, якою методою він проробляє певний матеріал, і він може не ставитись до цієї методи, як критик, цеб - то обмірковувати вартість педагогічного засобу по суті, то іновець дивиться інакше: для нього в багатьох випадках не варто знати досить глибоко зміст питання; він перш за все повинен подумати про те, в якій спосіб треба буде проробити йому цей матеріал у школі. Для педагога часто: — „метода — це все“.

Безперечно, для іновця або учня педтехнікуму питання про те, якою методою він пророблятиме різні курсові дисципліни, має чимале значіння, і тому цілком зрозуміло, що в усіх методичних заходах студент ІНО та педтехнікуму повинен брати найактивнішу участь. Дисциплінові, (циклові), методичні й факультетські комісії які у ВУЗі є по суті, центрами методологічної думки, можуть провадити продуктивну працю лише тоді, коли той, над ким вироблюється ті чи інші методичні засоби, сам бере участь в цьому експерименті.

■ Положення про дисциплінові (циклові) комісії в ВУЗ'ах (див. Положення від 5 -го травня 1924 р.) встановлює такі основні функції цих комісій: „Дисциплінові комісії є первісні осередки навчально - методологічної праці ВУЗ'у, в яку втягується увесь педагогічний персонал і активна частина студентства. Мета дисциплінових комісій досліджувати й переводити в життя нові методи викладання, а також направляти й регулювати поточну академічну працю на основі поглиблена та всебічного вивчення її“. З цього означення видно, що дисциплінові комісії кожної шкільної установи, зокрема ІНО та підтехнікуму, являють собою перш за все ті осередки, де є повна можливість перевірити й оцінити методи праці, так із погляду їхньої придатності до засвоєння підвиду певного матеріалу, як з погляду доцільності цих метод в кожній школі, де буде викладати молодий робітник освіти, скінчивши ІНО або підтехнікум).

Занадто важливо, щоби кожна педагогічна шкільна установа, провадючи свою працю так в стінах ВУЗ'у як і по -за межами його, мала - б на меті випробовати різні методи праці. Це потрібно так з метою перевірки та оцінки, як і з метою експерименту, особливо у випадках вживання ще мало відомих способів, часом занадто крикливих і „модних“.

Кожна метода може бути гарною тільки тоді, коли той чи інший викладач гарно нею володіє (а не метода володіє викладачем), а тому зрозуміло, що виключати можливість вживати різноманітних метод, проробляючи матеріал,— не можна ні в якому разі. Хоч - би як багато було негативних моментів в лекційній методі праці, було - б великою помилкою викинути її зовсім з Педвузаїв.

В свідомих руках, у належній пропорції в моменти вступних до дисципліни екскурсів і в моменти узагальнені замінити цю методу, безумовно, можливо. З другого - жібоку, захищаючи експериментування й уживання „модних“ метод праці, треба перестерегти від того невправдивого підходу, що дуже часто вживається по школах, коли нову методу праці провадиться стихійно, без підрахунку сил і коштів, провадиться лише тому, що ця метода нова. Таке явище ми помічаємо, коли вживається комплексового навчання в школах соцвиху і Дальтон - план у школах професій. Експеримент повинен залишитись експериментом, і як широко його вживано, до нього треба бути хорементом.

Багато підготовленим. В усіх випадках навіть добре перевірених методичних способів треба розповсюджувати їх не на всі групи або курси й пам'ятати, що не кожну наукову дисципліну можна в однаковій мірі проробляти в усякий методичний спосіб. Крім того, треба брати до уваги тип школи, підготовку учнів, їхній здіст і т. ін.

Методи праці в Педвузах, а також в інших шкільних установах, залежать ще від того, наскільки свідомо керовники вживають їх і справді беруть до уваги наслідки праці за цією методою. У протилежному випадку ми маємо, того чи іншого сорту, трафарет, щоб - то механічну навичку, що перетворилася на звичку й стала „другою натурою“. Цієї навички не можна змінити ніякими переконаннями: метода того чи іншого старого професора гарна, з його слів, тому, що він до неї звик, і кожне порушення цієї методи може паралізувати зовсім його роботу.

Методи праці пробують в великій залежності від того матеріалу, що вступає до Педвузів, так з боку його загальної підготовки, як і з боку того соціального оточення, з якого він вийшов. Якщо раніше у ВУЗ'ях мали учнів з підготовкою середньої школи, учнів, що прослухали 7 — 8 - річний курс систематичного навчання, то тепер такого матеріалу ми не маємо, бо майже всі, що вступають до ВУЗ'їв, не проходили нормальню довголітньої школи, а вчилися то самостійно за допомогою репетиторів („натасківателей“), то в сучасній несталій школі соцвиху чи профосу. Це, звичайно, не дає змоги вживати тих метод праці, що раніше було перевірено на більш підготовлених учнях. У цих учнів вже була досить добра попередня треніровка, яка могла привчити так до самостійної праці з книгою й у лабораторії, як і привчала до догматичного засвоєння матеріалу.

Сучасний студент, будучи виходцем з робітничих або селянських шарів (а в Педвузах, хоч і мало справжніх пролетаріїв з виробництва, зате досить велика кількість селянства), не звик до систематичного шкільного навчання. Тому в нього ще треба виробити відповідні „навчальні рефлекси“, які дали - б змогу вживати тих метод праці, що вже не раз було випробувано на іншому матеріалі.

Досвід останніх років яскраво доводить, що для сучасного студента потрібні такі методи, за якими він міг - би удосконалити (при наявності асистентів - керовників) „розжу-

вати", „обмізкувати" матеріал; це потрібно ще й через те, що сучасний студент, особливо робфаковець, ставиться до всього критично й жадному слову лектора без доказів не вірить. Догми для нього не існує, бо трудове оточення, що з нього він вийшов, надто конкретне.

Тільки пізніше, коли учень втягнеться в навчальний процес, коли він придбає певний мінімум знань, коли його суттєво-критичний підхід приведе до того стану, що наукове знання, яке давав лектор, справді буде докладно перевірене й обґрунтоване, тоді його (учня) можна *перевести* й на такі методи праці, де буде менше *самодіяльності*, активності, зате можна буде засвоїти більший запас фактів у *найкоротший* термін.

Отже, з одного боку, методи праці в педагогічному ВУЗі повинні прямувати до досить глибокого вивчення певного фактичного матеріалу, потрібного для того, щоб бути викладачем тієї чи іншої дисципліни або групи дисциплін. З другого боку — ці методи повинні підготувати студента стати таким педагогом, який зможе передати з найбільшим ефектом свої знання іншим. Хоч кожному вчителеві треба знати більше, ніж його учневі, але безпекречним є й той факт, що метода викладання відиграє *найбільшу* роль. Чимало вчителів, що мають багато знань, зберегають у своїй мізковій коробці колосальний науковий багаж, не мають сили його передати іншим — вони не володіють *методою* передавати знання. Останньому треба присвятити значну частину уваги, навчаючи в Педвузі, цеб-то, іншими словами, методи праці в Педвузі мусять бути погоджені з тією цільовою установкою, яка є в ВУЗі.

Щоби вживати в праці Педвузу тих метод навчання, які найбільш *економні* й *найцінніші* з усіх поглядів безумовно, іскілька установа повинна точно знати, що за матеріал буде пророблюватися і в якому обсягові. В наших Педвузах **ми** майже не спостерігали планової роботи; методичні органи зовсім не знали про те, що буде викладати **педагог**. Звичайно, через цей факт не можна було говорити про методи праці так вірно й категорично, як цього **рукі** магає суть справи. Ще більш ненормальне явище було, коли кожен викладач розроблював програму, надсилаючи її до дисциплінової комісії й надалі не додержувався цієї програми, особливо тоді, коли на неї була якась критика з боку

дисциплінової комісії. Брак програм, брак погодження у викладанні й, нарешті, брак *робочого плану*, — ось що не дає змоги й надалі не даватиме поставити методичну працю на належну височінь. Правильна постановка праці вимагає того, щоб не було „професорської“ програми, яка нікому не відома, а щоб дисциплінові та факультетські комісії на початку академічного року розробили, в крайньому разі — на ближчий триместр, точний робочий план, якого повинні додержуватися так учителі, як і учні. Цей *робочий план* є, так-би мовити, *виробнича програма підприємства*, без якого не можна говорити про будь-яку серйозну роботу. Педагогічний процес не є „вільче художество“, хоч він і вимагає від учителя й вихователя більше, ніж можна вимагати від механічного виконавця. В педагогічні справи не можна вносити елементів анархізму. Кожному студентові перед початком праці повинен бути відомий робочий план. Навчальне підприємство, виконуючи накреслене завдання, досягне найкращих наслідків, якщо програму роботи буде пророблено за активною участю всього вузівського колективу і якщо буде взято до уваги в процесі роботи всі елементи, з яких складається навчання. Ці елементи такі: сировина, що підлягає обробці — студентство, кваліфікована сила — викладачі, варстати й машини — лабораторії, кабінети та книгозбирні й засоби обробки — методика викладання. При цьому максимальний наслідок для Педвуза буде тоді, коли він цільно зважиться зі своїм виробництвом — школою, коли туди буде перенесено значну частину роботи.

Що до самих методів праці в ІНО та підтехнікумах — ми повинні, як і завжди, поділити їх на дві групи: методи пасивні й активні. Для періоду *шукання*, що його переживають шкільні установи, надзвичайно характерним є різноманітність і непевна номенклатура метод. Не буде прибільшення, якщо ми скажемо, що в цій справі існує повний розгардіаш, в якому не можуть розібратися ні учні, ні самі вчителі. ІНО й підтехнікуми за останні два роки почали міцно ставати на ноги і цілком природньо бажають зректися старих способів — *чірейти до нових*. Але на своєму шляху Педвузи зустрічають багато перешкод, що залежать так від неповної підготовки самих керовників, як і від неприєстосованості навчально-допоміжних установ у справі переведення тієї чи іншої методи.

Цілком доцільним і зрозумілим є той похід, що його розпочато в наших Педвузах, особливо на факпрофосах, проти лекційної системи викладання,—системи, за якою учні пасивно засвоюють знання. Лекційна система, що її осягнуто столітньою традицією „автономного“ університету, що й досі має ширих *апологетів* з боку старої професури, бо ця система надзвичайно полегшує працю професора, особливо, коли цей професор викладає свій курс постійно кілька, й навіть кілька десятків років: ввесь матеріал у нього *підібрано*, таблиці заготовлено, асистента *вимуштувано*; натиснув кнопку, і маєш на екрані потрібний дія позитив і т. ін. Як жрець, виходить професор на катедру й починає довгу промову. Він зачадто активний, якщо він талановитий лектор. В іншому випадку він монотонно викладає те, що говорив торік і позаторік, і здається йому, що студенти слухають і щось запам'ятують. Нам не треба критикувати лекційну систему, бо тепер уже нема того викладача вищої школи, який не ставився б до неї критично. Виняток складають ті, хто не може перейти на інші методи праці. Нам скоріше треба стати трохи на захист її, бо за звичайне явище стало те, що, коли малюють методичні досягнення, кажуть: „лекційну систему в нас зліквідовано цілком“. Безперечно, цього ще ніде нема, та й навряд чи це було б можливим і доцільним. Якщо нам не потрібна лекція - монолог, особливо, коли лектор не красномовець, то вона все-ж має цінність остатільки, оскільки дає можливість в найкоротший час передати більший матеріал, при чому цей матеріал передається з систематичною логічною послідовністю. А коли лекція має в собі й позитивні сторони, то є рація взяти ці позитивні сторони й уживати її в інших обставинах. Для цього треба знищити те роз'єднання, що існує за лекційної системи між студентами й лектором. Досягнути цього можна лише тоді, коли авдиторія буде як слід вивчена, організована та підготовлена до активного засвоєння, а не пасивна. Лекція, як система, відпадає, але лекція, що вводить до предмету, лекція, що в скорочений формі дає систематичний матеріал, який надалі детально проробляють учні, і лекція, що робить підсумки самостійній праці студентів,—така лекція може бути тільки корисною. Не можна допустити стану, коли учевъ буде ввесь матеріал пророблювати самостійно, не одержуючи

потрібної „зарядки“,— на це треба й дуже багато часу і наприкінці роботи студенту трудно самому уявити, привести в систему ввесь той комплекс знаннів, що він одержав. Усім зрозуміло, що кажучи про лекційну систему, ми маємо на увазі ті Педвузи, де звичайно були великі авдиторії слухачів, що-ж до педагогічних технікумів, то там, по суті, було викладання групове, класне, там не було частої лекції, а були лекції-розвоми, де не буває пасивності учнів, бо вони самі є активними учасниками, задають запитання, відповідають на запитання, самі роблять ті чи інші висновки й домисли. Висновок наш такий — лекційну систему з Педвузів треба викинути, але лекція сама по собі повинна мати місце законої методи самостійної праці учня. Між іншим, також мається на увазі привчити учнів будувати систематичну, гарну формулою й багату змістом мову. Лектор повинен забагачувати лекцію усіма досягненнями сучасної техніки лабораторій, притягати на допомогу ілюстративні засоби (демонстрація експериментів, таблиць, діяграм, діяпозитивів і т. ін.).

Кажучи про активно-творчу самодіяльну роботу учнів, відходячи від догматичних способів викладати й поширюючи вживання евристичної або дослідчої методів, треба в педагогічній шкільній установі планувати цю роботу так, щоб активність не була чисто показовою, а справді давала змогу повніш виявится всім творчим здібностям учнів і дала-б значні наслідки що до придбання потрібної суми знаннів. Для цього треба, щоб, з одного боку, учні навчалися правильно використовувати книжковий матеріял, одно з основних джерел придбати знання (це дается не зразу у різних категорій учнів), а також, працюючи в невеликих групах - колективах і одержуючи індивідуальні завдання, могли-б матеріял для досліджування одержувати з живої дійсності: вивчаючи природознавство, краєзнавство, а також виробництва й школи, де учні підтехнікумів та іновці одержують основне гартування для педагогічного процесу в майбутньому. Треба також знищити явище, що його тепер часто можна спостерігати: замість попередньої картини — пасивний слухач і активний лектор є активний слухач і бездіяльний керовник; останній гадає, що він свою справу виконав, тоб-то дав завдання, вказав літературу. На нашу думку, краща

метода праці та, де однаково активні і керовник і слухач, інакше учень багато витрачатиме часу. Йому потрібно в свій час допомогти, з'ясувати, направити, щоб не працювати даремно. Не треба планувати роботи так, щоб увесь час тягти учня за собою, щоб не утворювати непевності, вагання в роботі. Але не можна, як це часто спостерігається, не цікавитися по суті (а не поверхово), де йде проробка, які є перешкоди й т. ін. й т. ін. Особливо це важливо на перших порах навчання, коли учень ще не звик сам знаходити способу розвязувати поставленого перед ним завдання.

Як правило, вживаючи активно-творчої методи праці, ми повинні лабораторизувати навчальний процес, при чому ця лабораторизація повинна означати, що під руками в учня є потрібні книги й приладдя, а для експериментальних робот — лабораторія. Ця лабораторія не обов'язково дается учневі готовою; він сам цю лабораторію налагоджує й пристосовує для виконання поставленого перед ним завдання. Далі — учень повинен працювати на виробництві й знати його, особливо — ж виробництво педагогічне, цеб-то школу, провадячи там педагогічну практику, вивчаючи педагогічний процес послідовно в усіх його різних ступенях. Наслідки активно-творчої роботи повинні індукувати колективній перевірці та оцінці, що може робитися чи в формі реферату-доповіди обмірковуванням його, чи в формі семінарської поглибленої проробки, якщо попередню роботу ще не досить детально вивчено й вона потребує колективної праці. Крім того, наслідок праці може виявлятися в формі *виробів*-моделів наочного приладдя, художніх творів, графік, діяграм і т. ін.

Кажучи про активно-творчу роботу учнів, треба згадати, хоч про це й буде йти окрема розмова, про вживання екскурсійної методи. Ця метода, безумовно, потрібне з боку учнів та керовників найсерйознішої перевірки й підготовки, як метода, що вимагає багато коштів і часу. Цю методу визнали всі й нема жадних підстав перечити проти неї, особливо в педагогічних шкільних установах. Цілком очевидно, що сучасні екскурсії не поставлено на відповідну височінню, і післяожної екскурсії починають її критикувати; доводять що вона не була підготована що винен керовник і т. ін. Це цілком правильно, бо екскурсія, особливо в природу, дуже часто перетворюється на веселу гулянку,

і навчальні наслідки тоді зовсім нікчемні. Завдання Педвузів — навчити слухача, майбутнього педагога, опанувати екскурсійну методу настільки, щоби справді цієї методи в школі можна було вжити з більшою користю.

Треба ще зупинитися на можливості й доцільноті вживати Дальтон-плану й комплексової системи навчання в ІНО та в підтехнікумах. Оскільки Дальтон-план призводе до самодіяльності учнів і програми робот пристосовується до сил і нахилів учнів, сам учень планово провадить свою роботу, матеріал проробляється лабораторно, провадиться облік своєї праці то - що, то навряд - чи можна що - небудь казати проти вживання Дальтон-плану. Але цей самий Дальтон-план у своїй чистій формі має цілу низку негативних рис: крайній індивідуалізм у роботі, чисто кабінетна праця, відірваність від виробництва й життя, розрізнення набутих знань і т. ін. Підсумовуючи позитивні й негативні риси Дальтон-плану, ми кажемо, що до нього треба ставитись з певною критикою й уживати його в наших умовах з деякими змінами і, що особливо важливо — конче потрібно усунути індивідуалізм, якого досить в Дальтон-плані, індивідуалізм, цілком законний в буржуазній, капіталістичній школі Америки, відкіля перенесено до нас цього плана. Треба, очевидьки, вживати методи не тільки індивідуальних, але й колективних завдань і, саму проробку завдання здійснювати не в ізольованому кабінеті, а в лабораторії: за лабораторію повинно бути виробництво — завод, фабрика, майстерня, школа. Провадячи Дальтон-план у педагогічних шкільних установах і відмічаючи цінність найдоцільніших моментів у Дальтон-плані: систему розподілу часу між учнями й облік шкільної праці, в той самий час треба остерегти від того ажіотажу, що навколо цього питання тепер помічається — всі бажають запроваджувати Дальтон-план, не маючи до цього підготовки. Треба, щоб кожний Педвуз, раніше ніж запроваджувати Дальтон-план і взагалі ту чи іншу нову для нього методу роботи, подивився, як його провадиться в інших аналогічних шкільних установах, щоб до цього все було підготовлено й досить поінформовано учнів. Жадна шкільна установа не повинна відразу запроваджувати в себе Дальтон-план. В цьому випадкові краще деяка обережність, поступовність — наслідки будуть більші.

Що до комплексової системи навчання, яка одержала зразу дуже широке визнання й розповсюдження в школі соцвиху, то намір її вживати в ІНО та педтехнікумах, безумовно, може мати місце остатільки, оскільки майбутній учитель повинен опанувати цю методу дуже гарно, цеб - то — в педпрактиці. Комплексова метода повинна відогравати велику роль, особливо в педтехнікумах, що готують масового вчителя для початкової школи. Спроби пристосувати комплексову методу в самих ІНО та педтехнікумах, з метою проробляти навчальні дисципліни ВУЗ'у, не можуть бути визнані за доцільні.

Звичайно, питання про розпорядок навчального матеріалу на роки, триместри, його координування й т. ін. дуже важливі, коли потрібно надати робочому планові більшої систематичності, але в той самий час треба знайти ту межу, далі якої різні міркування в методиці, в розпорядкові матеріалу, різний „педагогічний футуризм“ не повинен мати місця. Нагромадження способів нових і найновіших методів природна реакція на ту затхлість, що досі панувала в школі в цих питаннях.

Отже, розповідаючи про методи роботи в Недвузах, ми ні на хвилину не повинні забувати, що підходить до цього питання треба з трьох поглядів: 1) вживати тих методів, що з мінімальною витратою сил і коштів дадуть найкращі наслідки й приготують активного, самодіяльного й свідомого педагога; 2) вживати тих методів, що дадуть до рук майбутнього вчителя найбільш сучасні знаряддя в його шкільній роботі, й 3) бути прикладом - зразком що до перевіреніх методів праці для всіх школ даниго району.

10. ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА В ПЕДВУЗАХ

(Сільсько - господарський та індустріальний ухиля)

Готуючи кваліфікованого робітника — організатора педагогічного процесу, ми ставимо перед себе таке завдання: майбутній педагог повинен зуміти сполучити свою роботу з околишнім життям.

Коли ми кажемо про вчителя сільської школи, що навчає дітей читати, рахувати й писати, то розуміємо: він мусить дати їм одночасно ті знання, що допомагають зрозуміти оточення, а саме — провести певну агрономізацію навчання. Так само стойть справа про того вчителя, що збирається працювати в школі робітничого району або в школі професійній, індустріальній. Цей педагог під час свого вчення має одержати добру заводську трудову установку. Питання про індустріальний і сільсько - господарський ухили в наших Педвузах не нове, але, на жаль, здійснення цих ухиля провадиться занадто мляво й непевними способами. Особливо кепсько йде переведення в життя індустріального ухилу та звязаної з ним виробничої практики. Причин цьому багато, і вони до деякої міри об'ективні, а здебільшого суб'ективні: робітники Педвузів, а інколи й студенти, вважають це за цілком зайві витівки; особливо негативно ставляться до виробничої практики, вважаючи, що досить теоретичних знаннів, а працювати над обробкою землі та добиватися уміння володити таким інструментом, як молоток, стамеска, свердло, рубанок і т. ін., цілком даремна трата часу.

Коли ми кажемо про сільсько - господарський ухил у педтехнікумах, то ясно уявляємо собі той елемент, що підлягає обробці, і ті завдання, що будуть стояти перед селянським учителем, коли він подекуди буде єдиним, найбільш освіченим робітником на селі. Добуваючи знання в педтехнікумі, майбутній учитель повинен увесь час

орієнтувати свої розумові надбання на цю сільсько-господарську дійсність, бо він - же буде за головного помічника агронома в справі ліквідації агрономічної несвідомості селянського населення. Це не значить, що вчитель повинен працювати з дорослими. Він свою агропропаганду мусить здійснювати через школу розповсюджуючи серед дітей, навіть молодшого віку, — не кажучи вже про учнів другого концентру семилітки, — ті знання, що конче потрібні молодому поколінню, щоб воно знайшло найскорший шлях до більш культурних (а не до історичних) способів обробляти землю.

Відродження сільського господарства та зміцнення сільсько-господарської індустрії в цілому, укріплення нашої економіки взагалі та скорий перехід до колективістичних форм господарювання пробуває в безпосередній залежності від напрямку шкільної роботи для широких мас трудящих.

Сільсько-господарський ухил, а саме — придбання студентами відповідних теоретичних знань та проходження агрономічної практики, повинно мати місце й на факультетах соцвіху, що готують робітників для семилітки, переважно для старшого концентру, а також і на агробіологічному відділі факультету профосу. Робітники профосу будуть обслуговувати в значній мірі селянську школу та школу сільсько-господарську. А коли хто й не буде безпосередньо обслуговувати село, то сільсько-господарські знання (теоретичні й практичні) будуть корисні й потрібні в школі міського типу, де малеча й підлітки повинні одержувати потрібний запас знань про сільське господарство й не бути одірваними від того оточення, що постачає нашу промисловість сировиною й дає головну масу харчових продуктів. Не можна припустити в добу радянського будівництва тієї прірви між містом і селом, яка до цього часу існувала; школа в цьому звязку мусить відогравати не останню роль: не можна все навчання в міській школі орієнтувати лише на індустрію. Вчитель повинен дати міському школярові всі знання, які потрібні, щоби зрозуміти село, побут, значіння сільського господарства й т. ін.

Найвиразніш мусить бути виявлена агрономізація на біологічних відділах факпрофосів, через те, що саме призначення відділів говорить про це. Отже, коли згадати

столітні традиції цих відділів, що існували, як природничі філії університетів, і мали на меті підготовляти науково озброєних природників взагалі, а не педагогів, то цілком зрозуміло, що ще довго доведеться чекати бажаних наслідків що до здійснення агроухилу на факпрофосі. Потрібно перетворити стару професуру, випустити нових педагогів з вищої педагогічної школи та її самі учні повинні ясно уявляти собі свою майбутню роботу в ролі агробіолога в школі сільсько-господарській, у фабзавучі, в школах батрацької молоді й т. ін.

Перейдемо до розгляду питання про індустріальний ухил, що його треба здійснити так на деяких підтехнікумах, як і на факсоцвіках та факпрофосах. Ті підтехнікуми, що міцно звязані з заводом чи фабрикою, будуть укомплектовуватися дітьми робітників і самими робітниками та, цю найголовніше, за свою мету поставлять підготовляти вчителя для робітничого району; в них цілком природньо давати студенту більш глибокі знання з індустрії (з теорії практики), щоби міцніш звязати майбутнього вчителя з оточенням, в якому живе малеча. Проте, цей ухил не може провадитись так однобічно, щоб учитель не одержав ніяких знаннів сільсько-господарських, бо вчителеві міста треба добре знати село, як і навпаки — сільський вчитель і селянська дитина, особливо підліток, повинні чимало знати про місто.

На факпрофосі мусить бути різко індустріалізований відділ *техно-математичний*, що готує викладачів для шкіл фабзавучу та індустріальних профшкол, і програму відділу треба досить широко поставити, щоби виявити лише майбутнього індустріаліста - педагога.

Відділ соціально-історичний, що готує робітників - суспільствознавців для шкіл усіх фахів, безумовно, повинен вміщати в план своєї роботи солідну економічну базу в галузі індустрії та сільського господарства. Теорія й практика індустріальна й сільсько-господарська для майбутніх суспільствознавців повинна бути за природній фермент, що завершує її оформлення підготовку педагога - суспільника. Виходить, що рація індустріалізації та агрономізації в Педвузах натуразально постає з тих завдань, що стоять перед педагогом сучасної школи; того вимагає, як тепер звикли висловлюватися, цілева установка школи.

Сільсько-господарський характер нашої республіки, потреба в агрономічній допомозі населенню не тільки через агронома, але й через учителя й школу, потреба виховної роботи з метою замінити індивідуалістичні форми господарства формами колективістичними, застосований характер багатьох дисциплін, які вивчається в Педвузах (ботаніка, зоологія, геологія, географія, хемія то-що), іншими словами, звязок теорії з практикою, показове значіння раціонального господарства, що його повинні провадити Педвузи й т. ін.— все це свідчить за потребу, корисність агроухилу, навіть агрономізації.

Потреба розвитку нашої індустрії, широке розгортання та специфічне підкреслювання в українській системі освіти ролі профосвіти, яка відограє ролю сильного стимулу до найскоршого розвитку нашого виробництва в більш удо-сконціальних формах, що не відставали-б науково й технічно від форм західньо-капіталістичних, потреба ув'язувати школу з життям, індустріялізувати свідомість нового вчителя, який зумів-би з різних галузей знання добувати те, що практично корисне, потреба для нового вчителя не бути відірваним від робітничих кол, а жити їхніми думками й їхніми класовими інтересами, щоби вкупі з ними збудувати комуністичне суспільство,— все це, взяте разом, доводить про кончу потребу індустріялізувати педагогічний процес, про потребу набувати майбутньому вчителеві виробничі знання та навички.

Тепер перейдімо до розгляду питання про те, в який спосіб поставити агрономізацію та індустріальний ухил у Педвузах, які знання дати й що за практику провадити.

Розглянемо насамперед питання, звязані з агроухилом.

В підтехнікумах та факультетах соціального виховання найдоцільніше провадити агрономізацію в таких напрямках: 1) запровадити до курсу дисципліну „Енциклопедія сільського господарства“, 2) наситити викладання усіх дисциплін, а особливо виробничого циклу, сільсько-господарським матеріалом (з життя села, економіка села й т. ін.) та 3) організувати самостійну сільсько-господарську практику студентів так в господарстві підтехнікуму чи факсоцвіху, як й в зразкових господарствах сільсько-господарських технікумів, якщо свого господарства немає.

Курс „Енциклопедія сільського господарства“ є центральний курс природничого циклу і повинен пророблятися не менш, як на перших двох курсах, з такою кількістю годин, щоб можна було виконати приблизно таку програму, яку рекомендував Головпрофос (див. „Бюлєтень Головпрофосу“ ч. 3 за 1924 р.).

ОБСЯГ ЗНАННЯ З С. Г-ВА

(Авториця праця з енциклопедії сільського господарства)

1-й рік

Сільське господарство та його значіння. Статистика для УСРР, СРСР, закордону

Роля народнього вчителя в відбудові сільського господарства

Окремі галузі сільського господарства.

1. Рільництво.
2. Умови життя рослин (вимоги до кліматичних, біологічних і хемічних явищ).
3. Ґрунт.
4. Витворення й поділ ґрунтів та значіння його складових частин.
5. Клімат та роль мікроорганізмів у с. господарстві.
6. Ґрунтовні поліпшення ґрунту.
7. Мета та методи обробки ґрунту.
8. Машини та знаряддя для обробки ґрунту.
9. Значення угноювання ґрунту.
10. Універсальні та штучні угноєння.
11. Посівне насіння, посів та машини для посіву.
12. Робота в полі під час росту рослин.
13. Польові шкідники та боротьба з ними.
14. Посуха та боротьба з нею.
15. Збирання урожаю з поля та машини, потрібні для цього.
16. Схов урожаю.
17. Окремі групи культурних рослин та сорта для різних районів.
18. Луки та їх поліпшення.
19. Городництво та його значіння.

20. Праця на городі протягом року. Боротьба з шкідниками.

21. Сорта городніх рослин.

22. Садівництво та його значіння.

23. Річна праця в садкові та боротьба зі шкідниками.

24. Методи поліпшувати садки.

25. Сорта садових дерев.

26. Переробка продуктів садівництва.

2 - й рік

27. Скотарство, його технічне й економічне значіння.

28. Розведення домашньої тварини; методи поліпшувати.

29. Раціональне годування тварин.

30. Породи рогатої худоби.

31. Техніка та економіка молочарської справи.

32. Хвороби рогатої худоби.

33. Породи коней.

34. Хвороби коней.

35. Породи свиней.

36. Хвороби свиней.

37. Вівці та кози.

38. Птахівництво.

39. Кролівництво.

40. Пасішництво. Раціональне ведення пасіки. Економіка пасішництва

41. Сільське землемірство.

42. Лісове господарство.

43. Переробка продуктів с. господарства (технологія с. г.).

Економіка сільського господарства

44. а) Техніка й економіка.

44. б) Причини виділення економіки в окрему науку од політекономії.

45. Економічні фактори, що впливають на с. г-во, і характеристика їх.

46. Капіталізм і сільське г-во (процес концентрації та диференціація селянського господарства).

47. Системи господарства, рільництва, плодоzemіні.

48. Процес колективізації с. г.; кооператизація (поняття про різні типи колективів, зміст і обсяг їх роботи, так само про кооперативи).

49. Економічна оцінка різних галузей с. г-ва з загальнонароднього погляду.

50. Регулювання с. г. державою. Законодавство в різних галузях господарства. Землевпорядження. Продподаоток. Торговля. Машинопостачання.

51. Елементи організації с.-г. підприємств різних типів. Колективи. індивід. вибір системи господ. і плодозміну, землевпорядження, організація [засобів виробництва, праці.

52. Обрахунок прибутковості підприємства та його окремих частин. Облік у с.-г. підприємстві.

3 - Й рік

53. Система заходів держави що до поліпшення с. г-ва (с.-г. політика), НКЗ і його завдання, органи НКЗ, Всеобітзаемліс, КНС, сельбуди.

Методика агрікультурної роботи серед селянського населення. Місцеві установи земорганів. Участь у цій роботі народнього вчителя.

54. Народний вчитель та ліквідування агрікультурної неписьменності серед селянського [незаможного населення.

55. Методика роботи народнього вчителя з дітьми школи соцвиху з с.-г. ухилем.

56. Навчання в класі та організація роботи на виробництві.

57. С.-г. екскурсії. Література з цієї справи.

Проробляючи подану вище программу [почасті авдиторно, почасті екскурсійною методою, треба яко-мога краще, оскільки дозволяють об'єктивні умови, налагодити й сільсько-господарську практику. Авдиторні заняття не повинні бути звичайними лекціями й мати суто догматичний характер,—вони лише частково є вступні лекції до певного курсу, а в більшій мірі повинні підсумовувати практику й самостійну лабораторну проробку студентами навчального матеріалу. Семинарська праця в гуртках, що виявляє взагалі самодіяльність учнів, мусить складатися з доповідей на теми, що звязують сільсько-господарські знання з педагогічним процесом.

Принаймні, можна проробити такі теми:

1) Школа й агрікультурна робота на селі.

2) Народний учитель, як агрікультурний робітник на селі.

3) Раціональна організація господарства при сільській школі.

4) Методи праці з дітьми в сільському господарстві.

5) Організація сільсько - господарських екскурсій з дітьми.

6) Доповіді, що стосуються до економіки й техніки окремих галузей с. господарства.

7) С.-господарський ухил в окремих дисциплінах сільської школи.

8) Колективізація й кооперування сільського господарства й т. ін.

В окремих дисциплінах, що проробляються по педтехнікумах та в ІНО, треба використувати, як раніше зазначено, ілюстративний матеріал не абстрактний, а з конкретної сільсько-господарської дійсності; так повинно бути з математикою й фізики (розрахунок робочої сили в господарстві, праця с.-господарських машин та знарядь, підрахунок потрібної кількості насіння на дану площа землі; геометрію сполучити з землемірством — обмірювання поля, складання планів земельних участків і т. ін.). Теж саме і в хемії, в економгеографії і в інших дисциплінах ВУЗ'у.

З метою найширше ознайомитися з становищем сільського господарства в цілому та зокрема з його постановкою в зразкових, досвідчених господарствах, треба широко вживати екскурсій. Можна порадити кожному педвузові такі екскурсії:

1) До с. господарського музею.

2) До досвідньої с.-господарської станції.

3) До досвіднього радянського господарства комерційного типу.

4) До досвіднього навчального господарства (що є при сильних, добре впіряжкованих технікумах та інститутах, принаймні, коли немає власного господарства).

5) До господарства колективу, артілі й комуни.

6) До господарства при сільській школі.

7) До індивідуального селянського господарства.

8) До кооперативної установи.

9) До агроучастку або ветпункту й т. і.

Що до сільсько - господарської практики студентів, то треба обмежитися певними рамками і не доводити її до тих розмірів, як це робиться в сільсько - господарських технікумах — Педагог. освіта на Україні

мах. Оскільки, добуваючи с.-господарські знання й навички, студент підвузу має іншу мету, ніж студент спеціального вузу, і мету педагогічно-методичну, оскільки їй обсяг теорії, а особливо її практики, мусить бути значно менший і може відібрати від усього курсу навчання $1\frac{1}{2}$ — 2 місяці інтенсивної праці, коли її порівняти з працею середнього с.-господарського технікуму. Не слід також підвузам переходити межі, організовуючи своє господарство: 8 — 10 — 12 десятин польової землі цілком досить для того, щоб можна було використати наявний кадр учнів для потрібної практики і щоб налагодити добре господарство з раціональною обробкою землі. Більша кількість землі, що мають деякі підвузи, не шкодить, але вона в цьому разі використовується не лише з навчальною метою, а для зміцнення матеріальної бази, для допомоги вбогому бюджетові всієї школи та учнів зокрема.

В таких випадках доцільно організувати пришкільні колективи або комуни, що, як, приміром, в Кам'янецькому ІНО, ставлять своїм завданням утворити зразкове господарство для наокружного населення: ниви інституту, що влучно розкидані з обох боків великого шляху, обробляє студентський колектив, який, одкинувши надію на бога, використовує машини, угноює ґрунт, взагалі проводить господарство зразково, а тому ця робота є спосіб найкращої агропропаганди. Ця агропропаганда, звичайно, ще поглибується і укріплюється на виставках, які влаштовують підвузи, і на доповідях для селян, що їх роблять студенти по селах і в мурах свого ВУЗу.

Як приклад, ми додаємо тут програму праці в сільському господарстві, що її реалізував Мринський підтехнікум на Чернігівщині.

ПРАКТИЧНІ РОБОТИ З СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1. Скотарство

Догляд за скотом та годівля скота взимку. Приготування грубих кормів. Детальний огляд і легкий ремонт реманенту.

2. Свинарство

Догляд за свиньми та годівля свиней.

В. Рільництво (землеробство)

Зима

Огляд і легкий ремонт машин та знарядь. Ознайомлення з конструкцією молотарки. Соломорізка ї робота нею. Жатка.

Сортування збіжжя. Догляд за коренеплодами та клубнеплодами під час зимового зберігання в погребі. Розвозка гною на поле.

Весна

Вивчення конструкції рядової сіялки, установка її для посіву різних сортів хліба.

Праця в садку. Обкопування дерев, збирання гусениці з плодових дерев, обмазка дерев.

Квітник, його будова, посадка квіток і догляд за ними. Парники, приготування їх.

Угноення городів. Влаштовування грядок городини. Посів городини. Посадка капусти та іншої городини.

Рільництво. Оранка в полі під ярину, робота бороною, культиватором. Посів рядовою сіялкою. Підпушування рядкового посіву озимини.

Готування ґрунту для коренеплодів та клубнів. Посадка бурякових висадок, посів буряків, садження картоплі з підсіпкою гною.

Заражування землі лубиновими бактеріями.

Посів лубину на насіння. Посів лубину в толоці на зелене удобрення. Угноений клин толоки із посівом вікі.

Детальний огляд озимини студентами, як наслідок торішніх спроб з ґрунтами на озимому полі; вияснення, на яких парах краще росте озимина (Мринські умови). Вияснення переваги рядкового посіву. Догляд за коренеплодами, картоплею і буряковими висадками.

Літо

Сінокос. Косовиця і убирання сіна. Збір конюшини. Жнива. Збір озимини і ярини. Молотьба. Приготування озимого поля для посіву. Посів озимини. На городі — догляд за овочами, почасті збір їх.

Збір бурякового насіння. Вибір картоплі спеціальним знаряддям (картоплекопалкою). Викопка кормових буряків. Збір овочів з городу й ховання їх на зиму в погріб. Збирання насіння лубину. Оранка на зяб. Ховання реманенту в помешкання на зиму.

Бджільництво. — Виставлення бджіл весною. Очистка вуликів. Перегонка бджіл. Огляд вуликів. Викачування меду. Боротьба з хворобами бджіл. Медні рослини.

Переведення с.-господарчого ухилу можливе принаймні в тому випадку, коли педвуз має певний участок землі чи має можливість відбувати с.-господарську практику на господарстві найближчого с.-господарського технікуму або міцної с.-г. профшколи. Крім того, треба мати відповідне устаткування, достатню кількість живого й мертвого інвентарю; потрібно й завжди можливо власнитовувати при школі музей місцевого району. Цей музей значно полегшує нам роботу школи. В складі шкільного колективу треба мати агронома, який найде можливість в усіх випадках переводити агрономізацію педвузу.

Згадуючи про земельні участки, ми мусимо ще раз підкреслити, що мати такий участок дуже бажано і для педтехнікумів, що розташовані по селах та в невеликих містах. Що до факультетів соцвіху та агробіологічного відділу факпрофосів, то навряд-чи можна скрізь мати такі земельні участки — економії. За браком власного участку обов'язково треба налагодити тісний зв'язок факсоцвіху з найближчими с.-господарським технікумом чи інститутом; там студентам-педвузівцям дается певну змогу провадити агропрактикум за наміченим планом. Такий тісний зв'язок повинен бути й між педагогічним персоналом. Факсоцвіх і агробіологічний відділ повинні черпати сили для переведення агроухилу з усіх с.-г. технікумів і, по змозі, поновити лекторський склад педвузів цього часу, коли ще панують загально-біологи університетського типу.

Розираючи програму агробіологічного відділу факпрофосу, треба підкреслити, що с.-господарські знання студентів цього відділу повинні бути значно ширшими й глибшими, ніж у студентів педтехнікумів і факсоцвіхників, бо основне призначення агробіологів — це викладати загально-

біологічні дисципліни в с.-господарських школах. А через це тут цілком раціонально, замість енциклопедічного курсу з сільського господарства, дати, крім широкої фізично-хемічної бази та досякоального знання загальної біології, ще зоологію й ботаніку, також курси анатомії й фізіології тварин і рослин, окремі курси рослинництва, тваринництва, ґрунтознавства, технології сільсько-господарських виробництв, генетики й селекції.

Що - ж до підготовки індустріальної для зазначених 3-х категорій педагогів — педтехнікуми з с.-господарським ухилом, факультети й агробіологічні відділи фактофесів, то їх можна здійснити, запровадивши курс „Енциклопедія виробництва“ або „Вступ до сучасної техніки“ (курс не може бути надто широкий), а також після деякої невеликої практики, принаймні в пришкільних майстернях, на невеликих фабриках і заводах, нарешті, екскурсіями з детальною розробкою матеріалу, що буде здобутий на кожній із них.

Сучасна практика ще не дає змоги точно встановити межі й розмір праці (обсяг курсу, обсяг практики й характер ІІ); проте, праця, безумовно, потрібна не тільки для вчителя міста, але й для селянського вчителя, бо треба так поставити педагогічний процес, щоб селянин зрозумів індустріальне виробництво, а мешканець міста — процес сільського господарства.

Напослідок треба підкреслити конечність шефства сильних сільсько-господарських ВУЗ'їв над педтехнікумами й відповідними філіями факультетів ІНО, де провадиться агрономізацію, при чому це шефство бажано скерувати в бік всякої - можливої допомоги педвузу в постановці агроухилу.

Перейдімо тепер до розгляду питання про індустріальний ухил у педвузах, до питання про те, в який спосіб його треба реалізувати.

Насамперед треба зауважити, що практика наших педвузів та й практика педвузів РСФРР, поки - що не дає досить ясного уявлення про те, як треба здійснювати індустріальний ухил, бо тільки деякі факультети з 1924/25 академічного року питання це поставили на реальний ґрунт і, зверх теоретичної підготовки, провадили деяку виробничу практику, а тому цілком зрозуміло, що ми ще не маємо програм, перевірених життям.

Індустріальний ухил (а не індустріалізація) здійснюється досить чітко в деяких підтехнікумах, що тісно звязані з заводами, приміром, в Катеринославському підтехнікумі ім. Петровського, а також на всіх факпрофосах у відділах техно-математичних, що готують викладачів фізики, математики й хемії для індустріальної профшколи й школи фаброзвучу.

По інших підтехнікумах та факсоцвихах ми можемо говорити лише про індустріалізацію, цеб-то про конче потрібне просякнення матеріалу, що вивчається, виробничим елементом, а також про теоретичне ознайомлення з виробництвом через загальний курс „Енциклопедія виробництва“, невеликий виробничий практикум та переведення виробничих екскурсій.

Відділ агробіологічний і суспільствознавчий, що готують біологів та суспільніків для профшкол, повинні включати в програму своєї праці обсяг теорії й виробничої практики далеко менший, ніж це вживається на техно-математичному відділі. Проте, ширший, ніж у студентів підтехнікумів і факсоцвихів.

Можна вважати, що обсяг виробничих знаннів та навичок у студентів факпрофосу на всіх трьох відділах мусить бути однаковий, але у техно-математиків будуть переважувати знання й навички індустріальні, у агробіологів — сільсько-господарські, а у суспільніків — досить широкі знання *економіки* сільського господарства й промисловості.

Отже, цілком ясно, що індустріальний ухил можна провадити в тому-ж напрямку, що й с.-господарський, цеб-то складати з таких елементів: теорія (відповідні дисципліни), просякнення всіх дисциплін потрібним виробничим моментом та виробничою практикою, при чому остання відограє особливо значну роль й дас змогу організувати роботу підвузу навколо фабрики чи заводу через втягнення студенства до життя підприємства.

Теоретичну базу можна набути запровадивши спеціальні курси: „Енциклопедія виробництва“ (в підтехнікумах та на факсоцвихах) і „Вступ до сучасної техніки“ (на факпрофосах), а також курси машинознавства, хемічної технології й т. ін. Зміст загального курсу повинен ознайомлювати студента з основними елементами й завданнями техніки, з розвитком головних виробництв, з можливостями макси-

мально використовувати джерела енергії, вияснити зв'язок техніки з економікою, вивчити схему найбільших підприємств і т. інше. Що ж до виробничої практики, то її, в залежності від місцевих умов, студент може відвідувати не лише працюючи, як робітник біля варстата, але й через екскурсії на підприємства. Найдоцільніші ставити виробничу практику на більш-менш великому виробництві (але зрікатися виробничої праці в своїх вузівських майстернях, чи в майстернях школ фабзавуча і профшкол ні в якому разі не слід, особливо, коли ці майстерні устатковано зразково).

Завдання праці студентів (як майбутніх вчителів міських шкіл) на виробництві можна означити таким чином:

1) набути знання (технічні та соціально-економічні), що дають змогу обхопити все виробництво в цілому;

2) ознайомиться з устаткуванням підприємства та виявленням ролі робітничої силу в експлоатації устаткування;

3) вивчити матеріял і устаткування з конструктивного погляду, щоб озброїти майбутнього педагога, конче потрібним запасом ілюстративного матеріялу;

4) вивчити робочу силу на виробництві;

5) вивчити життя підприємства, структуру окремих органів, громадське життя й т. ін.

Дати в сучасний момент певні програми так теоретичних знаннів, як і навичок практичних,— настільки-ж важко, як неможливо означити точно кількість робочих годин, що присвячується на виробничу практику. Едине, що можна зробити— виявити основний напрямок у роботі і вказати методику її, тим більш, що студенти педвузів приходять вже з різною виробничою підготовкою.

Нам здається, що практика виробничих семинарів, якої вживається в інституті К. Лібкнехта в Москві, найдоцільніша (склад студентства наших педвузів далеко не такий: у нас мало залізничників, металістів, текстильщиків, а більше радробітників, робітосівців і т. ін.).

Битрачаючи певний час на виробничу практику, на ознайомлення з різними сторонами виробничого процесу— обхопити її зрозуміти придбаний матеріял можна тільки за колективною проробкою в семінарах; при чому цілком ясно, що в залежності від фаху студента й практики в різних виробництвах, вибір матеріялу для проробки буде різний.

В інституті К.Лібкнекта завдання цих семінарів—освітлювати виробництво з поглядів технічного й соціально-економічного. Центр ваги переноситься в той чи інший бік, в залежності від відділу (фізико - технічного, суспільно - економічного та біологічного) і разом з тим в семинарі як раз твориться ув'язка теорії з практикою. В процесі роботи увеється час треба підсумувати практичний досвід, набутий на тому чи іншому виробництві даною групою студентів, підрахувати теоретичні досягнення та утворювати що - раз нові комбінації для семінарської праці.

Український досвід можна звести поки - що до таких спроб: 1) в Одеському ІНО вживається екскурсійна метода, але теоретична проробка курсу „Вступ до сучасної техніки“ попереджує екскурсії й складається на I-му курсі з ознайомлення з гірничою справою, металургійною промисловістю, з будівельними роботами й матеріалами, з водопостачанням, що дає змогу познайомитися з конструкцією казанів, парових машин, двигунів середового спалювання, парових турбін; на II курсі—проробляється розділ електрифікація, а на III-му курсі—авіація, автомобілізація, основи хемічної технології.

2) В Харківському ІНО читано лише курси „НОП у виробництві“, хемічна технологія, машинознавство та почасти провадились екскурсії.

Досвід Київського та Катеринославського ІНО не набув ще яких-небудь сталіх форм.

Намічаючи перспективи розгортання виробничого ухилу та конче потрібної індустріалізації викладання в педвузах, особливо на факультетах, треба зауважити, що для справжнього налагодження роботи треба, з одного боку, притягти до педвузів фахівців інженерів-педагогів, добитися обов'язкової практики нарівні з студентами інших спеціальних ВУЗ'їв на підприємствах ВРНГ та, що найбільш важливе, налагодити найтісніший зв'язок між педвузом і деякими фабриками й заводами в формі взаємного шефства: ІНО обслуговує завод, як культурно-педагогічний осередок, а завод допомагає переведенню індустріалізації та правильної підготовки педагогів для профшкол і шкіл фабзавучу.

Притягнення інженерів-педагогів цілком реальне явище й воно надає всій праці педвузу нового тону й напрямку. З метою наблизити наявний кадр викладачів ІНО й підтех-

нікумів до виробничих кол треба організовувати різні виробничі курси (таку спробу намітив Катеринославський ІНОЦе 1924 року).

Наш загальний висновок такий: реалізувати таку складну справу, як індустріалізація педвузів, можна тільки тоді, як останні почнуть притягати потрібні сили, налагодять тісний зв'язок з фабриками й заводами та будуть широко вживати виробничі екскурсії, обробляючи одержані студентами знання й звички на виробничих семинарах.

Скептичне ставлення до індустріального ухилу та індустріалізації педвузів з боку керовників-педагогів і студентів мусить бути знищено.

11. ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА, ЇЇ ФОРМИ Й МЕТОДИ

В цьому розділі ми маємо розглянути педагогічну практику, як таку, цеб-то суто - педагогічну шкільну працю, яку студент ІНО та педтехнікуму під час навчання повинен провадити в установах соцвиху, профосу та політосвіти. Але по суті „педпрактику“ треба розуміти ширше, бо студент нагромаджує педагогічний досвід і тоді, коли він провадить громадську працю з дорослим населенням, коли він править за помічника агронома, коли провадить краєзнавчу роботу й т. ін.

Наці сучасні педтехнікуми відрізняються від дореволюційних педагогічних шкільних установ (учительських інститутів, семинарій то - що) тим, що будують педагогічну практику не в зразкових школах, де давалися „зразкові“ лекції, а використовують для педпрактики усю мережу шкільних установ у даному районі того чи іншого типу.

Педагогічні дисципліни не є в начальному робочому плані тільки надбудовою над загально - освітніми дисциплінами, а самі дають ухил загальним дисциплінам, надають зміст усій праці. З найперших кроків після вступу студента до педвузу школа турбується про те, щоб втягти його тим чи іншим способом у педагогічний процес.

Протягом першого академічного року в педвузі студент повинен перевірити себе, вивити наскільки він здатний до педагогічної діяльності. Перший рік — це своєрідний лакмусовий папірець, через який виявляється реакція на педагогічну роботу.

До цього часу ми ще не маємо досить виразних, досить перевірених життям форм педпрактики, в яких найкраще її провадити. Нема її тієї практики, що допомогла - б пристосуватися до тих різноманітних умов, в яких перевівають наші під'їзди.

Ми ще на шляху шукань, з кожним роком нові придання дають нам змогу ширше поставити справу, глибше ввійти в саму суть роботи і справді ув'язати працю педагогічного виробництвом так, щоб наслідком цієї ув'язки був випуск робітників, що сміло підуть у життя і будуть широко виконувати велику й славну роботу вчителя.

Всі шкільні установи, в справі педпрактики, доцільно поділити на три категорії: а) педтехнікуми, б) факультети соціального виховання і в) факультети професійної освіти.

В кожній із цих шкільних установ, через специфічні умови їхньої праці, особливості завдань, склад студентів і лекторів і т. ін., і робота провадиться різно, своїми шляхами.

Найбільш повно розробляється питання про педпрактику і має найбільші досягнення в педтехнікумах. Гірше поставлена справа на фахово-вихові, а ще гірше — на фактофосі.

Як-же фактично провадять практику наші педтехнікуми? Наводимо кілька прикладів, які, може, не є цілком типичні, але вони свідчать про те, наскільки глибоко заштов педагогічний процес і наскільки педпрактика з стадії надбудови стала головною неодмінною частиною роботи.

Ось приклад з матеріалів Олександрійського педтехнікуму (матеріали за I-й триместр 1924/25 акад. року): „На педпрактику на початку другого триместру відводиться 2 тижні. На цей час припиняється академічні навчання технікуму, всі студенти працюють у дитячих установах. Для ліштого провадження практики студенти поділяються на групи (III та II курс на 3 групи). В кожній групі є ідейний керовник від викладачів і технічний — від курсантів. Другий курс ранком повинен бути присутнім під час навчання в дит. установі, знайомитися з методами викладання. Після обіду II курс бере активну участь у клубних працях, у самоврядуванні, у дитрухові, заміняючи в окремих галузях роботу шкільних робітників.

III курс провадить самостійно класні навчання в перших 4-х групах дитустанов. Студенти групами розподіляються по дитустановах усіх типів. Перед практикою повинен бути період підготовки. У цей період II курс за допомогою анкет обслідує клубну працю, самоврядування та дитрух у тих установах, де він буде потім мати практику.

На основі висновків, що дало обслідування, складається конкретний виробничий план роботи для кожної дитустанови. Цей план реалізується під час педпрактики. План складається так, щоб не порушити повсякденної праці дитустанови. Якщо обслідування виявить будь-які хиби праці дитустанов, то в план практики повинні ввійти конкретні заходи, що допомогли б усунути ці хиби.

Кожна група ІІ курсу за час підготовки повинна розробити один комплекс з навчального плану дитустанови, який потім доведеться провести на практиці, і розподілити матеріал проробки з дітьми, між окремими членами групи (кожному курсантові треба буде розробити одну тему з комплексу). Проробка однієї теми провадиться приблизно протягом одного академічного дня, або 4—5 лекцій.

Керують педпрактикою не лише викладачі педтехнікуму, але й керовники відповідної групи дитустанови.

Облік педпрактики охоплює роботу всієї групи й роботу кожного курсанта зокрема. Облік провадить технічний керовник, який одмічає що-дня присутність членів групи та викладачів, фіксує роботу групи, активність членів (форма має 8 питань). Для індивідуального обліку курсант має свій щоденник, куди записує свої спостереження. Для того, щоб курсанти більш зупиняли свою увагу на важливих моментах праці, вироблено питання, на які повинен відповісти курсант у своєму щоденнику (форма індивідуального щоденника має відповідно по курсах 14, 16, 19 питань).

Ідейний керовник групи продивляється щоденник: крім того, кожні 3 дні відбувається конференція, на якій проробляють матеріал за ці дні. Кожен курс у цілому теж улаштовує такі конференції.

Працю кожного курсанта обговорюється окремо; після обговорення дається колективну оцінку. Навчально-контрольна комісія дає висновки, розглянувши всі матеріали".

Наводимо другий приклад з праці Катеринославського педтехнікуму ім. Петровського (матеріали 1924-го року). Студенти І та ІІ курсу відвідують під керовництвом викладача дитустанови, складають у письмовій і усній формі доклади про свої відвідування, обговорюють їх, ведуть чергування по школах, що прикріплені до педтехнікуму, провадять навчання з дітьми, вивчають дошкільні дитячі установи.

Педагогічна праця курсантів І та ІІ курсу складається з таких моментів: 1) Перш за все днів за 2, за 3 курсанти одвідують викладачів - керовників дитустанов для того, щоб попередити завідателя про майбутню педпрактику і з'ясувати деякі питання, звязані з нею, приміром: 1) скільки курсантів може вміститись у класі так, щоб не перешкоджати учням; 2) доповідь зав. установовою про історію дитустанови та її стан у сучасний момент, 3) відвідування класного навчання, переважно молодших груп, 4) огляд помешкань: клубної кімнати, майстерень, книгозбирні, єдальні, кухні, 5) розмови курсантів з завідателем та деякими педагогами з приводу того, що вони бачили й чули в даній дитустанові, 6) друге відвідування, якщо курсанти не встигли з'ясувати всі питання.

Студенти 3-го курсу вивчають дитустанови, відвідуючи їх без керовників, вивчають, порівняно з І та ІІ курсом, більш глибоко й детально; про кожне відвідування робиться доповідь на семинарі соцвиху, яку всебічно обговорюється.

Студенти І та ІІ курсу обов'язково дають керовникові письмові доповіді, обговорюються тільки найцікавіші з них.

Три студенти ІІ-го та ІІІ-го курсу щоденно чергують по школах, що прикріплені до педтехнікуму. Всебічно вивчають дитустанову, спостерігають прояви дитячої психіки, а іноді в деяких випадках беруть активну участь у педагогічному процесі. Закінчивши чергування, курсант подає керовникові писану доповідь про свою роботу та спостереження під час чергування. Найцікавіші місця з цих доповідей зачитується і обговорюється в групі.

Студенти 3-го курсу провадять навчання по труд-школах за комплексовою системою, при чому кожен з них повинен: а) бути присутнім під час навчання, яке провадитимуть товарищи, б) зробити доповідь про те навчання на загальній конференції, в) бути присутнім на заняттях— під час навчання, як провадитимуть керовники групи, г) дати самому пробну лекцію в школі, д) дати звіт про свою роботу, захищати її перед усіма товаришами. Студенти провадять таке навчання і в дошкільних установах, але за скороченою програмою.

Ще приклад з практики Київського педтехнікуму ім. Пирогова (1924 рік).

Було вироблено й ухвалено таку форму педпрактики: студентів ІІ та ІІІ курсів щомісячно звільняється на 3 — 5 днів від усікого навчання, всю працю переноситься до дитустанови. Курс поділяється на ланки по 5 чоловіка. Всьому курсові дається на цей час одно завдання, яке поділяється на окремі дрібні теми; кожну тему колективно пророблює один ланок. Після проробки всі ланки висовують доповідачів, що роблять доповіді на загальній конференції, таким чином всеобщно освітлюючи всі проблеми даної місячної „сесії“ педпрактики.

Під час педпрактики студенти повинні записувати спостереження в щоденники, форму яких виробляє педрада.

Німецький педтехнікум у Пришибі, не зважаючи на те, що зовсім недавно ще організований і міститься в глухім місці, де установ соцвиху занадто мало, все ж встиг теж дещо зробити в галузі педпрактики. Педпрактику проваджено переважно в місцевій семирічній школі (в молодших групах); крім того, досвід студентів поширився обслідуванням дитячих будинків, двох трудових колоній - комун та установи для глухонімих.

Дуже заважали педпрактиці не досить приязні відносини з боку робітників дитячих установ.

Порівняно досить широко було розгорнено педпрактику в Пирятинському педтехнікумі (1924 р.). Курсанти робили спостереження, колективні дослідження, а також індивідуальні самостійні виступи. Праці теж заважало вчительство, воно недовірливо ставилося до курсантів, не відвідувало конференцій, де оцінювався педагогічний досвід студентів. I та II курси робили спостереження в призначенні на це дні й години. ІІІ курс мав самостійну практику по всіх Пирятинських школах: пророблював комплекси, а також робив анкетно - педагогічне дослідження дітей. ІІ курс систематизував здобуті матеріали. Крім того, курсанти педтехнікуму по черзі працювали в підшевній школі, допомагали занадто переобтяженому вчителеві провадити повсякденне навчання й обробляли практичний та теоретичний матеріал для складання характеристики дітей. Для об'єднання з учительством педтехнікум влаштовував районові конференції, де відбувалося поєднання теорії з практикою. Можна було - б навести ще безліч прикладів з педпрактики в різних педтехнікумах, при чому скрізь і форми і методи своєрідні.

Причини різноманітності педпрактики, звичайно, не в тому, що нема одної інструкції, бо вона таки є, а в тому, що в різних місцях неоднакові умови праці і, крім того, це свідчить про елемент шукань. Робітники периферії не можуть задовольнитися з єдиної інструкції і пробують виробити найкращі форми пристосування її до місцевих умов. З боку центральних органів можна тільки вітати ці шукання, тим наче, що педтехнікуми справді цілком виявили своє педагогічне обличчя. Звичайно, в цих спробах, в цих шуканнях багато є й негативних моментів, так що, вивчаючи цей процес, треба одночасно й давати вказівки, як керувати ним, щоб уникнути помилок.

З наведених прикладів видно, що в Олександрійському педтехнікумі педпрактику провадили за певним планом; правда, вона мала характер кампанії (2 тижні на початку триместру віддається педпрактиці). Студенти цікавляться не лише академічним навчанням, але й клубною працею. Конкретний план роботи провадиться з точним обліком, обліком не тільки загальних спостережень за студентами під час педпрактики, але й на підставі матеріальних наслідків праці — юніорів.

В Катеринославському педтехнікумі праця також відбувалася за певною системою; в їхній практиці мало звернуто уваги на індивідуальні досягнення. Було заведено чергування по школах.

Київський педтехнікум ім. Пирогова провадив працю у певні дні місяця та місячними сесіями. Курсантів організовано в ланки, в яких вони й провадять роботу.

Пирятинський педтехнікум також пробує поставити працю яко-мога ширше, але цьому заважає недовір'я з боку вчительства. Пирятинський педтехнікум робить спроби не тільки провадити практику, але й до деякої міри дослідчу педагогічну роботу.

Коли почнемо розглядати педпрактику факсоцвихів, то побачимо, що в цілому її нині поставлено далеко гірше, ніж по педтехнікумах, і проводиться її менш систематично. На перший погляд здавалося - б, що цього не повинно бути, бо факсоцвихі мають і більше кваліфікованих керовників, і студентів з більшою підготовкою, багато з яких вчиться виключно для того, щоб підвищити свою кваліфікацію. Причини малої уваги до педпрактики полягають у тому, що

студентство, яке вже трохи ознайомилося з педагогічним процесом, гадає, що цей процес йому досить відомий, і опанувати більш досконалою педагогічною технікою воно встигне, а поки - що треба набиратися формальних спеціальних знань. Звичайно, труднощі переведення педпрактики на фахово-вихах велики, особливо, коли вони мають таку велику кількість студентів. Але в той самий час фахово-вихи, як справжні вищі педагогічні школи установи, повинні бути настільки авторитетними, щоб завжди мати допомогу з боку робітників шкіл соцвих. А в дійсності цього нема.

Одеський фахово-вих у своїх відчитах про педпрактику згадує лише в загальних рисах, нарікаючи на брак коштів для оплати праці керовників. Студенти, як видно, планової, з остаточним обліком праці, педпрактики не провадять; вчительство до роботи в ІНО не притягається.

Краще справа стоїть у Київському фахово-висі, де з 1923 / 24 академічного року педпрактику було організовано, але вона не обхоплювала всіх студентів. Спочатку не було навіть вироблених інструкцій, що давали - б напрямок цій роботі.

Харківський фахово-вих дбає про те, щоб змінити форми педпрактики, внести в цю роботу полегшення для студентів, а саме: для тих, що працюють, як вчителі, зосередити практику при їхній - же школі, останні - ж працюють у школах, що прикріплені до ІНО, при чому педпрактику розплановується на весь академічний рік більш - менш рівномірно.

В Катеринославському фахово-висі студенти I - го курсу, 3 - го триместру, 1924 / 25 академічного року робили спостереження над різними елементами життя дитячого колективу та над їхнім навчанням ліпці, малюванню, співам, грі, грамоті у I дошкільному дитячому будинкові. Щоб провадити практику, студенти поділялись на групи по 25 чоловіка. Крім того, розробляли комплекси для 4 - х і 7 - миліток та провадили їх у життя. Всі форми навчання закінчували розбираючи їх на малій конференції. II курс також працював у дошкільному дитбудинкові з розподілом студентів по 6 у кожну групу. Група бере певний комплекс, поділяє його на окремі теми, пророблює план кожного дня, потім один член групи активно проводить цей план у життя, останні спостерігають. Далі йде розгляд і критика.

Педпрактика студентів III-го курсу органічно звязана з теоретичним вивченням трудової школи. Провадились (що - суботи) спостереження над комплексовим навчанням по різних школах (4 - х). Було, крім того, проведено кілька семинарів з методики викладання у трудшколі математики та природознавства. Ця праця була лише підготовкою до самостійної практики студента на останньому триместрі (літом).

В Чернігівському факсоцвісі було взято за основу протягом 1924/25 академічного року провадити педпрактику по дитустановах усіх типів; для цього призначався один день на тиждень. I та II курси так і провадили роботу по дитустановах усіх типів, а III курс працював переважно в школі.

Праця I та II курсів полягала у відвідуванні дитустанов, в спостереженні над устроєм життя в них, над організацією роботи та в педагогічному обслідуванні дітей. Всі спостереження записуються в щоденник, потім цей матеріал колективно пророблюється на курсових зборах.

Педпрактика третього курсу полягає в самостійному та безпосередньому спостереженні над комплексовою системою по 4 - х школах; спостереження записується в щоденник і потім разом з керовником розроблюється зразкові плани комплексів. Під час зимового триместру було розроблено один комплекс „сніг“. Далі студенти III-го курсу протягом весняного та літнього триместрів повинні були проробити безпосередньо в школі той чи інший комплекс.

Не будемо далі затримувати увагу описом практики різних факсоцвіхів — вже можна зробити загальний висновок, що форми та методи педпрактики й тут не зовсім стали, не удосконалені.

На факпрофосах педагогічну практику було розпочато не дуже давно,— ще 1923 — 24 р. її проваджено лише по школах соцвіху; практика мала характер лише спостережень, а саму працю було звязано не стільки з питаннями метод викладання, скільки з моментами організаційними. Записи в щоденниках давали матеріал для проробки з курсу: „Організація профшкільних установ“. Проте, треба відзначити, що цей курс було переведено не на всіх факпрофосах за браком керовників.

На Київському факпрофосі 1924 / 25 акад. року для студентів I курсу влаштовувалися так звані „педагогічні

експурсії" по всіх установах професу; ходили групами по 15—20 чоловіка під керовництвом викладача. На II курсі студенти практично знайомляться зі старшими групами семилітки та політосвітньою працею. Для практики було одкровено 12 шкіл. Студенти III-го курсу провадять практику по профшколах та школах фабзавучу що-дня, протягом 3-х тижнів, при чому група студентів 4—10 чол. відвідують одну школу. В останній період практики студенти епізодично провадять класне навчання. Закінчивши педпрактику, студент складає звіт про стан школи в цілому та про стан тієї спец. дисципліни, яку він сам вивчає. Звіти обговорюються на спеціальних конференціях, куди запрошуються викладачів тих шкіл, в яких відбувалась практика. Педпрактикою факультету керує окрема спеціальна комісія.

В Катеринославському ІНО 1924/25 академ. року педпрактику ще тільки запроваджувано, при чому треба відзначити, що більшість шкіл ставились до практикантів неприязно.

Практику проваджено на II та III курсах, і вона мала характер здебільшого не активної роботи по профшкільних установах, а лише спостереження, не зважаючи на те, що активність було зазначено в програмі. Педпрактика була тісно звязана з працею по курсу „Організація профшкіл“. Облік праці провадився в щоденниках.

Практика Харківського та Одеського факпрофесів мало цікава і ще в значній мірі не організована, але період негативного ставлення до неї так з боку студентів, як і з боку професури вже пройшов.

Заважали поставити педпрактику більш глибоко тільки брак керовників та неясність взаємовідносин на місцях між школами та ІНО.

Всі наведені приклади кажуть про те, що ми пережили вже час недовір'я до педпрактики, але з боку організаційного та в справі метод ще досить багато помилок і хиб.

Треба, щоб кожна педагогічна установа і на хвилину не забувала, що вона перш за все педагогічна, а вже потім шкільна установа, а через це питання педпрактики треба завжди обмірювати досить глибоко. У свій час на місця було надіслано для керування педпрактикою інструкції, які в цілому ще здебільшого не реалі-

зовано. Між тим життя висунуло цілу низку нових моментів, які, безумовно, для майбутньої праці треба взяти до уваги.

Як-же ми мислимо підпрактику в педтехнікумах та ІНО, які форми та методи дадуть нам найвищий коефіцієнт корисного діяння?

Ми це уявляємо в таких формах:

1) Підпрактику треба проводити протягом усього навчання, починаючи з другого триместру. Ми вважаємо за недоцільне починати підпрактику з 1-го триместру, бо треба дати студентам спромогу орієнтуватися в тому новому оточенні, яким є для них педтехнікум або ІНО.

2) Треба категорично заперечити провадити практику лише в одній школі, яку напів підвузи уявляють, як „досвідну“, або навіть „зразкову“. Ми завжди висували думку про конечність використовувати для підпрактики всі школи даного району, щоб налагодити тісний зв'язок з учителством, з усім громадським оточенням району, та щоб не заховатися у власних стінах, уникнути тепличного педагогічного експериментування в „досвідній“ школі.

Треба вчитися від життя, — треба вчитися не тільки на гарних прикладах, але й на поганих та середніх, бо таких більше в житті.

Зразкова школа не захищить від усіх хиб та зла, що можна спостерегти в процесі реалізації підпрактики. Найбільше зло — це недовір'я до практикантів з боку учителства; лякатися цього нема чого, треба виправляти відносини, вищити недовір'я.

Наша школа нині, або певніше, наш учитель ще й досі працює нишком, замкнений у сінах школи, і лише інспектор має змогу ознайомитися з його працею. Це явище не можна вважати за нормальнє. Треба дбати, щоб школи перетворити на громадську установу, куди міг би заглядати не тільки практикант, але всякий, хто цікавиться педагогічним процесом.

Треба вчителя й учнів привчити до тієї думки, що праця іхня корисна не лише для них, а що вона потрібна й суспільству, яке витрачає на навчання певні кошти й чекає від нього певних наслідків. Доводиться повторювати ці, здавалося-б, усім відомі думки, бо традиції старого ще не пережито, школа працює відокремлено від громадського

життя, і кожна нова особа порушує звичайний спокій шкільного життя. Крім того, нема нічого дивного, що вчителі незадоволені відвідуванням студентів педвуза, бо ця молодь потім у своїх доповідях виявить хиби тієї чи іншої школи, або окремих викладачів, які ще бояться, не звикли до гласності. Звичайно, треба так організувати педпрактику, щоб не порушувати нормального процесу шкільної праці, звязати її з цим процесом, а також бути досить тактичними і в своїх доповідях не критикувати ради критики, а виявляти досягнення, щоб пропагувати.

Нам здається, що всі негативні риси взаємовідносин — явище тимчасове; вони зникнуть, як тільки налагодиться педпрактика ІНО та педтехнікумів.

Ясно, що звязок із школами району може бути встановлений не завжди в однаковій мірі,— це залежить від цілої низки умов: віддалення, стану педагогічного колективу, пропускної здатності й т. ін., а відповідно цьому й педпрактика по школах буде мати характер або дослідження, або практичних вправ, або лабораторних спроб.

Педпрактику на педвузах по глухих районах, де дуже рідко розкидані школи, треба модифікувати, поділяти на певні періоди часу, провадити, так-би мовити, „кампаніями“. Під час „кампаній“ направляти студентів до району групами, ланками або по одному, з відповідними керовниками.

3) Перша стадія педпрактики педтехнікумів та фаховоїших на 1-му курсі—це ознайомлення з дитячими установами всіх типів, що є в даному районі (повинні точно фіксуватися ті установи, де педвуз провадить практику), а також ознайомлення з політосвітньою працею. Ознайомлення може бути не тільки загальним, але може й більш ноглиблюватися у той чи інший бік дитячого й громадського життя (гри, пісня, дитяче свято, життя шонерів). Зрозуміло, що всі спостереження треба фіксувати в щоденниках; на підставі цих записів студент разом з керовником обговорюють, оцінюють свою роботу, виробляють методику спостереження, виявляють окремі елементи дитячого життя, оцінюють методику навчання в тій чи іншій школі, визначають конче потрібний обсяг знаннів для переведення тієї чи іншої праці.

Крім того, студентів, групами або по одному, на певний термін закріплюється за окремими школами та політ-

освітніми установами для більш глибокого ознайомлення для тіснішого звязку з педагогічним колективом і учнями; студенти у цей час технічно допомагають учителеві провадити екскурсії, класне й лабораторне навчання й т. ін.

Таким чином, студент на першому - ж'році навчання цілковито виявляє свої відносини до педагогічного процесу, а саме — наскільки цей процес відповідає його характеру й нахилам.

4) Педпрактика на II курсі педтехнікуму та факсоцвіху має більш відповідальний і глибокий характер — асистентство при постійних керовниках шкіл, при чому ця робота повинна провадитись з того часу, як починається добір нових учнів до школи, в якому студенти обов'язково беруть участь і потім спостерігають за першими етапами праці з дітьми. Активна робота асистентів - студентів полягає в тому, що вони беруть участь у дитячих гуртках, лабораторних працях, екскурсіях, в самоврядуванні, в клубній праці, в організаціях піонерів, в дитячому садку. Цілком самостійної праці, студент не виконує, але іноді йому можна доручити яку-небудь роботу, в залежності від його підготовки.

Ясно, що увагу студентів педтехнікуму треба зосередити на молодших групах, а увагу студентів факсоцвіху — на старших групах семилітки, — це відповідає тому, яких робітників готовує педвууз.

Студент повинен зосереджувати свою увагу так на методичному боці роботи, як і на організаційному, бо в майбутньому йому доведеться бути не стільки вчителем писання, читання та рахунку (ці навички він передає через комплекс), скільки організатором школи й усього підпроцесу в цілому. Студент педтехнікуму, що відвідує певну школу, повинен відчути себе членом колективу цієї школи, в такій самій мірі відповідальним за хід праці, як і всі останні робітники. Спостереження фіксуються в щоденниках.

5) Практику студенти III курсу провадять самостійно; педагоги факсоцвіхів та педтехнікумів безпосереднє цією роботою не керують. Ланкова система проробки, якої вживають тепер у багатьох педтехнікумах, є, на наш погляд, найдоцільніша (бажана). Ланки в 3—4—5 членів протягом кількох днів виконують окремі теми комплексової програми, при чому студенти поділяють між собою працю так,

щоб, з одного боку, найкраще зафіксувати всі моменти проробки та оцінки переведення теми, а з другого — чергувати роботу, щоб кожен студент міг побути і в ролі керовника і в ролі спостережника, набути дидактичного й методологічного матеріялу.

В останні місяці навчання в педвузі кожному студентові треба доручити індивідуальні відповідальні завдання під контролем робітника даної школи або керовника педпрактикою педвузу.

6) Що-ж до педпрактики студентів факпрофосу, то вона проходить примірно тими самими етапами, тільки вже по школах профосу. Ознайомлення з установами соцвіху провадиться на першому курсі, але в значно меншому обсязі. Це ознайомлення має на меті дати розуміння природи підлітка в звязку з природою дітей дошкільного та шкільного віку. Цьому буде допомагати пророблення курсу „Педології“.

Політосвітня практика не повинна обмежуватись одним роком, вона допомагає майбутньому вчителеві найкраще ув'язти працю профшколи та школи фабзавучу з тією політосвітньою працею, яку щоденно провадиться серед робітників на підприємствах та серед селянства по селах.

4-річний курс навчання дає змогу значно глибше ознайомити студента факпрофосу з організаційними питаннями, ніж це можна зробити в педтехнікумі.

7) Щоб керувати педпрактикою педвузу, конче потрібно утворити нарівні з дисципліновими комісіями, спеціальну комісію педпрактики. Ця комісія організує педпрактику, слідкує за її виконанням, робить облік наслідків. До роботи в педпрактиці притягається всіх викладачів, а особливо тих, що провадять методичні курси.

8) Усі студенти фіксують спостереження у своїх щоденниках (треба, щоби для кожного курсу була відповідна форма щоденників) і через певний термін дають звіт або тільки своїм керовникам індивідуально, або цілим ланкам; коли педпрактика має характер загально-цікавий. Тоді звіт обговорюється на конференціях курсу, на які запрошується і вчителів відповідних шкіл. Висновки фіксуються, систематизуються відносно всіх шкіл, вони дають змогу з хронологічною послідовністю дати остаточну картину розвитку кожної школи.

9) Педкомісії, що виробляють план, повинні широко ознайомити з ним викладачів та студентів педвуза, а також учителів шкіл, в яких провадитиметься педпрактику, певніше, останні повинні брати активну участь у виробленні плану.

10) Літом, коли учні не звязані щільно з школою, педпрактику провадить з тією-ж послідовністю за планом, якого виробив педвуз, по змозі індивідуально, кожний студент, - згідно з тим конкретним оточенням, в якому він пробуває.

Якщо група студентів йде до одного місця, то їм можна давати групові завдання. Ці завдання матимуть більший політосвітній ухил, приміром, працювати по тих установах (дитячих), що мають сезонний характер (дитячі майдани, ясла й т. ін.). На факпрофосах подібну практику провадити важче, бо профшколи на селі (сільсько-госп.) літом звичайного навчання не провадять, так що можна в окремих випадках скорочувати години педпрактики, але збільшувати практику виробничу, а також кількість екскурсій.

Треба категорично заперечити проти навантаження студента на відпуск академічною та студентською працею; треба забезпечити студентові цілковитий відпочинок не менше, ніж на місяць.

11) У наших педвузах є багато студентів - учителів; для них можна утворити трохи інші форми педпрактики, але ні в якім разі не заспокоюватися тим, що вони вже вчителі і можуть педпрактики не проходити. Треба з найперших кроків їхнього навчання яко-мога пильніше вивчати методу їхньої праці, обговорювати на конференціях, виявити хиби і потім, далі спостерегаючи, виправляти ці хиби. А також потрібно, щоби ці студенти-вчителі, працюючи з усіма і по інших школах, спостерігали і вчилися.

12) Щоб мати найкращі наслідки від педпрактики, безумовно треба, щоби вчителі шкіл, якщо не всі, то кращі з них були помічниками-асистентами керовників педвузів, але щоби, звичайно, і матеріально вони за це мали відплату. Тут треба пригадати той досвід, що ми мали, коли реалізували виробниче навчання по школах фабзавучу, де праця бригадирів значно ліпшає, якщо вони почувануть себе членами единого педагогічного колективу школи й матеріально забезпечені.

13) Нарешті, треба відзначити, що навряд-чи можна виробити такі інструкції та правила, які-б цілком можна

було пристосувати до всіх педвузів. Далеко краще, щоби кожний педвуз узяв намічені пропозиції за основу, а потім, в процесі реалізування, шукав нових шляхів, бо тут „усі шляхи ведуть до Риму“, якщо тільки педвуз зважає на реальні обставини та бажає неодмінно провести педпрактику. Наслідки завжди будуть позитивні, коли керовники педвузів будуть пам'ятати, що їхнє завдання — підтримувати вчителя, який володіє методикою педпроцесу, і не забувають про те, що в шуканні нових шляхів не можна йти шляхом найменшого опору.

12. ЕКСКУРСІЙ В ПЕДВУЗАХ (НАВЧАЛЬНІ, НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ, ВИРОБНИЧІ ТА ІНШІ)

Здається, нема потреби зупинятися дуже докладно на питанні про доцільність екскурсійної методи взагалі і лише треба підкреслити подвійно важливі значення екскурсій у педагогічних шкільних установах. В сучасний момент серед педагогів навряд - чи знайдеться хто - небудь, що вважатиме за небажане вживати екскурсій, як складової частини педагогічного процесу, хіба тільки висловить низку сумнівів що до можливості їх реалізувати за сучасних умов, коли зустрічається так багато перешкод, особливо матеріального характеру. Але - ж ці сумніви та перешкоди потроху усвояються, і екскурсії набувають майже масового характеру. Звичайно, в самій техніці переведення екскурсій ще дуже багато дефектів, особливо у масового вчителя, і це викликає незадоволеність у населення, особливо селянського, коли воно бачить, що їхні діти „тільки те ї роблять, що малюють, грають та в ліс і на річку ходять“.

Селянин ще не визнає малювання, ліпки й екскурсій за справжнє навчання, а школа ще не змогла довести, що все те нове, що вона вносить у працю з дітьми, і зокрема вживання екскурсійної методи, справді дає кращі наслідки у вихованні й навчанні, ніж стара школа з своїм сидінням за партою, з своїми „буки - аз - ба“ і „два на два — чотири“ і т. ін.

Екскурсійна метода — дорога метода, і ставитись до неї треба надзвичайно уважно, бо інакше пропадуть витрачені сили, кошти й час. Останнє, коли вживається екскурсій, грає особливе значення — кожна екскурсія одбирає надзвичайно багато часу, і нераціональна трата його затримує й порушує планову роботу школи.

Ми не будемо тут більше казати про всі стадії пробочки матеріалу за допомогою екскурсій — все це досить

детально розвинено в цілому ряді порадників; відзначимо лише, що для педвузів ця методика є неодмінною частиною роботи, тоді як по інших вузах її в крайньому разі можна звести до мінімуму. Не можна уявити сучасного вчителя, який не володів би екскурсійною методою в своїй педагогічній роботі, і тому в роботі ПНО й підтехнікумів ознайомлюватись з екскурсійною методою конче потрібно. При чому, звичайно, не з теоретичного навчання і не з книги можна її треба вивчати цю методу, а з самого життя, цеб-то самому студентові брати участь у цілому ряді екскурсій так навчального, як і педагогічного характеру. Тому іновець і учень підтехнікуму повинен виконати під час перебування в педвузі не одну й не кілька, а цілі десятки екскурсій, так близьких, як і даліших, що працютимуть за гарний фундамент для дальшої цілком самостійної роботи молодого педагога з дітьми, підлітками, а інколи й з дорослими.

В педвузі можна вважати за обов'язкове переведення не тільки навчальних екскурсій: ботанічних, зоологічних, в „цілокупну“ природу, географічних, мінералого-геологічних, історичних і т. ін.—ці екскурсії дадуть змогу учневі з більшою легкістю пророблювати програмний матеріал за навчальним планом. Але треба різними способами пропагувати її заохочувати екскурсії виробничі, особливо, коли йде мова про підготовку вчителя, що повинен знати цілу низку виробництв (індустріальне, сільсько-господарське) і повинен розуміти те оточення, в якому надалі йому доведеться працювати. Далі йдуть екскурсії наукового характеру (переважно на останньому році навчання), щоб дати змогу студентові, що кінчає курс і якщо він має нахил до дослідницької праці, самому розпочати цю роботу. А особливу цінність повинні мати експурсії педагогічного характеру з метою ознайомити учнів з роботою школи та інших педвузів.

Кажучи про екскурсії навчальні, які провадять, щоб краще засвоїти матеріал, ми повинні, звичайно, наперед застерегтися, що в курсі педагогічної школи не можна ввесь матеріал проробити самими екскурсіями. Та це її не конче потрібно, а важливо звернути увагу на те, щоб у процесі навчання, вживаючи екскурсії, учні провадили ці екскурсії так, немов би вони не учні, а керовники, ц.-т.

кожну екскурсію вивчили з її методичного боку й давали-б'ї оцінку, як педагоги.

Ми дуже часто скаржимося на брак будь-якої спроможності для екскурсування, на брак коштів і потрібних приладдів (природничо-педагогічні екскурсії), але треба зазначити, що ми з цього погляду не досить спритні. Прикладом, Київський інститут народної освіти цілком резонно визначає, що не треба особливо ускладнювати питання, коли йде мова про екскурсії, бо завжди є спромога впорядкувати екскурсію без наявності матеріальних можливостей і без витрати великої кількості часу, бо у нас під боком багато цікавого матеріалу, якого ми не вивчаемо, ігноруємо, а між тим він заховує в собі величезний інтерес. І як доказ цьому, накреслив цілий ряд дуже цікавих, і з боку навчального дуже корисних, екскурсій в своїй власній іновеські кабінети (звичайно, підтехнікуми здебільшого такої можливості не мають). Звичайно, студент-математик не знає і не вважає за свій обов'язок цікавитись біологічними або географічними кабінетами та лабораторіями, а філолог, що вивчає санскрит, фонетику, ні разу не побуває в кабінетах фізики, анатомії й фізіології, хоч усе це йому конче потрібне. Провести цілу низку екскурсій в кабінети своєї-ж шкільної установи під керовництвом свідомої особи (таких кабінетів по великих ІНО є до $3^{1/2}$ десятків у кожному), безумовно, дуже цінно: студент одержить гарний матеріал для проробки тих чи інших нових дисциплін. Що до екскурсій зоологічних, ботанічних і взагалі біологічних, то й тут у нас, звичайно, існує неправильне розуміння питання — ми завжди прагнули до далеких екскурсій, витрачали на них багато часу, улаштовували з екскурсії гарну або погану гулянку і, звичайно, з навчального боку мало чого одержували. Природничі екскурсії корисно провадити і в місті, де багато садів, ставків, річок, корисно провадити їх і влітку і взимку, треба тільки вміти їх провадити. А ексурсія цінна остатільки, оскільки до неї організовано підготовані всі учасники, оскільки вироблено план і результати екскурсії мають потрібну обробку. Даремно витрачена праця, коли, скажімо, ботанічний матеріал, що добули на екскурсії, потім викладається, як зів'ялий букет, а тварини, понудившися в шклянках, умирають і їх також викидають.

Ми вважаємо, що оскільки екскурсійна метода дуже цінна, але й надто складна, не можна запровадити в робочий план педагогічної шкільної установи певну кількість екскурсій і потім провадити їх, неуважно до них ставлячись. За кожну екскурсію несе відповідальність керовник, про кожну екскурсію подається до дисциплінової або методичної комісії детальні звіти з усіма протокольними даними й висновками; кожна екскурсія, особливо далека, на яку витрачається багато часу, є сил і коштів, повинна бути також своєрідним педагогічним експериментом для учнів педвузів.

Навчальна праця дуже багато виграла - б, якби наші педвузи перетворили свої лабораторії й кабінети на своєрідні екскурсійні бази, а крім того, влаштовували - б під своїм керівництвом і доглядом екскурсбази по - за містом. Особливо це останнє легко здійснити в галузі біологічних наук. Педвуз із його кабінетами, доступний для екскурсій з школлярами, міг - би справді дуже багато виграти так з боку набування студентами навичок обслуговувати екскурсантів, як і з метою устаткувати музей, лабораторії й кабінети. Що до екскурсій виробничих, то по суті вони являють собою різностать навчальних екскурсій; вони сприяють засвоювати й закріпляти знання, а також прилучають учня до виробничого оточення.

Кожен учень ІНО та підтехнікуму, як було зазначено вище, повинен певний час побуди на виробництві — індустріальному чи сільсько - господарському. Звичайно, ми не гадаємо, що можна одержати й потрібні навички й знання на короткій виробничій практиці, яку в цілому мають наші учні. Тому бажанням додатком до практики є виробничі екскурсії. Тут ми не можемо детальніше розібрати питання про те, як провадити ці екскурсії, про це також є відповідна література, і ми лише хочемо підкреслити особливу цінність їх для майбутнього педагога, який по суті своєї праці повинен уміти, з одного боку, користуватися методикою виробничих екскурсій, а з другого—набратися через екскурсування на виробництва відомостей, що потрібні йому під час проробки навчального матеріалу.

Треба відзначити, що виробничі екскурсії, як більш складні, треба провадити з більшою підготовкою, ніж, при- міром, звичайні екскурсії в природу. Зосередьмо тепер

нашу увагу на найбільш важливому типі екскурсій у під-
вузах — це на екскурсіях навчально-методичних або просто
педагогічних. В роботі ІНО й підтехнікумів вони повинні
займати особливо почесне місце. Конечність таких екскур-
сій випливає з того стану, що підтехнікуми та ІНО не змо-
жуть дати учням усього матеріалу, потрібного для їхньої
далішої роботи, якщо вони не ознайомлять їх з роботою,
педагогічними досвідами та досягненнями інших підвузів
(України та РСФРР). Педагогічні екскурсії-експедиції, що
нині починають провадити систематично й організовано
багато українських підвузів, треба широко рекламиувати.
Та й справді, хоч як бажаємо ми педагогічну школу звязати
з життям, з громадянством, хоч як намагаємось запрова-
дити педагогічну практику в стіни всіх шкіл даного району,
все-ж цього недосить, щоб учень одержав повний ком-
плекс знаннів і спостережень над педагогічним процесом.
Побачити своїма очима те, про що пишуть, побалакати
з тими, чий ймення попадають на сторінки преси, подиви-
тися і впевнитися в педагогічних досягненнях цілого ряду
педагогів і налагодити після того міцний зв'язок із іншим
підвузом або школою, щоби постійно листуючись не захов-
атися тільки в своїй шкарабалуні,— все це, разом взяте,
може послужити за цілюще джерело дуже цінної роботи
й наслідків. Нам самим доводилося спостерігати, як гли-
боко зворушують ці екскурсії так учнів, як і вчителів,
а також спонукають підвуз у цілому працювати інтенсив-
ніш, з більшою відповідальністю. Подібні екскурсії можуть
бути або з метою ознайомитись тільки з роботою анало-
гічної шкільної установи (підтехнікум, ІНО), або - ж ставити
більш широку мету — обслідувати низку педагогічних шкіль-
них установ, низку досвідних установ, наукових, художніх
і т. ін. Останні екскурсії — це, безперечно, екскурсії
в Москву, Ленінград, або в декілька міст разом.

Щоб зрозуміти характер і все значіння таких екскур-
сій, ми дозволимо собі зосередити увагу на двох екскур-
сіях, що їх здійснили взимку 1924 / 25 академ. року сту-
денти Київського ІНО в Ніженське ІНО і друга група
студентів і керовників того ж самого ІНО у Москву.

Перша екскурсія мала на увазі, крім установлення
зв'язку з сусіднім ІНО, ознайомитися з постановкою Даль-
тон-плану. Для обох інститутів ця екскурсія мала над-

звичайно велике значіння — ніженці прослухали низку цінних доповідей, що їх зробили педагоги КІНО, і одержали також товариську критику Дальтон-плану, а кияни поїхали з думкою перетворити в себе Дальтон-план, оскільки останній уже вживається в практиці наших вузів і дає деякі цінні наслідки. Після екскурсії між киянами й ніженцями налагоджено жваве листування, що потягло за собою відповідну дискусію, яка ще більше збудила до життя обидва інститути.

Що до другої екскурсії (поїхало 21 студент і 1 керовник), то ось яку оцінку їй дає відчitne засідання екскурсантів, коли вони повернулися до Київа:

1) Зібрані матеріали дають змогу одержати яскраве уявлення про основні педагогічні течії в Москві в справах освіти й виховання робітничої молоді (студенти побували й уважно вивчили Центральний Будинок Комуністичного Виховання робітничої молоді), про організацію „дозавучів“, про окремі питання соцвиху, про методику окремих дисциплін і переведення шкільної й позашкільної праці.

2) Екскурсія спонукала до обговорення низки педагогічних проблем: дитячий театр, дитяче читання, організація вистав, облік праці.

3) Екскурсія уможливила краще оцінити роботу шкіл, що провадиться в Київі, і потребу глибокого вивчення шкіл для порівнання з постановкою роботи в Москві.

4) Нарешті, екскурсія дала змогу ознайомитись з роботою шкіл у провінції РСФРР (експурсанти побували на святі „змички“, яке влаштувала екскурсбаза під час зустрічі нового року для всіх екскурсантів, що приїхали до Москви).

Не будемо перераховувати висновків, що зробила екскурсія в звязку з відвідуванням музеїв, картинних галерей, театрів і т. ін.

Взагалі за 7 день перебування в Москві, екскурсанти досить детально ознайомилися з виставкою ВРНГ, з роботою інституту метод позашкільної праці, зі згаданим вище Центральним Будинком Комуністичного Виховання робітничої молоді, виставкою фабзавучу, біостанцією, театром, досвідною станцією Шацького. Крім того, було відвідано низку театрів та музеїв.

Уже самий перелік установ показує, наскільки різномірна була екскурсія і в той самий час наскільки вона

вся мала педагогічний характер. У цьому її цінність. Екскурсанти за ці 7 днів перебування в Москві досить багато працювали (7 — 8 робочих годин що - дня), попрацювали так, як звичайно в Київі не працюють. Наслідки такої екскурсії будуть остільки значні, що нема змоги зважити їх навіть самому екскурсантові, що надалі в своєму навчанні він не раз буде користувати з матеріалу, що придбано під час цієї екскурсії.

Отже, педагогічні або навчально - методичні екскурсії являють собою до деякої міри засіб, що збагачує звичайну педпрактику, яку ще далеко не скрізь проводиться в нормальніх умовах. Екскурсії для підлітків мають дуже велике значення й тоді, коли підлітків провадить їх для дітей шкіл, а також для дорослих. Перше являє собою потрібний складний елемент педагогічної практики і в той самий час дуже добрий спосіб звязати школу з підлітком. Друге — обов'язковий елемент праці, оскільки майбутнє вчителя — працювати не тільки з дітьми та підлітками, але й з дорослим населенням.

Наприкінці треба вказати на потребу ІНО й підтехнікумам пильно фіксувати ввесь екскурсійний матеріал з тим, щоб потроху можна було утворити відповідні друковані збірники про переведення екскурсій усіх типів у межах даного району. Такі збірники конче потрібні, вони значно полегшили - б роботу вчителя. Висновки, якими - б можна було закінчити питання про екскурсії, такі:

1) Екскурсії всіх типів: навчальні, наукові, виробничі, методично - педагогічні та ін., безумовно, повинні мати в підлітках найширше вживання.

2) Кількість і характер екскурсій треба для кожного академічного року накреслювати раніше, особливо це стосується далеких екскурсій.

3) Жадна екскурсія не повинна провадитись без відповідної до неї підготовки й без обліку та використовування наслідків.

4) Повну відповідальність за екскурсії несе керовник, який старанно аналізує наслідки й робить доповідь - звіт у відповідній методичній або дисципліновій комісії.

5) Техніка екскурсії повинна бути такою, щоби з мінімумом витрати часу дати максимум наслідків, для чого керовник повинен бути досить підготовлений.

6) Провадячи навчальні екскурсії звернути увагу на використання всіх можливостей, що, звичайно, зникали до цього часу з обрію навчальних установ, як - то : екскурсії до міста, або в самому місті, в природу, зимні екскурсії, екскурсії у власні навчально - допоміжні установи то - що.

7) З метою досягнути великих наслідків у навчальному процесі, конче потрібно рекомендувати організовувати екскурсійні бази, при чому всі навчально - дояромічні установи педвузу — музей, лабораторії, кабінети — повинні бути збудовані так, щоб, являючи собою робітничі майстерні, в той самий час могли - б правити за річ широкого навчання з боку школ.

8) Кожний педвуз повинен що - року організовувати декілька екскурсій педагогічного характеру з метою ознайомитися так з роботою інших педвузів, як і з роботою цілої низки науково - педагогічних і шкільних організацій. Такі педагогічні екскурсії — свято для студентів, що правитимуть за сильний спосіб зміцнити педпрактику.

9) Педвузи повинні звернути увагу на утворення екскурсійних збірників для даного району, що правитимуть за підручник студентові педвузу й широким масам учительства.

10) Педвузи, як найбільш зацікавлені в широкому вживанні екскурсійної методи, повинні скрізь доводити цінність цієї методи.

Дійсність ще не дає змоги широко провадити екскурсії — не вистачає матеріальних засобів і, очевидьки, треба провадити агітацію за утворення екскурсійного фонду, так центрального, як і місцевого. Поки - що цей фонд невеликий — він складається тільки з певної кількості пильгових залізничних квитків. Цього дуже мало.

13. КРАЕЗНАВЧА РОБОТА ПЕДВУЗІВ

Ще до революції багато говорилося про потребу з великою увагою підходити до вивчення в школі свого краю та менше віддавати часу країнам далекім (Австралія, Сан-Лавічеві острови, Урагвай, Парагвай і т. ін.). Іноді рекомендовано й почали запроваджувано в навчальні плани, так зване „вітчинознавство“. Тепер, коли будується не абстрактно-схоластична школа, а школа, звязана з життям, з оточенням, коли через школу ми намагаємося перебудувати сучасну, іноді убогу, дійсність, позбутись відсталої економіки й підняти нашу виробничу міць, то цілком зрозуміло, що школу треба будувати так, щоб вивчення своєї країни було за основну роботу школи. Краєзнавство, про яке тепер так багато дбають і в школах соцвиху, і в школах профосу, є як раз той комплекс знаннів, що гарантує підвищення нашої економіки, коли тільки це краєзнавство правильно зрозуміти й виконати роботу згідно з розробленим планом. Краєзнавча робота школи й краєзнавча робота взагалі в наш час набули собі права на існування, як робота, що має дуже важливе державне значення. Треба уважно поставитись до того, щоб підготувати робітника освіти — вчителя, який-би забезпечував спроможність вивчати рідний край.

Ми не будемо тут зупинятися на організації краєзнавчої праці, бо вже існують при Академіях Наук відповідні комісії, що керують всією роботою в справі краєзнавства, а на місцях утворено осередки. Нас цікавить самий зміст краєзнавчої роботи та — яке місце займе вона в наших педвузах. Перш за все, про самий термін „краєзнавство“ і про той зміст, який у нього вкладається. Ще не так давно в поняття „краєзнавство“ вкладалося розуміння „крайнознавства“, або „загальна географія“, або-ж „географія України“. Ще 1922-го року на І-й Всеукраїнській педконференції

краєзнавство вважалося за „вітчизнознавство та країнознавство“. Тепер уже такої плутанини нема: краєзнавство визнається, як комплекс звичайв, що зосереджує в собі не лише природу даної місцевості й різноманітну діяльність людини, а також вивчає минуле населення в його різних пам'ятниках, техніку, побут, культурний стан. Територія, що мається на увазі в даному випадкові, це — район, округа, в крайньому разі — губернія, або — ж одиниця не адміністративна, а історична (Волинь, Слободська Україна й т. ін.). Колишнє краєзнавство, коли вивчалося переважно археологічний і етнографічний бік, мусить дати місце краєзнавству, що звязане з життям. Від збирання черепків, лантив, вишиванок, від вивчення минулого (хоч це вивчати можна й треба) треба перейти до вивчення сучасного, що допоможе підняти виробничі сили. Є велика потреба організаційних наукових сил, що допомагали — б поставити краєзнавство на нові рейки. На великий жаль, цих сил або нема, або є дуже й дуже мало. Як — же й де підготувати ці сили? Безперечно, за пionерів в цій справі скрізь мають бути вчителі — робітники освіти; іншими словами, ми в інтересах держави мусимо міцно поставити питання про краєзнавчу підготовку в наших педвузах (і в педвузах взагалі). Труднощі на цьому шляху стоять дуже великі, бо нема книг, нема вказівок і нема матеріальних засобів, щоб глибоко вивчати свій край за допомогою дослідів, екскурсій. Проте, в багатьох випадках на цю справу особливих коштів і не буде потрібно.

Є товариши, які гадають, що досить в план ІНО та педагогікумів включити дисципліну „краєзнавство“, забезпечити цю дисципліну відповідним викладачем, і все зроблено. Ми цю справу уявляємо собі не настільки простою. Читання курсу „краєзнавство“ ми уявляємо зовсім не реальним та й навряд-чи знайдеться такий керовник-енциклопедист, який-би зміг за його взятися. Гадаємо, що розвязувати це складне питання треба в інший спосіб — треба наситити всі дисципліни краєзнавчим матеріалом, особливо природознавство, провадити екскурсії та обслідування з попередньою й остаточною проробкою матеріалу в спеціальному семінарі, де повинні брати участь керовники всіх дисциплін. Крім того, треба проробляти матеріал у краєзнавчому гуртку.

Сучасне студентство, справді, дуже гарний матеріал для краєзнавства, тому що воно вийшло з самої гущі селянської та робітничої маси, тісно звязано зі своїм краєм і після навчання повинно знову повернутися в багатьох випадках у рідні місця (особливо студенти педтехнікумів). Тому цілком природньо, що проробка краєзнавчого матеріалу мусить викликати глибокий інтерес студентів. Цей інтерес сприятиме набути ті знання, які дадуть змогу реалізувати комплексову систему навчання в школі соцвиху і здійснити звязок школи з життям. Отже, в краєзнавчій роботі педагогу на перше місце ми повинні поставити вивчення місцевої економіки, і далі природи, побуту, й минулого в межах свого району. Краєзнавчий ухил — це те основне тло, основне гасло, під яким відбувається вся робота педагогу.

Вище вже було зазначено, що думка про те, що країщим виходом з цього стану, коли ми маємо велике бажання працювати в галузі краєзнавства, але не маємо досвіду, знаннів і методики цієї роботи, буде улаштувати спеціальні краєзнавчі катедри при ІНО, думка ця навряд-чи правильна. Професор Харківського ІНО Федоровський схематично уявляє собі програму спеціального курсу з краєзнавства в такому вигляді: геологія краю, географія, кліматографія, ґрунт, рослинний і тваринний світ, антропологія, археологія, історія, етнографія, народне мистецтво, фольклор, мова, демографія, промисловість, шляхи сполучення, заселені пункти й т. ін. Вже самий перелік основних моментів програмикаже про те, що навряд-чи є й може бути в природі такий живий Брокгауз і Ефрон, такий енциклопедист, що зумів-би проробити подібний курс. Можна було-б казати інакше, що це не є програма курсу, який хтось читає, а це є ті елементи, які конче потрібно проробити детально вивчаючи свій край. Тільки розподіл, втілення краєзнавчих елементів у всі дисципліни навчального плану є вірне розвязання поставленого завдання. Але, оскільки краєзнавство є певний комплекс знаннів, метою правдивого вивчення цього комплексу доцільно ставити спеціальний семінар при педагогу, куди увіходили-б усі керовники, і де досягалися-б потрібного звязку та точності в роботі. В такий семінар необов'язково втягати всіх студентів, це скоріше семінар для викладачів. Що-ж до студентів, то вони в

педвузах, безумовно, мусять мати відповідні гуртки спеціально краєзнавчі — коли це буде під силу й коли знайдеться умілий керовник. Треба в роботі природничих, економічних, етнографічних та інших гуртків звернути увагу, щоб в їхній праці було не лише об'єктивне вивчення місцевого краю, а щоб в основу ставились краєзнавчо-утилітарні й педагогічні завдання. Праця багатьох наукових гуртків при педвузах іде іншим шляхом; приміром, вивченю медузи відводиться особлива увага, цеб-то роботі гуртків надається значення науково-дослідчих примітивних осередків, звідки той чи інший професор потім гадає брати сили для дослідчої праці. Така постановка, безумовно, неправильна — для цієї мети у ВУЗ'ях можна влаштовувати спеціальні семінари підвищеної типу — і коли гурток має ідейного керовника-педагога, то він ніколи не повинен забувати призначення, яке гуртки мають в педвузі: медузи, жирафи, паноротники, побут народів середньої Африки і т. ін. мусять уступити місце вивченю рослинного й тваринного світу, геології, етнографії місцевого краю насамперед. Можливо, що нема рациї утворювати гуртки, які ставлять собі за завдання глибше вивчати матеріал, що пророблюється у звичайному курсі, — треба вміти матеріал, який подав на лекціях або семінарі професор, проробити в межах звичайних, а не гуртових робот. Не треба утворювати ніяких передумов у викладачів до того, щоб не докінчувати проробки матеріалу й покладати надію на гуртки. У гуртків своє завдання і зокрема у природничих, безумовно, — краєзнавче. Звичайно, ми ні в якому разі не гадаємо, що, крім краєзнавчих завдань, перед вузами, і зокрема науковими гуртками, не можуть стояти завдання загальні — колективного вивчення біологічного, геологічного, метеорологічного й т. ін. матеріалу; але, маючи на увазі короткий час перебування студента в педвузі й завдання останнього, безумовно, це можна допустити лише, як виняток і для окремих осіб. Що ж до методичного боку під час проробки краєзнавчого матеріалу, ясно, що тут за основний методичний спосіб є екскурсії з відповідною по-передньою й наступною проробкою матеріалу, зібраного (допутого) на екскурсіях.

В практиці Катеринославського педтехнікуму під час проробки краєзнавчого матеріалу на відповідних гуртках

(економічному, природознавчому та ін.) в цілому накреслювалася така схема:

Гурток економічний

I. Збір матеріалу: 1) вибір господарського об'єкту досліду; 2) означення метод обліку господарських властивостей цього об'єкту; 3) облік цих властивостей; 4) означення загальних і часткових умов, що впливають на хід розвитку господарства.

II. Підсумки матеріалу: 1) облік матеріалу, що його добуто з різних місцевостей; 2) означення метод підсумку матеріалу; 3) загальний статистичний облік; 4) зведення матеріалу до загального типу.

III. Висновки: 1) означення коротких етапів змін у загальному типі даного господарства; 2) диференціація перемінних агентів; встановлення моментів еволюції загального типу господарства.

IV. Оцінка: 1) облік наслідків діяльності загального типу господарств; 2) означення даного типу господарства в загальній економіці; 3) виявлення причин, що гальмують і що сприяють; 4) економічний прогноз що до даного господарського типу.

V. Ілюстрація та пропаганда: 1) складання історії об'єктів, що їх досліджуємо; 2) діяграми й картограми; 3) статті в місцевій пресі; 4) прилюдні лекції й доповіді на місцях про хиби й цінні боки вивченого господарського типу; 5) сатира й карикатура; 6) участь у музеї місцевого краю.

Ця схема не є, звичайно, схемою, що вичерпує в усіх випадках вивчення економічні фактори краю. Вона може дуже відрізнятися по суті, але тут криється метода роботи, і, по слідовно проробляючи один заодин господарський тип (довга проробка), у студента нагромаджується досить багатий краєзнавчий матеріал, що дає змогу відповідні економічні дисципліни цілком звязати з життям. Така методика цінна ще тому, що вона, з одного боку, збагачує матеріалом кожну дисципліну, з другого — дає змогу працювати колективно. Не зважимо було б тут відзначити практику краєзнавчої роботи Житомирського педтехнікуму, де взагалі живе традиція волинян вивчати багатства краю,

Іде в практиці останніх років було пророблено не мало матеріялу, так - би мовити, етнографічно - економічного. Особливої уваги заслуговує екскурсія студентів III - го курсу в Троянове (20 верстов від Житоміру).

Екскурсія мала на меті вивчити гончарне виробництво, при чому не лише в його статиці, а й разом із тим вивчити всі елементи, що звязані з розвитком цього виробництва, а також елементи етнографічні, історичні і т. ін. План екскурсії було розроблено раніше, студенти поділені на групи, і кожній групі дано такі завдання:

1. Топографо - географічний та історичний нарис міста Троянова.
2. Соц. - економічні відомості.
3. Про гончарську глину.
4. Гончарський варстат і праця на ньому.
5. Посуд, що виробляє гончар.
6. Горно. Випалювання..
7. Емаліровка.
8. Паливо.
9. Фольклор. Матеріально - побутові відомості.
10. Добір і групування експонатів.

Уесь матеріял, що зібрано на екскурсії під час безпосередніх спостережень, вивчення, записів, запитань і т. ін., потім фіксувався в спеціальному збірникові, який з погляду вивчення краю в його минулому й сучасному, безумовно, являє великий інтерес. На цьому матеріалі студенти дійсно навчились використовувати дослідчу методу вивчаючи місцевий край (експурсія відбулась 1924 — 25 ак. року).

За зразок може бути хоча й не бездоганний, але який, безумовно, наближає нас до розвязання питання про те, як провадити педвузаам краевидавчу роботу, і який саме матеріял уміщати в програму краевидавства шлях, що його намітив Конотопський педтехнікум в 1924 — 25 уч. році. Наводимо програму краевидавчої роботи педтехнікуму (див. стор. 151 — 152).

ПРОГРАМА З КРАЕЗНАВСТВА ДЛЯ 1-ГО КУРСУ

За 1-й та 2-й триметри 1924/25 року

Теоретична частина [зміст доповідей].

Практичні вправи. Лабораторна праця.

Методологічні помітки, за якими джерелами проробляється окремі пункти програми.

1. План м. Конотопу. Загальна кількість землі під містом; скільки зокрема під садками, городами, дворами; кількість дворів та будинків [націоналізованих] та денационалізованих; якими податками оподатковується землю — сади, городи, двори, житлову площу та інші будівлі; скільки податків одержується з міста і скільки з них іде в державний фонд, а скільки в місцевий.

2. Міський добробут стрій. Скільки в місті брукованих вулиць, їхня довжина і площа. Скільки витрачено на них. Відділ місц. Господарства на ремонт та брукування вулиць. Міська водокачка; кількість води, що вона постачає на день; платня за воду, бюджет водокачки та перспективи поширення її діяльності. Електрична етанція [при мех. заводі]; її договір з Від. місц. Госп. Умови освітлення вулиць, установ та приватних квартир, бюджет електростанції, санітарне становище міста й заходи що до поліпшення його. Лікарі, огляд їхньої діяльності. Рух хворих по місцях. Аптеки. Огляд їхньої праці, розмір рецептури та ручного відпуску. Добровільна пожежна спілка. Охорона безпрутильного населення. Міліція, її діяльність.

3. Кількість населення в місті, розподіл його по цолу, національності і зросту. Скільки на рік народжується, вмирає, % приросту. Мова, побут, звичаї, обряди, пісні, релігійні забобони й т. ін. Історичний нарис зросту міста.

Креслення плану м. Конотопу; збирання відомостей групою учнів в Відд. місц. Господарства в Фін. управлінні.

Відбудування групою учнів водокачки, електростанції, лікарень, аптек, інших установ.

Збирання відомостей в Стат. бюро та ознайомлення безпосередньо з обрядами й звичаями на кутках.

Бажаючи скерувати учнів на стежку, якою можна буде їм в дальшій самостійній праці в школі провадити ознайомлення дітей з своїм селом у відповідному маштабі, лектор з слухачами накреслили такий план своєї праці на 1-й триметр: поділивши на групи, 4—5 слухачів, збирають статистичні та організаційно-технічні матеріали по різних підприємствах та установах, оброблюють [в класі] здобуті матеріали у формі доповідей; роблять останні в класі в лекційні години, слухачі — після запитань та обговорювання докладу заготовляють тези та доповіді з цифровими даними в зітктах.

Найважніші підприємства [замізничі майстерні], с. — г. виставка, музей відвідували всі учні після відвідування повідніх доповідей.

Два рази відбулися загальні зібрання слухачів, щоби накреслити план роботи на триметр та на канікулярну перерву для збирання етнографічного та взагалі музеїного матеріалу для заснованого при курсах музею краєзнавства з секціями:

- 1) Історично-географічною
- 2) Дослідчо-географічною та метеорологічною
- 3) Природничу
- 4) Економічною
- 5) Етнографічною
- 6) Культосвітньою.

Ознайомлення групами з мехзаводом і іншими підприємствами. Збирання відомостей у конторах та Тар.-конф. комісіях.

4. Стан сільського господарства. Діяльність зем. органів, сільгосп. колективів, сільгосп. спілки що до підвищення с.-г. культури в м. Конотопі, сільсько - госп. виставка в жовтні 1954 року. Культурна гospодарstva в м. Конотопі. Загальна кількість польової та лугової землі, що належить мешканцям Конотопу. Кількість с.-г. худоби, коней та інших тварин, с.-г. машин. Ветеринарна лікарня: хвороби на худобу. Розмір с.-г. продукції за рік та с.-г. податку з мешканців м. Конотопу. Поширювання одного поля.

5. Технічна [фабр.-за в.] діяльність у м. Конотопі. Механічний завод, його історія й сучасна діяльність, кількість робітників, службовців, їхнє матеріальне становище; виробництво заводу й перспективи надалі. Млинни, міловарня, броварня, кожзаводи, артілі, ремесники. Розмір виробництва порівняно з довіс'ківським. Друкарі.

6. Залізнична станція, її діяльність та установи на території станції. Скільки потягів на день проходить. Розмір навантаження та розвантаження і яких речей на місяць. Пошта, телеграф, телефон. Їхня діяльність.

7. Залізничне депо й майстерні. Цехи бригади. Виробництво кожної. Рух і збільшення продукційності праці, зарплати в звязку з кількістю робітників. Профорганізації й культосвітні установи на замізниці.

8. Торговля в м. Конотопі. Кооперативи [Ц. Р. К., Т-во Калік, Заліз. Кооп.], Ларки, боротьба їхня з приватними торговцями. Перемога кооперації. Кількість членів. Обороти. Культ. діяльність кооперативів.

9. Освіта в м. Конотопі. Установи Соцвиху, Профосу та Політосу. В кожній інституції — склад службовців, склад вихованців, або одвідувачів. Господарське становище: навчально-допоміжні установи; організації та гуртки молоді; діяльність клубів.

10. Червона армія. Дивізіон., культурна праця в казармі; виховна діяльність військової служби.

11. Громадське життя в м. Конотопі. Партийні та професійні організації, кількість членів; діяльність членів спілок що до захисту матеріально-правильних інтересів членів. Культкомісії при спілках. Сд. Рад. Клуб. Сельбуд.

12. Діяльність Міської Ради та міської організації КНС, першої що до порядку в місті, а другої що до захисту інтересів місц. бідноти та підвищення її матеріального й культурного рівня.

Екскурсії на виставку всіх учнів. Статистичні та організаційні дані в с.-г. спілці, Окр. З.У. та інших установах.

Ознайомлення групами з мехзаводом і іншими підприємствами. Збирання відомостей у конторах та Тар.-Контр. Комісіях відповідних спілок.

Екскурсія. Статистичні матеріали збирають групи.

Екскурсія, статистичні матеріали збирають групи.

Групи збирають матеріали в кооперативах, а що до приватних торговців, то в Фін. Управлінні.

Кожну освітню установу вивчає група з усіх захищених поглядів.

Близьке знайомство з кашармою артполку всіх учнів; курси взяли культшевство над полком.

Збирання матеріалу в усіх спілках; найбільше ознайомлення з Е.Р.К. в місті та на замізниці. Ознайомлення з Сельбудом.

Ознайомлення групами з діяльністю та цифровими даними Міської Ради та КНС артіль, крамниця при КНС хата - читальня.

Далі передбачається пророботи такі теми:

1. К а р т а Ч е р н і г і в с и ч и н и . Адміністративний поділ на округи. Просторінь Конотопщини, поверхня, клімат. Рослинність.
2. Н а с е л е н и я . Національний склад. Густота.
3. Г р у н т и . Виробництво з глини, торфу та ін.
4. Шляхи й способи сполучення. Пошта, телеграф, телефон, їхній розвиток.
5. Посівна площа і кількість збіжжя. Сіль.-госп. культура.
6. Гай та гайове господарство. Розробка матеріалів. Стан лісу.
7. Луги приватні й державні. Штучне травосіяння. Досвідні установи цього роду.
8. Виробництво на базі сільгосподарства. Цукроварні, млини, винниці, броварні.
9. Твариноводство. Ветеринарія. Перероблення продуктів твариноводства.
10. Торговельний та грошовий рух. Кооперація. Кустарі.
11. Міський та сільський доброустрій. Діяльність Відд. Місц. Господарства. Медицина. Електрифікація.
12. Культосвітні установи.

Останнє, що треба тут відзначити, — це обов'язковість кожного педвузу організувати музей місцевого краю. Замість жирафів, струсових крашанок і інших дивовищ, перед якими ходять із здивованими обличчями, треба будувати музей такий, де кожен міг - би бачити всі боки економіки, природи, побуту даного краю, близького населенню.

Музей місцевого краю можуть утворити студенти своїми силами, послідовно без особливих витрат коштів і який буде за базу для краєзнавчої роботи педвузу, гуртків, місцевих краєзнавчих клубів, правитиме за культурно-виховний спосіб для всього населення.

14. ФІЗКУЛЬТУРА В ПЕДВУЗАХ

„Фізичну культуру з випробованими засобами: грами, гімнастикою, спортом та екскурсіями, вважається за спосіб, що веде до оздоровлення, виховання й розвитку робітниче-селянської молоді, дорослих робітників та їхніх дітей. Попередньо - ж фізична культура веде до піднесення господарської продукції й міцної охоронної здібності населення СРСР. Для пролетаріату, що взяв владу в свої руки потрібне лише доцільне, науково обґрунтоване удосконалення тіла (культура тіла), яке провадиться за певною послідовною й прогресивною методою. Метода фізичної культури пролетаріату мусить виходити з економічних, політичних і побутових умов життя робітниче-селянських мас СРСР (з програми орг. „Спартак“).

Кажучи про фізкультуру в педвузах, ми маємо на увазі, з одного боку „оздоровлення“ організму студента — майбутнього вчителя, а з другого — підготувати для школ вихователів, що розумілися - б на такій справі, як виховання здорового тілом покоління, і не попустили - б, щоб із школи виходили фізичні каліки.

Школа — посадник культури; фізичний розвиток широких кол є один з основних елементів культури, цеб-то школа мусить ставити собі за мету — оздоровити широкі кола.

Яке - ж місце займає і який характер повинна мати фізкультура в педвузах?

Перш за все кожен студент педвуза повинен систематично, без шкоди організму, працювати над своїм фізичним розвитком, звичайно, без якого - небудь „рекордсменства“. В гуртках фізкультури, а також, коли практично проробляється теоретичний курс всі вправи мусять проходити під керовництвом і доглядом фахівця фізкультурника й лікаря і ні в якому разі не „фельдфебеля від

фізкультури". Обсяг і характер вправ мусить залежати насамперед від індивідуальної особливості того чи іншого студента.

Фізкультура, як обов'язкова складова частина всього навчального процесу, мусить займати в навчальних планах поважне місце. Крім потреби нормального фізичного розвитку самих студентів, перед педагогом, особливо в масовій школі соцвиху (4- хрічні), повстає завдання бути керовниками фізкультури дітей.

В дореволюційній педагогічній школі знання й навички з фізкультурі, коли їх здавалися, то виключно в галузі гімнастичних вправ або вивчення військової муштри. Потрібний комплекс знаннів з основної фізичної культури в педвузах студенти отримують з теоретичного курсу, а практичні педагогічні навички й уміння набувають на спеціальних вправах, де студент є в стані учня школи відповідної групи, і надалі, на старшому курсі, стаючи в ролі учителя, провадить вправи з своїми товаришами. Ще краще, щоб цілком доступно провадити ці вправи в школах з дітьми під доглядом свого вузівського керовника або — учителя школи. Студент педвузу повинен в процесі своєї педпрактики та фізкультурпрактики брати участь в організованих грах і фізичних вправах школярів, на дитячих майданах, щоб саме тут спостерігати, вивчати й закріпляти знання та навички з фізкультури. Після виходу з педвузу молодий вчитель не повинен бути непристосованим до активного й умілого керовництва дитячими грами та спортом учнів, надіючись у важких випадках на допомогу старших тт. — учителів і шкільного лікаря.

Отже, кожен студент після вступу в педвуз звертає увагу на свою фізкультурнеписьменність, ліквідує її, набуває відповідні елементарні знання й навички за допомогою вправ, участі в фізкультургурткові. Далі, він удосконалюється, поглиблюючи свої знання й навички проробляючи спеціальний курс фізкультури й, нарешті, оформлює ці знання й навички під педагогічним ухилом — вивчає з метою — передати знання іншим.

Як біо-соціальна дисципліна, фізкультура прагне до фізичного удосконалення населення, до піднесення виробничих сил, прагне усунути всі моменти, що направлені до виродження. Фізкультура не є зовсім оформлена наука, хоч

вона й включає цілий комплекс, систему точно провірених знань; вона базується на цілій низці наук — математиці, механіці, хемії й фізиці, анатомії й фізіології, рефлексології, гігієні, педології педагогіці, суспільних науках і т. ін.

„Теоретичний курс фізкультури, який викладатиметься студентам педвузів, мусить дати змогу розбиратися в усій різноманітності систем фізичного розвитку, вміти давати вправам оцінку, так гігієнічну, як і педагогічну, вміти вибирати вправи, пристосовуючись до біологічних особливостей дитячого віку. Далі, студент повинен вміти складати план навчання, звязаний з укладом і духом програм установ соціального виховання, навчальним планом, побутом та іншим особливостями тієї установи, де йому доведеться працювати. Він повинен привычайтись до основ контролю над фізичним розвитком його учнів і над досягненнями та наслідками переведення фізичної культури, а також вміти оброблювати одержаний контрольний матеріал“.

„В практичній частині студенту треба одержати, з одного боку, особистий фізичний розвиток, а з другого — запас практичних навичок в обсязі, достатньому для провадження навчання в чотирьохлітці (і навіть семилітці). Треба гарно проробити техніку цих навичок і вивчити в достатній мірі методику провадження навчання, пам'ятаючи, що навчання це доведеться провадити в примітивних обставинах, без яких будь допоміжних способів і приладів. Вся умілість його повинна бути склерована на те, щоб уміти провадити раціональне фізичне виховання й освіту, навіть в найнесприятливіших умовах“¹⁾.

Для доповнення й розвитку наведених вище думок вважаємо за потрібне додати в найкоротшому вигляді програмні вимоги, так теоретичного як і практичного курсу фізкультури, які бажано проробити в педвузах, особливо на факультетах соцвиху“²⁾.

1) Цитати взято з матеріалів, які склав, за дорученням Голово-професу, викладач фізкультури Ніженського ІНО т. Шифрів.

2) Беремо програму в скороченому вигляді з матеріалів педагогічної інспектури Голово-професу УСРР. Зараз, коли друкується ця праця, складено більш обґрутовану та випробовану на досвіді програму з фізкультурою.

ПРОГРАМА ТЕОРЕТИЧНОГО КУРСУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1. *Вступ.* — Віклування про нащадків та про народження, як фактори, що обмежують життя й розвиток соціального організму. Природний приріст і зменшення населення. Фізичне та психічне виродження. Соціальні причини виродження: класові суперечності, голод, епідемії то-що. Боротьба з виродженням. Заходи, в основу яких покладено моменти біологічні (свгеніка), заходи соціальні (соціальна гігієна, охорона мат. й дитинства, охорона праці, боротьба з соціальними хоробами) й заходи, в основу яких покладено моменти біо-соціальні — фізична культура, уявлення про фізкультуру.

2. *Еволюція змісту й форм фізкультури.* — Історичний хід розвитку факторів, що впливають на зміни змісту й форм фізичної культури в різних народів (Китай, Персія, Еллада, Рим). Християнство та його погляд на фізичну культуру. Військово-прикладний характер фізкультури середньовіччя. Проблема відродження фізкультури в добу Ренесансу. Наукові школи фізкультури (школа Ланга, система Лесгафта, Деміні та Ебета).

Фізкультура пролетаріату. Зародження реформістського спортивного інтернаціоналу в Люцерні.

Червоний спортінтери. Стан фізкультури в СРСР. Радянська фізична культура. Проходження фізкультури в піонерські, комсомольські та професійні організації. Центри наукової роботи в справі фізкультури. Підготовка педагогів з фізкультури.

3. *Теорія фізичної культури.* — Система фізичної культури. Гімнастика (педагогічна шведська, ритмічна, військова та ін.). Спорт. Гра. Теорії гри: 1) гра, як відпочинок; 2) гра, як фактор сенсомоторної культури; 3) гра, як лишок енергії або розряд сил; 4) гра, як метод соціального виховання. Поділ ігор на сенсорні, моторні, психологічні. Моторні гри — гігієнічні, педагогічні.

4. *Основи біомеханіки.* — Еволюція розвитку психомоторних центрів. Еволюція розвитку локомоторного апарату. Методи вивчати рухи. Вивчення статики й динаміки людського тіла. Аналіза природних рухів: ходьба, біг, стрибання, кидання, лазіння, повзання. Аналіза атлетичних і гімнастичних рухів.

5. Вплив фізичних вправ на костяно-м'язову й нервову систему, на кровообіг, обмін речовини, органи сприйняття. Виховане значення фізичних вправ і т. ін.

6. Загальна методика фізичних вправ.— Розподіл навчального матеріялу. Погодження плану лекцій з трудовим днем. Порядок викладання лекцій. Роля лікаря в справі фізичної культури.

7. Гігієна фізичної культури.— Гартування. Будування шкільних помешкань—планування, кубатура, освітлення, опалення, вентиляція, роздягальні, душі, ванни, виходки, шкільні меблі. Одяг учнів. Взуття. Харчування. Тренування. Праця й відпочинок.

8. Наукова контроля над фізичним розвитком.— Спостереження спорадичні й систематичні. Статистичні відомості. Антропологія. Обслідування форм тіла. Фізіологічні та практичні дослідження,

ПРОГРАМА ПРАКТИЧНОГО КУРСУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1. Порядкові вправи — ладнання, марш, хоровод, танкові кроки.

2. Виховні рухи — елементарні вільні вправи, складні вільні вправи, вправи з навантаженням, характерні рухи.

3. Балансування.

4. Підтягування: висіння, опирання.

5. Природні рухи: ходьба, плигання, кидання, лазіння, опір.

6. Корективні вправи: вправи для м'язів—спини, живота позмінно — бокові вправи.

7. Вправи для дихання і вправи відтяжні: гри для вправ нижніх кінцівок, гри з рухами верхніх кінцівок, гри з одночасними вправами верхніх і нижніх кінцівок, гри з різними перешкодами й препонами.

8. Лижі.

9. Плавання.

15. НОП У ПЕДВУЗАХ¹⁾

Усім, хто хоча - б до деякої міри студіював питання НОП'у, відомо, що останнього в капіталістичному суспільстві не можна здійснити, ані в розумінні обсягу, ані в розумінні справді наукового підходу.

Поліпшення організації праці обмежує розмір підприємства, або підприємств окремого капіталіста, і не поширюється на народне господарство в цілому, тому, що наукова організація всього суспільного виробництва вже не капіталізм, а соціалізм.

Так само неминуче в руках капіталіста НОП перетворюється на жорстоку й науково - організовану експлоатацію труда робітників.

Усі наукові способи висмоктувати піт й підстібувати робітника — до послуг капіталіста...

Отже, тому дійсне й цілковите переведення НОП'у в життя — історичне завдання соціалістичного суспільства, почасти — завдання СРСР. При чому практичне переведення НОП'у конче потрібне не лише в майбутньому, а вже й тепер, за доби відродження нашого господарства.

У цій НОП'івській роботі школа так нижча, як і вища, повинна відограти значну роль. Вони мусять підготовити нового робітника, що зрозумів - би значіння НОП'у та вмівши провадити його принципи так у своїй роботі, як і в роботі інших осіб.

З одного боку, перед педВУЗ'ами стоять загальні завдання, що спільні для всіх ВУЗ'ів.

Всі ці завдання можна звести до таких основних:

а) ознайомлення учнів з основами НОП'у;

б) виховання серед учнів НОП'івських навичок;

¹⁾ Матеріал з НОП'у ласкаво передав т. Мандрика. (Голова НОПкомісії в Головпрофосі).

в) поліпшення праці самого ВУЗ'у й в загально-організаційному та справді-навчальному розумінні.

А по-друге, цілком ясно, що педВУЗ'ї повинні були - б ширше розвинуті свою роботу в тих напрямках, про тут уже зазначено, і які найбільш відповідають фахові ВУЗ'у.

Систематичне переведення НОП'роботи у ВУЗ'ях потребує наявності спеціального органу, що керував-би цією роботою та стимулював-би її.

Таким органом повинна бути НОП-комісія, на яку покладається обов'язок стежити за роботою ВУЗ'у (див. відповідне положення) та досконаліза проробка декількох питань що до поліпшення життя ВУЗ'у (робота на вузькій базі).

НОП-комісія дотримується в своїй роботі вказівок Центральної НОП-комісії при Методкомі Профосвіти, а взагалі вільна вибирати план своєї роботи, пристосовуючи його до потреб кожного окремого ВУЗ'у.

Число обов'язкових робот для всіх комісій невелике, і в сучасний мент до таких робот належить лише організація ознайомлення учнів з основами НОП'у.

Таке ознайомлення студентів педвузів з НОП-матеріалом, за резолюцією І-ої Всеукраїнської конференції НОП'у (липень 1925 р.) її семінару викладачів педдисциплін (1 серпня 1925 р.) треба провадити не через спеціально запроваджений окремий курс з НОП'у, а розподіляючи НОП'-матеріал за певною групою дисциплін.

Розробляючи це питання на семінарах викладачів педдисциплін, було накреслено таку схему розподілу НОП'ївського матеріалу за дисциплінами:

Політекономія. Сучасні форми розподілу праці в капіталістичному суспільстві. Фордизм. Розподіл праці в адмініструванні. НОП у капіталістичному суспільстві та експлуатація робітника. НОП та соціалізм. НОП та електрифікація. Різні форми заробітної плати. Стандартизація та нормалізація в народньому господарстві.

Методи політосвітньої роботи. Психотехніка колективу. Дослідження впливу плакатів, музики і т. ін. Психотехніка та організація реклами.

Енциклопедія виробництва. Основні типи організації підприємств. Вивчення робочих рухів. Хронометраж. Тайлорізм. Робота за інструктивними картками.

Психотехніка в пристосуванні до відповідного виробництва. Методи добору робітників. Характеристика робітників. Вимірювання продукційної успішності. Паспортизація варстатів. Методика виробничого навчання ЦП'у. НОП у виробничій частині школи.

Робота в майстернях є той самий матеріал, що і в енциклопедії виробництва, або безпосередньо звязаний з роботою.

Математика. Основи математичної статистики. Криві розподілу. Нормальна крива. Середнє квадратове відхилення. Медіана. Модус. Середня аритметична. Кореляція. Різні формулі для знаходження коефіцієнту кореляції (Пірсона, Спірмана й ін.). Математична теорія тестів коефіцієнту надійності та дійсності. Їх залежність від конструкції групи. Методи обчислювати ріжниці якості двох речей на підставі масових оцінок. Реактивна аналіза в математиці.

Органічна природа. Людина як машина. Харчовий та енергійний баланс. Втома, методи боротись з нею. Режим праці. Раціональний розподіл відпочинку.

Педологія. Тести загальної здатності. Тести спеціальної здатності (математика, музика). Тести спеціальної профзданості. Типи тестів. Діагностичні тести. Корективне навчання. Тренажні тести. Вивчення доцільності методу викладати тестами. Реактивна аналіза.

Семінар соцвиху. Організація НОП'у в школі. НОП-комісія. НОП-гуртки. Способи характеристики метод викладання. Способи станд. характеристики учнів та вчителя. Способи станд. характеристики школи в цілому. Раціоналізація ферми шкільного діловодства. Нопізація апарату школи. Наукова організація самостійної розмови, праці учнів.

Виховання НОП'івських навичок серед студентів педвузів має, порівняно з іншими ВУЗ'ями, чимало властивостей.

Але особливо в педВУЗ'ах треба звернути увагу на розвиток тих з цих навичок, які майбутній педагог повинен уміти передати учневі, а саме: вміння правильно читатися, читати книжку, спостерігати, планувати свою роботу то - що.

У цьому розумінні кожен педагог повинен бути й зразком і викладачем НОП'у.

Що до НОП'івського виховання, то велике значіння повинен мати ВУЗ'івський НОП-гурток, де виявляється

самодіяльність студентів у цьому напрямку й об'єднуються активні „ногісти“ з учнів і викладачів.

Поліпшення роботи ВУЗ'ївського апарату, приміром, переведення карточної системи діловодства й обліку, складання інструкцій, пристосування цінувальних шкал до робітників ВУЗ'у та інше, також для педВУЗ'у не має ніяких особливостей.

Зате поліпшення навчальної роботи самого ВУЗ'у її вживання для цього цілої низки НОП'ївських матеріалів є завдання, що має виняткове значіння для педВУЗ'у, тому що останній об'єднує найбільш свідомих та активних методистів і організаторів освіти.

У цьому розумінні педВУЗ має, безперечно, далеко більш можливостей (а значить, і обов'язків), ніж інший будь-який, приміром, механічний ВУЗ, де велика кваліфікація викладача в галузі, скажімо, будування паротягу, не робить його свідомішим у галузі організації викладання.

А по-друге, ясно, що характер викладання в самому ВУЗ'ї є один з надзвичайно важливих факторів, що визначає ті методи, з яких надалі користуватиметься майбутній викладач.

У справі, що має завдання поліпшувати навчальне життя ВУЗ'у, особливе значіння повинен мати вимір здібностей учнів та їхнього успіху (тести).

Ця робота мусить провадитися перш за все в самому педвузі, а саме — так дослідження здібностей студентів, як і вимір успіху викладання у ВУЗ'ї.

Останнього можна досягнути, вживаючи тестів успіху в кожній дисципліні, або, висловлюючись точніше, іспитів тестового типу (без стандартизації й без установлення коефіцієнтів труднощів окремих завдань).

Тестування являє собою надзвичайно зручний спосіб для викладачів, щоб перевірити наслідки роботи, і вміле використання цього способу може стати дуже цінним.

Але слід, безумовно, мати на увазі, що тестування успіху в сучасний момент далеко не може бути рекомендовано, як єдиний спосіб обліку, — тестування треба вживати разом з іншими способами обліку і його дані треба вважати як матеріал, що має певне значіння, але ні в якому разі не вичерпливий матеріал для характеристики студента.

Особливе значіння тестування може мати там, де провадяться досвіди з переведення будь-яких нових метод викладання (комплексова система, Дальтон-план то-що) та де треба мати об'єктивну оцінку наслідків досвіду.

Тестування успіху дасть найвищі наслідки тоді, коли воно буде не лише складовою частиною обліку, але й частиною викладання.

Не тестування для обліку естатичних наслідків, а будова всього викладання на підставі наслідків тестування разом зі здійсненням індивідуального підходу до студента для виправлення підмічених дефектів (корективне навчання) — ось бажана в цій галузі перспектива роботи надалі.

Вживання тестів у тих досвідчих або інших шкільних установах, з якими звязаний педВУЗ, веде насамперед до ознайомлення студентів з технікою тестування й до обробки наслідків.

Крім того, тестування, коли його правильно використовувати, може стати за найкращий спосіб ознайомитись з тією школою, яку вивчають студенти.

Інтерпретація наслідків, що одержані від окремих учнів даної школи, обговорення їх, використування для цього методичних знаннів, які студент придбав равіш, то-що, можуть стати дуже корисними. Взагалі треба сподіватися, що корисним буде не стільки саме тестування, як та робота, що буде пророблена з приводу наслідків тестування й на підставі тестування.

Певна річ, оцінюючи наслідки експериментів, які провадять педВУЗ'ї в досвідчих школах, неминуче вживання тестів за схемою, яку вироблено для експериментів (вибір однакових груп, попереднє, проміжне й остаточне тестування то-що).

У майбутньому може виявитися користь вживання тестів оцінюючи наслідки роботи студентів. Так само велике значіння для педВУЗ'їв може мати вживання цінувальних індексаційних карток що до роботи так навчателя, як і цілої школи, учнів, метод викладання то-що. Ці цінувальні індексаційні шкали, деталізуючи оцінку й висловлюючи її числами, можуть дати дуже багатий і зручний для перевірки вчителя матеріал що до правильності або неправильності чіткості того враження, яке мають студенти, коли знайомляться з тією або іншою школою. Так само індекс-

сація викладачем або цілою їхнєю групою досвідів викладання самого студента може виявити яскраво й чутливо для нього й для інших слабі місця його роботи.

Разом з питанням про індексацію роботи викладача підльно звязано питання про дослідження професійної здатності студента до роботи викладача. Не зважаючи на існування низки і німецьких і американських праць у цьому напрямку, треба зазначити, що в цьому питанні твердого шляху немає. ВУЗ'и України, які робили досвіди в цьому напрямку, є в періоді шукань, через що їхню роботу можна вважати за початкову. Слід відзначити також ту роль, яку ВУЗ'ї можуть відігравати під час масового педагогічного експерименту. Ті досвіди педагогічні, що вживалися до цього часу, ґрунтувалися порівняно на невеличкому матеріалі. Треба сподіватися, що в найближчі часи буде зроблено спробу масового експерименту в однакових умовах (стандартний експеримент). Ця спроба, розуміється, припала на долю радянської школи, що мусить використати ті численні можливості колективної експериментальної роботи, що є в них.

У цій роботі педВУЗ'ї мусять відограти роль організаційних центрів. Треба втягнути до експерименту достатню кількість учителів. Треба організувати спостереження над експериментальними спробами. Потрібна допомога що до правильного протоколування наслідків, а також керування, піддержка, контроль то - що.

Перед педагогічними ВУЗ'ями, так і перед іншими ВУЗ'ями стоять питання про бюджет часу студента. Щоб здійснити цю роботу, треба керуватися методою "вживати хронокарток, що ухвалено на Всеукраїнській конференції НОП'у в педВУЗах з однаковою номенклатурою для всіх ВУЗ'їв України (див. резолюції НОП - конференції, Бюлєтень „НОП у школі профосвіти“, ч. 2). Вживання цієї номенклатури дасть змогу порівнювати між собою наслідки, що будуть одержані в різних ВУЗ'ах.

16. ОБЛІК ПРАЦІ КЕРОВНИКІВ ТА СТУДЕНТІВ

Питання про облік праці учнів та навчательів є найслабше розробленим. Він (облік) особливо стає скрутним після того, коли шкільні установи стали змінювати методи праці. Стара вища школа і стара система викладання знала лекцію і знала іспит, а в середній школі панувало також догматичне викладання, за яким ішло, звичайно, періодичне по кілька разів те саме випитування пройденого, „відсюди досюди“, за підручником. Які наслідки були від цього навчання — всім відомо: при зовнішньому доброму станові (бліскучі відповіді на іспитах) в учнів не вироблювалося самоетичності в праці, цікавості, здібності до здорової критики, синтезу й аналізу вивченого, і знання ці, звичайно, швидко зникали. В колишній школі не стояло серйозно питання про облік. — іспит був за едину міру обліку й оцінки знаннів.

Нова школа, особливо педагогічна, що має на меті дати глибокі знання учням і в процесі роботи вживає найрізноманітніших метод викладання, звичайно, поставлена в такі умови праці, коли певність того, що „продукт“ — учень вийде з педВУЗ’у досить підготованим, не завжди є, а якщо і є, то лише завдяки цінності тієї чи іншої методи, незалежно від того, чи перевіряється даний учень, чи ні.

Надто ускладнилося питання обліку знаннів тому, що нові методи праці, яких вживають школи, ще не досить перевірено. Керовник не завжди володіє методою (иноді — навпаки). Треба прикладти всіх зусиль, щоб облікову сторону педагогічного процесу було гарно пророблено, щоби вчитель і школа в цілому мали певність, що дисципліні учень справді засвоює, а також і певність того, що знання, які він одержав, можуть бути використані в його педагогічній діяльності. Майже напевне можна сказати, що в питанні про облік знаннів панує хаос, який в інтересах справи треба, по змозі, швидче усунути.

Існує два боки в питанні про облік знаннів: бік кількосний і бік якосний. Кількосний облік в ІНО і підтехнікумах устатковано більш - менш достатньо, хіба тільки можна відзначити тут таке негативне явище: дуже багато витрачається на цей облік часу, студент часто обплутаний, немов павутинням, безмежною кількістю карток, аркушів обліку, анкет, багато осіб зайято підрахунком і зведенням роботи. З благословення НОП'у й „Ліги часу“ (організації, яким ми щиро співчуваємо) постало бажання наситити всю роботу педвузу науковою організацією праці, але ажіотаж у цьому напрямку дійшов до того, що облік і підрахунок праці в невмілих руках став бичем школи. Треба усунути з питання про облік елементи, що ускладнюють, плутають і часом підмінюють один тип обліку іншим. Звичайно, не можна вироблювати єдиний трафарет для облікових карток, щоденників і т. ін. Кожна школа, пристосовуючись до своїх умов, утворює свої форми, але ці форми треба упростити як - найбільше її поставити учня в такі умови, щоб він на це витрачав мінімум часу. Не він повинен відмічати у картці, що в такі - то години виконував там - то, таку - то роботу, а за нього повинні робити інші особи, що призначаються для цього. Треба, щоб кількосний підрахунок витраченого часу провадився автоматично, своєчасно. Тільки за таких умов можна буде для якосного обліку дійсно використовувати дані кількосного обліку: в противному разі значіння останнього зовсім тратиться. Провадити кількосний облік для самого обліку, що, на великий жаль, у нас дуже часно зустрічається, е дике безглуздя.

Сучасна педагогічна школа не уявляє собі такого типу навчання студента, яке було - б для нього необов'язковим, чи то лекція, чи семінар, лабораторний практикум і т. ін. З цього випливає потреба кількосного обліку відвідування навчання.

Через фактичну необов'язковість відвідувати лекції, що панує ще по багатьох педвузах, тратиться усяке значіння реєстрації. Нам здається, що сам студент не повинен мати на руках ніякої облікової (кількосного характеру) картки; відвідування навчання в тій чи іншій лабораторії відмічає в спеціальному журналі керовник навчання, або - ж староста групи, при чому кожна лабораторія, а далі — канселярія ВУЗ'у, роблять своєчасно потрібні зведення.

Оскільки всі дисципліни, що їх заведено в навчальний план, для учня є обов'язковими, звичайно, про невідвідування з важливих причин повинен учень своєчасно доводити документально. Таке суворе виконання плану з обов'язковим відвідуванням лекцій, звичайно, може зустріти цілу низку сперечань: „Студенти — люди дорослі, й самі знають, що їм треба проробити, і вони знайдуть час, щоб засвоїти потрібний матеріал“; або „Не можна до студента підходити з тією самою міркою, що й до школяра“; „Напо відвідуватиме студент лекції, де йому буде нещікаво“ і т. ін. Багато з цих суперечок, на перший погляд, здаються посутніми, — та й справді, нащо студенту слухати нудну лекцію, коли він те-ж саме, але з меншою витратою часу й сил, і з більшою користю зможе проробити дома. Але в тому й річ, що всі ці суперечки проти обов'язковості відвідування всіх лекцій, що зазначені в робочому плані, стосуються, звичайно, школи, яка збудована на старих методах навчання. Ми, немов-би, всі одноголосно приєднуємося до тієї думки, що нудної лекції не повинно бути. Право на читання лекцій має тільки той, хто вміє приваблювати до себе авдиторію: нарешті, лекція повинна займати в процесі роботи мінімальне місце (лекція, що вводить до курсу роботи й підсумовує добуті наслідки). Тільки тоді вона має право бути обов'язковою частиною роботи. Далі, можна сказати, що, коли відвідування вважається за обов'язок, відбувається якась ківеліровка — підведення всіх під одну мірку, то не береться на увагу здібності й знання, які вже мають студенти. Але й це помилково, бо ми знаємо, що нові методи роботи (та багато й старих) дають повну можливість брати до уваги індивідуальні особливості студентів (взяти хоч-би Дальтон-план) і, що до часу, теж не.перешкоджають у розподілі роботи (вільний розклад, особливо цінний для дорослих, які можуть, крім обов'язків перед шкільною установою, мати цілу низку інших). Отже, кількосний облік, коли відвідування всіх робот обов'язкове, передбачений навчальним планом, набуває свое велике значення, як облік, який дає першу гарантію в тому, що студент дійсно пророблює курс. Але, звичайно, лише вміле керовництво педагога, відповідна методика, й дбала провірка засвоєння матеріалу кожним студентом зокрема, а не групи в цілому, дає змогу, кінець-кінцем, сказати, що дана особа справді набула потрібні

знання й може ними користуватися. З другого боку, коли відвідування всіх лекцій обов'язкове, школа мусить розважити студента від непотрібних реєстрацій, карток, анкет.

Все це повинно бути як - найбільш просто, механізовано, не маючи шаблонів. Кожен педвуз, в залежності від своїх умов, повинен через ношівські комісії це питання проробити її досягти конечної механізації.

Перейдімо до розгляду якосного обліку. Якосний облік, як і взагалі всякий облік, є в безпосередній залежності від метод викладання, цеб - то в сучасний мент може бути поставлений занадто різноманітно. Головна вимога до школи це — проводити облік знаннів у процесі роботи. Нові методи, коли активність студентів підвищується, коли студенти більшу частину своєї праці провадять перед очима керовника, дають змогу провадити такий облік. Виходить, що те „нешастя“, яке ще досі має місце в багатьох ВУЗ'ах, т. зв. „зачотні сесії“, можна усунути. Ніщо так марно не відбирає часу, як зачотні періоди. Утворюється комічне становище: студенти не вчаться, не відвідують лекцій, семинарів, коли треба їх відвідувати, і, навпаки, студенти широко працюють, „женуть зачоти“ в період, коли офіційно навчання в ВУЗі нема.

За лекційної системи викладання, коли лектор - професор не певний, що даний студент систематично відвідував його лекції, нема іншої ради, як індивідуальне опитування — іспит. Але оскільки іспит, тепер замінений словом „зачот“, вимагає від керовника курсу великої витрати часу (і витрати непродуктивної), то, природньо, що професор доручає приймати „зачоти“ своїм асистентам, або ж сам полегшує для себе й, звичайно, для студента форму зачоту до того, що нема ніякої змоги перевірити знання студента.

Бувають випадки, що професор, хоча й негативно оцінює знання студента, але примушений скласти на прохання того, що складає іспит, і офіційно фіксувати невірні відомості. Такі безвідповідальні, необґрутовані й нічим не віправдані попускання учням, кінець - кінцем, зводять всяку роботу на нівель, і навряд - чи у кого небудь з'явиться думка захищати систему зачотів, особливо, як цей зачот проходить віч - на - віч, безконтрольно. Ми гадаємо, що через цілу низку причин, там, де лекційна система в своєму старому вигляді ще залишилася, треба перевірку знаннів учнів

проводити колективно. Це гарантує, з одного боку, викладача від написку й нападів учнів, а учнів — від упередженого ставлення викладача, а з другого боку — школа одержує шанси мати більш вірну оцінку успіхів учнів. Для полегшення перевірки знаннів, для економії часу треба якомога заохочувати письмові контрольні праці.

Що до обліку праці семинарської, групової, лабораторної, практичної то - що, де працю кожний учень провадить перед очима керовника,— безумовно, є цілковита можливість відмовитися від обліку праці наприкінці курсу, а обмежиться вивченням і конечним напрямком кожного учня в процесі роботи. Особливу цінність для обліку повинні дати, крім щоденника спостережень над роботою, ті особисті матеріальні наслідки, як ось різні записи, щоденники, вирішення задач, рисунки, діяграми й ін., що набралися у студента в роботі.

Питання про облік знаннів учнів треба поставити в таку площу, щоб за незнання учня ніс відповідальність і керовник, бо часто буває, що учні досить акуратно відвідують лекції, а засвоєність дуже низька; мимоволі доводиться причини шукати в керовникові, що вчасно не дав, не зміг дати належного напрямку в роботі кожного учня.

У практиці проф. шкільних установ вживається занадто різноманітних способів обліку знаннів: приміром, керовник індивідуально опитує учня в присутності всієї групи, при чому в разі, коли він не відповість, або неправильно відповість, відповідають інші; колективне опитування з одиничними відповідями, або з відповідями усіх разом (запитання дається не окремій особі, а групі), взаємні запитання учнів і, в разі потреби, відповідь керовника; відповідь письмова — контрольна праця для всієї групи на одну тему, або ж на декілька різних запитань; рефератна система — реферат або доповідь дається однією особою або групою (в останньому випадку, як правило, одна особа складає доповідь, а останні до якого просто „прилучаються“); конференція дрібних груп і осіб — особливо після часткової проробки певної теми, або ж з обліком педагогічної практики й т. ін. Всі ці форми обліку в значній мірі втратять свою силу в той момент, коли керовник зуміє остильки опанувати методу роботи, що повсякчасна праця й виконання щоденних завдань дає змогу не відсовувати

облік на кінець справи. Певна річ, наша школа не може відразу перейти на такий ідеальний стан. Не можна відкидати багатьох з перелічених форм обліку, але з однією умовою — завжди брати на увагу індивідуальні нормальні знання й здатність, користуватись ними для виконання функцій, які становлять собою мету ВУЗ'у.

В оцінці знаннів у нас також не було твердих норм, при чому один викладач задоволявся дуже малим, інший, навпаки, ніколи не був задоволений ні з однієї відповіді учня (за зачотної системи „гнав“ студента по декілька разів). Крім того, за останній час в практику роботи подекуди було заведено, що оцінку знаннів робить колектив учнів без усіякого опитування, перевірки, при чому роля керовника навчання, що насамперед відповідає за роботу, зводилася на нівесь. Колектив учнів заявляв, що дана особа дисципліну знає, і це вважалося за основний критерій переводячи з групи до групи, при чому, звичайно, було „витягнення за вуха“ всіх ледацюг, що користувалися через ті чи інші причини авторитетом у груні. Наслідки такої колективної оцінки швидко виявилися і звичайно не давали змоги надалі в роботі провадити нормальну навчання з групою. На нашу думку, зовсім неприпустима така форма оцінки, тому що роля учнів у оцінці знаннів, як осіб зацікавлених, не може бути ухваленою. Вона може бути тільки ролею допомічною, як товариська оцінка в повному розумінні цього слова, або ж як самооцінка. Самооцінка, що провадилася в деяких підтехнікумах безумовно, давала керовникові змогу краще орієнтуватись і вона не була зайвою з людьми дорослими, які шукають усіх шляхів, щоби перевірити себе в розумінні одержаних досягнень.

Студенти визнають колективну оцінку знаннів самими учнями з того боку, що вона має на увазі виправити негативні риси учня, яких ні він сам, а часом і вчитель, не помічають; студенти починають цінити так свої знання, як і знання інших. Повторюємо — тільки як допомічний спосіб під час оцінки знаннів можуть бути для керовника думки учнів.

Наприкінці ми повинні зупинитися на потребі вживати під час обліку знаннів об'єктивних метод, що давали б змогу з більшою певністю говорити про досягнені наслідки

в роботі, які полегшили - б працю обліку. Безумовно, за всіх метод викладання буде потреба що до окремих учнів окремих груп і навіть цілих шкіл визначати успішність на даний день, а також визначити успіхи та досягнення в їхній динаміці. За таку методу може бути метода тестів, якої широко вживається в школіній справі в Америці й інших країнах. Що таке тест і як його вживається— про це нам нема потреби тут говорити (ми відсиласмо тих, що цікавляться, до літератури про це питання). Треба скажати лише одно, що це групове (як правило) дослідження дає змогу в усіх дисциплінах надзвичайно легко й швидко провадити оцінку знаннів. Потрібні, звичайно, тести ретельно перевірені, стандартизовані, і тільки тоді вони дадуть нам змогу робити будь-які висновки загального характеру.

Отже, в обліку знаннів ще й досі панує хаос, усунути який можна буде лише тоді, коли, з одного боку, зміниться й викристалізується методика викладання, коли нові методи праці дадуть змогу провадити облік у процесі навчання, а з другого боку — коли вся відповідальність за роботу з учнями, за досягнуті наслідки ляже на керовника, який відповідає за роботу не сам перед собою, як це було до цього часу, а буде відповідати перед школою, перед державою. Облік повинен бути поставлений не тільки відносно учнів, але й відносно вчителя; останній мусить бути не менш, а більш акуратний, ніж студент (ніяких „професорських запізнень“); він повинен вчасно розроблювати програми, робочі плани, потрібні в роботі тези. Чітка праця вчителя, цінна і формою і змістом, правитиме за найкращий спосіб, щоб так само працювали й учні.

Більш простоти в кількісному облікові, більше уваги й відповідальності за роботу в процесі проробки матеріалу учнями — тоді не буде так гостро стояти питання про облік знаннів. Навчальний процес повинен бути так організований, щоб жадної зайвої години не витрачалося на спеціальний облік знаннів, і всі дефекти в роботі й неуспіхи повинні бути відомі керовникам і учневі що-дня, а значить, і належний напрямок у роботі дається також повсякденно.

З новою методою праці треба досягти такого становища, коли спеціально встановлений облік буде зайнім.

17. СТАЖ. ВИКОНАННЯ ДИПЛОМНОЇ ПРАЦІ

В українській системі освіти стаж після закінчення ВУЗ'у є обов'язковим — це одно з принципових розходжень нашої системи з системою освіти РСФРР. Практичний стаж, узаконений Раднаркомом УСРР і кодексом про освіту, в останні роки принципових заперечень не зустрічає. Особливо відносно тих, що закінчили інститути. А на практиці відбувати стаж дуже перешкоджає брак вільних місць для стажорів. Стажори, що закінчили педтехнікум та ІНО, виконують свій обов'язковий практичний стаж трохи в країнських умовах, ніж стажори інших ВУЗ'їв: закінчивши підвузвуз, вони фактично вступають на службу і юридично мають ті-ж самі права, що й усі останні робітники шкіл. Завдяки чому робітники підвузвузів, особливо педтехнікумів, ставляться до стажу з великими симпатіями.

Стаж це — завершення систематичної педагогічної освіти, під час якого студент на практичній праці під керівництвом ВУЗ'у та досвідних педагогів шкіл удосконалює свою кваліфікацію. Стаж виконується протягом року. За цей рік студент повинен конче зформуватися в педагога. В окремих випадках стаж можна продовжувати до 2-х років, але не більше, бо кожен робітник освіти, що закінчив підвузвуз, за цей час повинен цілком виявити себе, — неможливо й далі вести його на поводі. Це не значить, що ми пропонуємо новому педагогові обов'язково порвати всі звязки зі своїм підвузвузом, навпаки, — коли вони будуть підтримуватися, педагог зуміє більше придбати певних досягнень. Мова йде тільки за обов'язковий стаж під обов'язковим керівництвом ВУЗ'я, бо стаж треба розглядати, як завершення праці навчання у ВУЗ'ї. Про свій стаж студент повинен дати звіт, а також протягом його виконати дипломну роботу.

В яких-же умовах та формах повинен відбуватися стаж, щоб він дійсно мав рацио й виправдовував себе?

Перш за все формальний бік: 1) стажор рівноправний член педагогічного колективу й одержує матеріальне забезпечення на рівні з усіма робітниками школи; 2) якщо в школі є декілька викладачів, стажор повинен не менше, як раз на 3 місяці знайомити з своєю роботою шкільний колектив, а викладачі повинні, заслухавши доповідь, висловити свій погляд на роботу стажора, зафіксувати його в протоколах шкільної ради. Коли, крім стажора, у школі нема вчителів, то він у ті самі терміни в письмовій формі повідомляє про свою працю той педвуз, що керує його стажем; 3) через рік стажор робить своюму ВУЗ'ові обов'язковий звіт про свою працю (форму звіту виробляє педвуз), а також зачитує пророблену дипломну або кваліфікаційну працю, тему якої стажор вибирає у згоді з педвузом. Працю над дипломною роботою стажор може розпочати після 6—9 місяців стажування, коли сама практика напівточне його на тему, що цілком відповідає реальним обставинам; дипломна праця повинна виявити організаційні здібності молодого педагога; 4) звіт та дипломну працю стажор надає до стажахистити свою роботу; на конференції буде виявлено його комісії при педвузі; сам теж приїздить на конференцію, щоб кваліфікацію; 5) ІНО та підтехнікум повинні раз-у-раз скликати своїх стажорів на конференцію, при чому ці конференції найкраще влаштовувати під час зимових та весняних перерв; у всякому разі остання конференція по виконанню річного стажу обов'язкова; 6) стажори повинні листуванням підтримувати звязок з стажкомісією при педвузі. Педвуз, зного боку, повинен відповісти на всі запитання стажорів, надавати певного напрямку їхній праці. Педагогічна консультація поширюється й на тих стажорів, які самі приїздять до ВУЗ'у.

Коли стажор є рівноправний член педколективу, то можна запитати, чим-же він відрізняється від останніх педагогів школи? І взагалі, навіщо таку особу треба вважати за стажора? Ця різниця становища пояснюється тим, що не можна вважати особу, яка в стінах педвузу надбала певних знаннів і звичок, цілком кваліфікованою і що вона закінчила свою освіту, бо ніяка школа, окрема сучасна, не може бути певною, що учень, одержавши знання, зуміє приклади їх до життя, до роботи; що до педагогічних звичок, то не можна задовільнитися лише з тих, які

студенти ІНО та педтехнікумів одержують під час педпрактики.

Наслідки практичної праці молодого педагога за перший рік треба досить добре вивчити, оцінити й перевірити, щоб він не збився з правдивого шляху, треба організовано підтримувати його. Давати допомогу повинні і педагогічний колектив школи і, особливо, педвуз.

Всім нам відомо, які важкі перші кроки кожної праці, відомо також, з якими труднощами звязана освітня праця, особливо на селі, куди нині посилають більшість стажорів ІНО та педтехнікумів. Цевна річ, молодим педагогам треба допомагати всіма способами. Допомоги лише літературою, педагогічними часописами та книжками недосить.

Перед педагогічним колективом школи ми ставимо певну вимогу — організовано допомагати стажорів, заслухуючи його звіт про працю та різні доповіді на педагогічні теми. Здавалося-б, що педагогічний колектив буде дуже цікавитися працею нового педагога, давати йому потрібну підмогу. На жаль, далеко не завжди так буває; скрізь і всюди педагог школи, особливо з дисципліновим викладанням, зовсім не знає й не цікавиться роботою інших.

Цінність організованого обговорення наслідків праці стажора ще й у тому, що стажор у багатьох випадках може бути за помічника для решти педагогів, які за довгі роки могли зробити шаблоновою свою роботу, одірватися від нової педагогічної літератури, не знати нових метод викладання й т. ін. А молоді педагоги, безумовно, в сучасних педвузах одержують більш удосконалену теоретичну педагогічну підготовку. Товариське обговорення, організовано поставлене, з фіксацією поглядів і висновків, накладає на вчителів відповідальність перед школою в цілому й стажором зокрема. В звязку з таким обговоренням, звичайно, можливі в деяких випадках непорозуміння, які виникають або коли молодий педагог, надто дріб'язковий і самовпевнений, забуває, що які-б погані не були старі вчителі, все-ж від них не можна відняти їхнього досвіду, або коли старі вчителі не досить чуї і педагоги і свої методи праці вважають за найкращі.

Нам здається, що всякі непорозуміння, які серйозно перешкоджають стажорів працювати, є наслідок нездорового колективу, і ясно, що ці нездорові моменти потрібно

усунути. Педколегія і школи в цілому можуть продуктивно працювати тільки тоді, коли вони дружна, одностайна комуна.

Повторюємо, що всі моменти непогодження в оцінці роботи стажора повинні фіксуватися в протоколах шкільного колективу й надсилятися до педвузу, який зможе з'ясувати собі, наскільки серйозні ці непогодження та непорозуміння, і яких треба вжити заходів, щоб їх знищати. Крім того, треба додати, що, коли стажор робить доповіді шкільному колективу, він цим зовсім не зменшує своїх прав порівняно з іншими педагогами, бо й вони по суті своєї праці повинні давати звіти перед колективом. Різниця лише в тому, що за працею стажора, крім органів Наросвіти на місцях, слідкує та дає певні директиви ще й відповідний педвуз.

Звіт стажора про працю складається за певним планом, на підставі щоденника, що веде стажор протягом року; звіт визначає всі етапи педагогічної діяльності стажора. Щоденник має бути тим основним документом, на підставі якого завжди можна перевірити, наскільки звіт відбиває дійсну картину праці. Звіт повинен стверджувати шкільний колектив, перед яким його зачитується. До цього додається висновок про працю стажора, так шкільного колективу, як і окремих шкільних робітників. Стажор, що з'являється єдиним учителем у школі, звичайно, не може подати висновків колективу про свою працю. В таких випадках найбільш потрібне уважливе керування педвузу.

У чому-ж полягає і як буде провадитися керування педвузу? Ми вже зазначили, що кожен стажор листується з стажкомісією при педвузі; туди він звертається з своїми сумнівами, коли не може сам розвязати всіх питань, що повсталі перед ним на місці. Крім листування, стажор шукає усякої нагоди, щоб налагодити безпосередній зв'язок з комісією; це легше здійснити тим стажорам, що працюють у районі або окрузі свого педвузу (про стажорів того міста, де міститься педвуз, нема чого й казати,— для тих педвузів може досить часто влаштовувати спеціальні педагогічні конференції або притягати їх до загальної роботи педвузу з міським вчителством— перепідготовка).

ІНО та педтехнікуми повинні через свою стажкомісію давати потрібну допомогу, відповідаючи на запитання і

ставлючи перед стажорами низку завдань, які вони в силах розвязати. Педагогічна консультація стажкомісії може провадитися не тільки позаочно: члени стажкомісії раз-у-раз виїздять на село, щоб ознайомитися з працею стажора на місці. Такі виїзди не можна вважати за нездійсні, бо під час громадської, щефської, екскурсійної, краєзнавчої та с.-господарської праці, безумовно, доводиться бувати на селах і в окремих випадках можна сполучати ці завдання з обслідуванням праці стажора. Ознайомлення з працею стажора на місці може бути дуже корисним так для стажора та школи, як і для стажкомісії, що на власні очі побачить ті умови, в яких відбувається педагогічний процес стажора.

Крім таких метод керування, безумовно, конче потрібно скликати конференції стажорів, і що частіше, то краще. Трудно передбачити в усіх випадках, скільки конференцій повинен перевести з своїми стажорами кожен педвуз, але, як мінімум, треба радити хоча-б 3 конференції: 1) під час зимової перерви, 2) під час весняної перерви та 3) після закінчення стажу, коли стажори з усіма своїми матеріалами вже обов'язково приїжджають до педвуза для обліку праці та виявлення кваліфікації.

Досвід таких конференцій, що вже здійснюються по багатьох педвузах України, дав дуже цінні наслідки. На конференціях стажори (всі або деякі) роблять доповіді про свою шкільну та громадську працю, відзначають усі труднощі, усі перешкоди в роботі, і від керовників педвуза та своїх товаришів одержують потрібну підтримку, цінні вказівки.

Керовники педвузу, у свою чергу, роблять доповіді на педагогічні теми, знайомлять з новітньою літературою, даючи коротенькі огляди, з новими методами праці й з найбільш цінною шкільною практикою, що відзначена в літературі, дають на запитання вичерпливі відповіді, підтримують і підбадьорюють цим стажорів у їхній важкій праці, особливо на перших кроках, в умовах нашого села.

На жаль, не завжди педвуз має змогу керувати тим стажором, що закінчив даний ВУЗ. Віддалення й матеріальні причини часто заважають стажору приїхати на конференцію. Треба всі ці обставини взяти до уваги, коли буде зараховуватися стаж, а не ґрунтuvатися лише на формальних моментах.

Повторюємо — оскільки стажор не в силах буде приїздити на конференції, треба буде збільшити керовництвом іншим способом (листування, відвідування його школи, уважніше обговорення його звітів і взагалі всіх матеріальних наслідків його праці).

Як правило, керовництво працею стажора повинно бути обов'язком стажкомісії того ВУЗ'у, що його стажор закінчив, але, певна річ, з цього правила буде чимало винятків, бо в багатьох випадках стажори працюватимуть у районах, далеких від свого ВУЗ'у і, може, навіть відбудуватимуть стаж по інших республіках.

В межах України керовництво педстажорами в таких випадках буде покладено на найближчі педвузи, до яких стажори й повинні будуть надсилати всі потрібні матеріали.

Коли стажор бажав зберегти звязок із своєю „Alma mater“, він повинен заявити про це офіційно й виконувати ті завдання, які педвуз буде давати стажорам, що працюють у його районі.

Якщо стажор попаде в іншу республіку, то бажано було — б, щоб керовництво ним було передано найближчому педвузові тієї республіки. Коли педвуз відмовиться від керовництва, то воно залишається за тим ВУЗ'ом, який стажор скінчив, але в таких випадках не завжди треба вимагати від стажора, щоб він приїхав на останню конференцію. Можна зарахувати стаж і позаочно.

Виконання стажу, на наш погляд, настільки серйозна праця, що його треба поставити на відповідну височину. Стажування — це не тільки виконання своєрідної повинності для молодого педагога, але й виконання одного з найвідповідальніших моментів праці інститутів народної освіти та педагогічних технікумів. Вдало організований стаж допомагає виявити педагогічні здібності особи, що закінчила ІНО або педтехнікум, допомагає педвузові зміцнити звязок із своїм районом, стати культурним і педагогічним центром його.

До 1925 року всі, що кінчали ІНО та педтехнікуми, повинні були раніш, ніж одержати тимчасові посвідчення про скінчення та піти на стаж, виконати так звану самостійну, або проектну, працю. Цей обов'язок писати дипломну працю під час перебування у ВУЗі, коли й так скоро-

чений курс навчання, ставить студента в дуже скрутне становище. Виконання дипломної праці вимагало від студентів досить багато часу, бо за положенням „тема самостійної праці повинна бути пророблена так, щоб у ній виявилась не тільки спеціальна кваліфікація, але й організаційно-творчі здібності в обраній галузі, а також широке знайомство з даним виробництвом і з виробництвом сумежним. (§ 45 Тимчасового Положення про ВУЗ'я УСРР, том. I - Й).

У студентів стало за звичай залишати проектну працю на час стажу, ті - ж роботи, що хоч і виконувалися вчасно, безумовно, не могли задовольнити тільки - що означені вимоги. Це, звичайно, зрозуміло, бо як - же студент може виявити свої організаційно-творчі здібності, коли він під час навчання виконував лише невеличкі завдання, а на довгочасній самостійній праці не був. Ці здібності можуть виявиться тільки вже під час стажу. Вважаючи на це, Головпрофос видав для інститутів нове положення про дипломні праці. За цим положенням спеціальна (дипломна) праця (можна її назвати ще й кваліфікаційною) має виявити у того, хто її виконує: 1) знайомство з технікою виробництва, 2) розуміння економіки виробництва, 3) знайомство з політикою республіки, 4) знайомство з організацією праці в даному виробництві. Виконується цю тему вже після закінчення інституту, в кінці виконання стажу. Згідно з положенням, тему роботи стажор вибирає з тих реальних обставин, де він працює, при чому, коли йому що потрібно, він може користуватися всіма навчально-допомічними установами педвузу. Дипломну роботу захищається в спеціальній державній іспитовій комісії. Відносно до інститутів народної освіти, безумовно, виконання дипломної роботи в кінці стажу є єдино можливим і реальним, бо тоді досвід праці цілого року дасть змогу виявити організаційно-творчі здібності в педагогічному процесі, особливо в тих випадках, коли стажор є або керовником школи, або організатором її, і в своїй спеціальності також повинен буде провадити цілком самостійну й відповідальну роботу.

Ми гадаємо, що в даний момент не можна вимагати виконання дипломної роботи від студентів підтехнікумів, хоча по суті праці між ними та тими, що закінчили ПНО, нема особливої різниці, але умови праці молодого сіль-

ського педагога не дають йому змоги виконати дипломну працю. Від тих, що закінчили ІНО, треба більше вимагати, ніж від тих, що закінчили підтехнікум, бо вони, безумовно, мають більший запас знаннів. В більшості випадків іновідомці виконуватимуть ролю завідателя қультоосвітніми установами і також їм буде доручатися організовувати нові установи. Випускаючи студента з підтехнікуму, досить буде обов'язкового виконання зачотної праці на педагогічну тему.

Не слід гадати, що рік стажу та дипломна (кваліфікаційна) праця, хоч-би як гарно їх було виконано, можуть бути остаточним критерієм під час виявлення організаційної кваліфікації. Кваліфікація не є щось статичне, вона динамічна, і тому ясно, що в дальшій праці кваліфікація буде удосконалюватися, підвищуватися й т. ін. Рік стажу й дипломна праця є лише потрібний мінімум, який дає змогу виявити, чи справді у тієї чи іншої особи є властивості організатора педагогічного процесу. Відносно педагога це нам особливо важливо, бо педагог перш за все організатор, а не вузький технік.

Стажор намічає тему дипломної роботи не відразу, як закінчить ІНО, а після того, як пройде півроку стажу, але ІНО повинно дати орієнтаційний список тем для того, щоб кожен знат характер роботи. Приміром, стажори ІНО можуть брати теми *такого характеру*: 1) виробниче навчання і його реалізація по школах фабзавучу . . . округи; 2) проект мережі сільсько-господарських шкіл . . . району (округи); 3) як мені довелося організувати семилітку в . . . . ; 4) що я зробив для організації краєзнавчої роботи в . . . . районі і що ще треба виконати в найближчі роки; 5) проект переведення загального навчання . . . . району (округи); 6) аналіза методів праці, що вживалися по різних школах . . . району; 7) перспективи розвитку професійної освіти . . . округи; 8) досвід переведення комплексової системи навчання в . . . школі і в . . . районі в цілому; 9) розвиток ком. дит. руху в . . . округі; 10) форми й структура організацій самоврядування шкіл у . . . районі (аналіза на підставі власного досвіду й обслідування); 11) техніка мови й аналіза конкретних методів вивчення мови по школах . . . . району; 12) як організовані навчально-

допомічні установи шкіл . . . . . району "Як слід" IX організувати.

Такі теми можна було - б перелічувати без кінця, при чому всі їх треба будувати, беручи до уваги досвід конкретної праці стажора, а також виявляючи його теоретичні знання й здатність користуватися живим спостереженням та сировим матеріалом (розробка анкетних відомостей, статистичних матеріалів і т. д.).

В деяких випадках треба буде дозволити стажорові на час не більше, як 1 — 1 $\frac{1}{2}$ місяці, кидати школу для того, щоб зробити обслідування й провести необхідні лабораторно - експериментальні роботи в навчально - допоміжних установах ІНО або в інших науково - педагогічних установах.

18. НАВЧАЛЬНО-ДОПОМІЧНІ Й ДОСВІДНІ ЗАКЛАДИ ПРИ ПЕДВУЗАХ

Щоб чіткіше й досконаліше виконати цілевого завдання, яке стоїть перед педвузами, потрібно мати не тільки відповідний матеріал для оброблення (студентство) й гаразд кваліфікованих виконавців педагогічного процесу, але й відповідну матеріальну базу.

Не кажучи вже про помешкання для педвузу, яке мусить бути взірцевим та ідеально пристосованим для навчання (звичайно, про це нині не доводиться й мріяти, тим паче, що чимало з педвузів, яким зовсім бракує власних помешкань), треба найсерйознішу увагу звернути на утворення всіляких навчально-допомічних установ: кабінетів, лабораторій, музеїв, станцій і т. ін. Отже, всі педагогічні шкільні установи, які тепер є, можна за їхнім устаткуванням поділити на 3 групи: 1) педвузи з університетським устаткуванням; 2) педвузи з устаткуванням на зразок колишніх гарних середніх шкіл; 3) кепсько чи то зовсім не устаткувані. Педвузи, що повиростали з фізико-математичних та історико-філологічних факультетів колишніх університетів, мають устаткування дуже гарне, але воно лише до деякої, незначної, міри може задовольнити потреби вищої педагогічної школи. Та це й зрозуміло, бо завдання університетів абсолютно не сходяться із завданнями сучасних інститутів народної освіти. По цих ІНО є занадто великі бібліотеки, з дуже великою кількістю наукової літератури, яка потрібна для наукової роботи, і майже абсолютний брак книжок у галузі педагогіки. Надзвичайним багатством на книжки здивовує Київський ІНО, де, крім основної, фундаментальної, бібліотеки, є ще декілька десятків дрібніших, проте, все-ж надто солідних бібліотек по окремих кабінетах. Лабораторно-кабінетного майна також дуже багато; всякого відвідувача вражає

достаток приладдя й апаратури по кабінетах та лабораторіях що до фізики, хемії, зоології, ботаніки, географії й т. ін. А до цього ще є ціла низка музеїв: зоологічних, ботанічних, порівняльно-анatomічних, геологічних, мінералогічних, антропологічних, географічних, художніх, — які справляють на сторонніх відвідувачів враження незлічимого багатства.

Яку-ж цінність справді являють собою всі ці кабінети, лабораторії й музеї для педагогічної школи? Як влучно сказав тов. Ряппо, всі ці кабінети й лабораторії є не що інше, як „важкі гирі“, які стають на перешкоді в справі вільного розвитку педвузу й не дають йому змоги передбувати шкільне життя на нових підвалинах, що відповідали - б не загально-освітній школі, яка готовувала на 99% так званих „взагалі освічених“ людей і на 1% — наукових дослідників, а цілком задовольняли - б вимогам педвузів. Вся оця безліч цінностей, що їх нагромаджено по лабораторіях, іноді досить добре може ілюструвати розвиток наукової думки й зберігає в собі відбиток шляхів (етапів), якими йшла наука, — отже, тільки частково їх можна використати для шкільних потреб педвузів, а тому цілком природно, що й тепер із цього гарного устаткування користуються для своїх праць науково-дослідчі катедри або - ж поодинокі наукові дослідники.

Ніхто не заперечує, що для педвузу не є мінусом мати лабораторне майно, яке можна використати для наукової праці, але все це гаразд було - б лише тоді, коли поруч із цим багатством педвуз мали - б кабінети й лабораторії, які цілком пристосовано для педвузів, де все оточення свідчило - б, що тут робоча майстерня не вченого, а педагога.

Педвузи другої категорії характером устаткування, хоча й не мають „важких гир“ у формі багатої спадщини, але, на жаль, у них нічого певного немає: вони лише починають будувати в точному розумінні шкільні допомічні інституції педагогічної шкільної установи. Їхні кабінети — це комплекти приладдя закордонного (а почасти й російського) виробу для демонстрацій під час лекцій; їхні лабораторії — це лабораторії для пророблювання найелементарніших підвалин тієї чи іншої дисципліни. В повному розумінні лабораторій, де можна було - б проробити хоч який курс практично — немає, чи то майже немає. По їхніх бібліотеках хоч і є педагогічна література, але вона дуже

бідна; решту - ж книжок складають такі, що вони ніяк не можуть бути за допомічний матеріал під час самостійної роботи учнів. Музей ця категорія педвузів майже не має. а коли й є, то вони вражають не так багатством, скільки своєю вбогістю й безсистемністю.

Третю групу педвузів (а більшість із них — це підтехнікуми) майже зовсім не забезпечені лабораторним майном. Їхні навчально-допомічні установи звичайно мають форму своєрідного комплексу — в одній кімнаті, в одній-двох шафах та з однією особою, що доглядає за цими цінностями, при чому вбогість цих вузів, що радіють, як малі діти, коли такого комплекса поповнюється чим-небудь новим (новим фізичним приладдям, мікроскопом, колекцією то-що), зовсім не означає, що вони зовсім не провадять лабораторного, практичного навчання, або що їхні методи пророблювання найвідсталіші. Взагалі — це зовсім не так. На зразках факультетів професійної освіти, які одержали спадщину від „багатого дядька“ — університету, ми перевонуємося, що наявність лабораторії ще не дає гарантії для переведення активних метод праці й уточнення в процесі роботи цілевої установки ВУЗ'у. Тільки та лабораторія, яку пристосовано до цілевої установки ВУЗ'у, справді може бути корисною й ціною, і тільки така лабораторія дає змогу правильно вживати метод праці, що відповідають типові й спеціальності школи.

Ми гадаємо, що значну більшість навчально-допомічних установ слід будувати в процесі навчання на підставі тих матеріалів, які будуть у наслідок праці. Це зовсім не значить, певна річ, що можна цілком відмовитися придбати готові вже фізичні приладдя, хемічну апаратуру й посуд і т. ін., і це зовсім не значить, що без ніяких коштів можна утворити навчально-допомічні установи. Отже, це свідчить про те, що дуже велика кількість приладдя, устаткування, колекцій, музейних експонатів і т. ін. — все це може бути в наслідок роботи вчителів і учнів; треба тільки поставити це в кожній школі, як основне завдання.

Вільєммо кілька зразків.

Для підтехнікумів та ІНО, безумовно, потрібні фізичні кабінети й лабораторії, де керовник і його помічники можуть провадити свою працю й де учні проробляють певний шкільний матеріал. Що - ж мусить являти собою ця

лабораторія? Для кожного учня мусить бути пристосовано там відповідне робоче місце, де учні мали - б змогу крок по-за крок перевірити низку практичних напівсамостійких і цілком самостійних праць; мусить бути там лабораторно-експериментальний стіл для демонстрацій і, нарешті, комплект приладдів для демонстрацій та для практичних вправ.

Лабораторне майно для фізичних кабінетів — це, насамперед, педагогічне лабораторне майно, а тому, природньо, воно повинно бути, по змозі, найпростіше, приступне для того, щоб його могли зробити самі учні. Утворення лабораторії значно залежить, як про це вже згадувалося, від педагогів та студентів педвузу; отже, треба тільки заздалегідь мати плана розгортання організації цієї лабораторії, заздалегідь накреслити завдання навчити студентів виготовляти найпростіші приладдя, — і жадного учителя ми не уявляємо собі настільки безпорадним, що він не міг-би злагодити найпростіше лабораторне устаткування (роки руйни остаточно довели, що „можливості оберталися власними силами“ що до виготовлення приладдя й апаратури — просто безмежні).

Якщо ми маємо на меті — організувати кабінет-лабораторію для пророблення природничих дисциплін, то цей кабінет, безумовно, повинен являти собою, насамперед, ту фавну й флору й ті біологічні риси, що вони є характерні для певного району, країни, республіки. І тільки друге місце повинні займати завдання утворювати кабінети й музеї фавни й флори даліших країн.

Та й справді — яке чудне й незрозуміле вражіння спроявляють багаті природничі музеї по наших ІНО, де є безмірна кількість колекцій екзотичних метеликів, дивних черепашок, виставлено всю красу морської фавни. Картину доповнюють колібрі, райські пташки, величезні гадюки, крокодили, білі ведмеді... А водночас по цих-же ІНО немає мінімально-устаткованого музею місцевої природи, цеб-то фактично немає того матеріалу, що його в нас під боком є без краю, — засоби, на яких тільки й треба й корисно перш за все пророблювати природничі матеріали. Цілком зрозуміло, що ті багатоцілі природничі музеї, які натепер є, також потрібні для ІНО, але вони повинні займати другорядне місце.

Здавалося - б, що те, про що ми ввесь час говоримо, є безперечне положення; проте, ми й тепер, як і раніше,

Мало спостерігаємо, щоб природничі навчально - допомічні заклади будувалися на місцевім матеріалі, улаштовувалися - б силами учнів. А між тим остатільки воно є простим, щоб природничі музеї, кабінети й лабораторії, що являють собою відображення місцевого краю, місцевої природи, мертвої й живої, - щоб їх будувалося на тих матеріалах, яких набули вчителі й учні під час екскурсій, самостійних спостережень і т. ін. Постачаючи кошти на організування навчально - допомічних закладів, ми мусимо потурбуватися, щоб кошти ці в першу чергу було спрямовано на потрібний матеріал, що дасть учням змогу виготовити експонати, і тільки те готовенькое придбати, що самому зробити справді неприступно. Маючи на увазі сільсько - господарський ухил більшості наших педтехнікумів, а почасти й ІНО, ми надто мусимо раяти — надати природничим кабінетам і музеям сільсько - господарський напрямок (характер).

Для пророблення природничих дисциплін у педвузі, а надто по агробіологічних відділах факультетів Профосу, потрібно мати досвідні біологічні станції та екскурсійні бази в районі педвузів, а інколи — й на Кавказькому й Приморському узбережжях. Такі станції дадуть змогу плавно й продуктивно провадити екскурсійну роботу не тільки учням педвузів, але й школярам і педагогам усіх шкільних установ і культурно - освітніх установ Соцвіху, Профосу й Політосвіти, а також дасть змогу систематично, з наукового боку, досліджувати природу даного краю. Хто викладає природознавство й хто десить оцінити екскурсійну методу, тому відомо, що без організації таких станцій, звичайно, пропадає даром значна частина часу, сил і коштів, які затрачується на екскурсії.

Основне завдання природничих навчально - допомічних закладів у ІНО й на педтехнікумах — це бути за знаряддя для охоплення розумом природи (насамперед — місцевого краю), сприяти як - найшвидче й правильно виробити матеріалістичний світогляд і стати за могутнє педагогічне джерело в справі виховання дітей, підлітків і дорослих. Структура, експонати, шлях організації кабінетів, музеїв та лабораторій — все це мусить дати до рук учням потрібні педагогічні способи — методику викладати природознавство, як дисципліну — під час дисциплінового навчання, і як одного з основних елементів — під час комплексової системи.

Ту саму гадку можна б розвинути й що до будь-якої дисципліни — нехай це буде математика, фізика, суспільствознавство й т. ін., — скрізь організуючи навчально-допомічні заклади треба брати за правило: 1) не утворювати приладдя й апаратури сuto демонстраційного характеру, маючи їх тільки в міру потреби; 2) впорядковувати лабораторії, які справді задовольняли потреби практично пророблювати матеріал усіма учнями; 3) кабінети для наукової праці професури й викладачів, оскільки вони є потрібні, коли є такі кваліфіковані наукові сили, утворювати за тісним звязком з основною роботою, що її провадить педвуз (експериментальна педагогіка, педологія); а будь-яке інше наукове дослідження з тих галузей, які не звязано з цілевою установкою педвузу, треба провадити по спеціально-простосованих лабораторіях і кабінетах при науково-дослідчих катедрах; 4) утворювати навчально-допомічні заклади повсякчас там, де для цього є хоч найменша можливість, силами учнів та вчителів; 5) навчально-допомічні заклади мусять мати яскраво виявлений педагогічний напрямок — певніше, методичний; 6) музей утворювати лише з ухилом до вивчення місцевого краю; отже, музей універсального типу, що ми вже визначили вище, можна будувати в другу чергу, наколи досить уже зміцнюють решта навчально-допомічних закладів.

Недоцільне буде — з категоричною точністю визначати для кожного педвузу всі кабінети, лабораторії, музеї й ін., оскільки шкільні установи мають надзвичайно різноманітні умови розгортання своєї роботи. Отже, треба відзначити, що в низка лабораторій, які, безумовно, повинні існувати при кожному педвузі, при чому треба покласти різницю по-між підтехнікумами, факсоцвіхами й факпрофосами, бо цілеві установки їхні різні. Також треба рішуче й достаточно застерегти організаторів нових лабораторій, кабінетів і т. ін. від паралельних (рівнобіжних) закладів; не можна утворювати занадто дрібні лабораторії, щоб мало не кожний курс або кожний учитель мали свій кабінет, свою лабораторію. Це є неможливе через матеріальні умови й через недоцільність по суті праці педвузу, в школному процесі якого мусить бути щільний звязок між різними дисциплінами.

Які-ж лабораторії повинні бути при педвузах?

У педтехнікумах, приміром, можна організовувати такі лабораторії: суспільствоанавства, рідної мови, математичну, фізичну, хемічну, агробіологічну, соціального виховання, педагогічну, художню студію, метеорологічну станцію, музей місцевого краю, залу для спортивних вправ, майдан для ігор і фізкультури, майстерні.

На факсоцвіках — так і самі лабораторії, як і в педтехнікумах, припускаючи, отже, більшу диференціацію (приміром, не тільки загальну агробіологічну лабораторію, але й зокрема ботанічну, зоологічну, неживої природи). Безумовно, лабораторії треба організовувати солідніше.

На факпрофосах — приблизно така сама номенклатура, припускаючи ще більшу диференціацію навіть у межах однієї дисципліни: не хемічна лабораторія, а лабораторії органічної, неорганічної, фізичної й аналітичної хемії; не математична, а лабораторії механічна, геометрична й т. ін. Додатково треба організовувати лабораторії географічні, етнографічні, профосвіти (замість соцвіху), а також музей, кабінети.

Ми припускаємо, що в процесі розгортання цих лабораторій, музеїв і т. ін., певна річ, будуть об'єднуватись ціла низка споріднених навчально-допомічних закладів, але треба заадлегідь тримати як правило — будувати ці навчально-допомічні заклади за певним планом, запобігаючи нікому непотрібної мішанини; всі експонати вироблювати не лише на сьогодні, а так, щоб вони були в користь протягом низки років, замінюючи їх на кращі тоді, коли в процесі роботи буде вироблено нові.

Не маючи змоги на довше зупинятися на такому цікавому питанні, як організування навчально-допомічних закладів, перейдімо до стислого — ж розгляду питання про досвідні заклади при педвузах. До останнього часу під досвіднimiми закладами при педвузах розумілися досвідні, або зразкові, школи. Отже, ми розуміємо інакше, а саме: досвіднimiми закладами можуть бути й окремі дитячі — соцвіхівські й профосівські установи, а також і експериментальні педагогічні лабораторії. Певніше, мова йде не так про школи, скільки про досвідні станції, де провадиться наукові експерименти над різними галузями дуже складного педагогічного процесу.

Останнім часом чимало педвузів намагаються (що правда, поки — що слабо й не скрізь успішно) організувати під

■ власним безпосереднім доглядом досвідні школи, які стали - б у пригоді, переважно, для педагогічної практики, оскільки провадити педагогічну практику по звичайних школах, що їх адміністративно не звязано, не завжди щастить, бо до того й учителі тієї школи не завжди радо вітають „непроханих гостей“.

Ми зовсім не співчуваєм ідеї „відсijування“ педпрактики в одній досвідній школі і вважаємо, що коли педвузові й трапиться добре налагодити „свою досвідну“ школу, то все - ж доведеться вчитися не в одній оранжерейній школі, що нею легко може стати досвідня, а ще доведеться вчитися в самого життя, цеб - то не тільки на добрих зразках, а більше — на зразках нормальних і навіть на негативних. Масова школа може дати далеко багатший матеріал для практиканта, аніж одна досвідна школа, що її, цілком зрозуміло, кожний педвуз бажатиме й намагатиметься перетворити на досвідно - показову й навіть на досвідно - зразкову. Ми не вважаємо за потрібне сперечатися проти організування досвідних шкіл при педвузах, але - ж завданням цих шкіл мусить бути інше, ніж його звичайно надають їм: досвідна школа обслуговує педпрактику не більше за будь - яку школу районову, але досвідна школа пророблює цілу низку педагогічних експериментів для вивчення, приміром, дитячого колективу, окремих елементів дитячого життя (самоврядування, гри й т. ін.), висуває для перевірки нові методи праці (комплексова система, Дальтон - план), становить за експериментальним розпорядком облік і оцінку знаннів, провадить психологічні спостереження й досвід і т. ін., при чому за такої постановки питання зовсім не є обов'язкове, щоб усі досвіди було передено виключно в одиній школі: їх можна розповсюдити на низку шкіл, де з метою досвідів визначається й скрупультується всі потрібні елементи, а школу в цілому чи то частину її ставиться протягом певного терміну в лабораторні умови. За такою постановкою питання усовається досвідну школу, наче - б то щось єдине — одна чи дві школи, а педвуз утворює своєрідну досвідно - педагогічну центр - станцію, де за певним планом провадиться більш - менш термінова експериментальна робота в галузі вивчення так об'єкта виховання й навчання, як і в справі вивчення способів педагогічного процесу та його організації.

Отак поставивши питання, ми вважаємо за цілком природне, що певні лабораторії інституту також буде поставлено за різні періоди роботи в досвільні умови, обслуговувати не тільки педвуз, але й мережу районових шкіл; приміром, музей місцевої природи, що його буде утворено силами учнів та вчителів, тільки тоді матиме цінність, коли всі експонати будуть такі й за такою системою порозставлювані, що під час одвідування школі або дорослого населення справді стануть на користь меті культурного розвитку, розбудять інтерес та бажання вивчати край. Для вивчення треба буде поставити музей у „піддосвідні“ („подопытное“) становище, розкладати й переставляти експонати, замінити одні експонати на інші, утворювати для німої та живої консультації різні умови, вивчити відвідувача, доцільно зорганізувати його під час огляду музею й т. ін. По фізичних, хемічних і інших лабораторіях можна демонструвати досвіди в галузі наукової організації праці— найдоцільніше організування лабораторії, інші розміщення апаратури, змінити послідовність (порядок) окремих операцій і т. ін., при чому де - хто серед слухачів педвузу або - ж учні інших школ самі могли - б ставати за живий матеріал - експеримент.

Не варт уже казати про лабораторії експериментальної педагогіки,— самим розумінням ці установи — досвідні; удосконалюючи свою організацію й техніку роботи в процесі переведення досвідів, вони є досить істотною частиною досвідного осередку педвузу.

Отже, досвідні установи при педвузах є потрібні; організування їх — можливе, коли педвуз досягне такої висоти, що його організація і його кваліфіковані сили дадуть змогу проробляти науково - педагогічні експерименти, при чому досвідні заклади мислиться в формі того чи іншого типу шкільно-виховної або культурно-освітньої установи, де вивчається окремі галузі складного педагогічного процесу, або - ж як деякі центр - станції, що об'єднують вайкваліфікованіші педагогічні сили даного педвузу й інших школ; для виконання досвіду притягається школи— частково чи цілком, і за різних періодів, також ставиться в умови досліду низку лабораторій, музеїв та інших навчально - допомічних закладів даного педвузу.

19. ГРОМАДСЬКА ПРАЦЯ СТУДЕНТІВ ПЕДВУЗІВ

„Щоби перетворювати дійсність треба не тільки не відриватись від неї, але й навчитись практично її змінювати: треба ще з шкільної лави набувати звички до громадсько-політичної праці, до організаційних навичок, бо всяка суспільна діяльність, всяка колективна праця вимагає громадських навичок, розуміння людей, вміння визначати їхню працездатність та свою власну, вміння організуватися для тієї чи іншої діяльності. Людина може мати велику здібність до праці, найкращі бажання, а проте, з усього цього може вийти мало толку, коли в неї бракує навичок, до громадської праці” (Крупська).

Громадську працю студентів педвузів (а також і педагогів) можна поділити на дві частини:

- 1) в самому ВУЗі,
- 2) по-за ВУЗ'ом.

Працю в самому ВУЗі, звичайно, зосереджується в клубі, характер вона має громадсько-виховної роботи. Члени клубу — студенти повинні одержати тут не лише змогу — самостійною працею поглибити свої знання в тих питаннях, що їх цікавлять але, головним чином, клуб ставить своїм завданням розвинути в своїх членів ті суспільні навички, що дадуть змогу майбутньому педагогові стати в ряди активних борців за інтереси пролетаріату. Підготовити вчителя-громадянина — це основне гасло підтехнікумів та ІНО й тому цілком природно завдання членів клубу, так в звичайній роботі, як і в самостійній клубній, найдоцільніше використати масову й гурткову працю для досягнення згаданої мети.

Майбутньому вчителеві, зокрема на селі доведеться бути по-за своєю шкільною працею активним політосвіт-робітником, а через те зрозуміло, що певні знання й навички для політосвітроботи конче потрібно одержати ще перебуваючи в ВУЗі. Добре організований клуб може дати ці

знання й уміння: через клуб студент повинен навчитись налагоджувати звязки з широкими масами робітників та селян.

Хоч в термін „клуб“ вкладають часто занадто різний зміст, але всі визначення не зрикаються того, що „клуб є місце раціонального відпочинку“. Безумовно, таке розуміння клубу правдиве, хоч на перший погляд здається, що тут справа полягає в задоволенні лише особистих потреб:— відпочити в умовах приємної розмови з товаришами, послухати музику, літературний вистулай т. і. Нарешті, цей відпочинок повинен привабити студента до мистецтва, збагатити його емоціональні почуття і, таким чином допомогти всебічному розвитку, навчити жваво відгукуватись на різноманітні прояви людського життя.

Ми не збирамось тут детально обмірювати те, як саме треба організовувати клубну працю, бо на цю тему вже багато писали. Ми хотіли-б тут лише підкреслити певне значення клубної роботи, її обов'язковість для процеса підготовки суспільника. По-за клубом, по-за межами чіткої організації все те прагнення, що у студента виявляється в формі гуртків („кружковщини“), організація „судів“, літературних, музичних, співочих вечірок і т. і., через хаотичність реалізації має своїм наслідком марну трату часу, загальне незадоволення і навіть огиду. *Гарний клуб є прекраса школи*, є найкращий доказ того, що школа не застигла в своїх формах, не заховалась, в шкаралупці, а звязана з суспільством і зуміла доцільно зорганізувати позанавчальний час студенства. Звичайно цей час витрачається не раціонально, студент привчається до лінощів та бездіяльності, не вміючи налагодити працю й відпочинок, виховуючи в собі безглаздий настрій, що стає потім домінантною всю поведінки. Школа (кожна школа, а педагогічна тим паче) повинна дати таку трудову підготовку, щоб кожен, хто кінчає її, був в силі виявити всі свої творчі здібності. Клуб з цього погляду є одна із спроб, що дає змогу виявити, оскільки *дана особа* відповідає властивостям того педагога-суспільника що його ми повинні підготувати.

Організуючи клуб, не треба зрікатися думки, що клубна праця можлива лише тоді, коли є цілком придатне помешкання. *Зразково* одремонтована зала зі сценою, з кабінетами, з плакатами на стінах, з купою прапорів — гарні лише тоді, коли є конкретна, корисна праця. Нам здається, що не-

можна починати клубну працю з широкими (та ще занадто їх афішируючи) планами. План клубної праці спочатку мусить бути без усякого „шуму“, щоби можна було зробити спробу сил, здібностей та виявити інтереси студентів. Хай не буде в плані роботи секцій устного й письмового слова, IZO, музичної та ін.; хай бракуватиме на - перед розписаних гуртків художніх, літературних, газетних, ораторських, аматорських — не в цьому сила. Гуртки та секції повинні виростати ступнево, залежно від потреби, від самодіяльності і організованості всього колективу педвузу. Гуртки мусять працювати ні в якому разі не повторюючи даремно академічну роботу з тієї чи іншої дисципліни,— вони утворюються для проробки певного питання, яким зацікавилась частина учнів в даний момент; гуртки можуть працювати зовсім не довго, аби тільки вичерпать намічену тему, після чого студенти можуть знов об'єднатися в іншому складі для проробки другої теми. Гуртки можуть існувати й довго, коли для того є життєва потреба (антрелігійний, нопівський та ін.); проте, завжди краще влаштовувати не довгочасні гуртки, бо в протилежному разі—можна без помилки пророкувати гурткам передчасний занепад і смерть; гурток тематичний, що виникає для проробки більш - менш вузького питання, завжди буде більш продуктивніший.

До гурткової праці треба привчати студентів поволі, і лише пізніше можна буде побачити, оскільки зміцнілі гуртки, що вже значаться не лише на напері, а напевні корисні для учасників. Правління клубу й керовники гуртків повинні виявити громадську працю, оскільки вона відограє величезну роль в педвузі, оскільки інтереси й напрямок роботи відповідають потребам і завданням клубу. Бувають випадки, що потрібно активно втручатись в роботу гуртків і давати їм інший напрямок.

Перейдемо тепер до позашкільній громадської праці. Насамперед треба зауважити, що громадська праця не повинна становити собою якоєсь надбудови, додаткової до іншої академічної роботи в педвузі. Громадську працю, оскільки вона відограє величезну роль в педвузі, треба звязати з усім навчальним планом; отже, потрібно, складаючи навчального робочого плана, визначити точно навантаження студента академроботою, й призначити певну кількість годин для виконання громадських завдань.

Вже не раз педагогічна й партійна преса відзначала, що вартість громадської праці в школі часто йде на нівець, через те, що бракує їй будь-якого планового підходу. Часу витрачається забагато, молодь метушиться по-над міру, але, крім шуму, безлічі нікому непотрібних протоколів та резолюцій, ніяких цінних наслідків немає. Отже, влити громадську працю педвуза в певну колію плановості не так буде важко, коли кожен педвуз, плануючи свою роботу, буде передбачати досить ясно і всебічно ті заходи, що їх треба буде вжити в галузі громадської праці.

Позашкільна громадська праця може виконуватися різноманітно, так з боку часу, як і по суті. Обслуговуючи в напрямку культурного шефства певний район чи цілу округу, педвуз може, взявши до уваги свої сили, провадити цю роботу в ударний спосіб, виїжджаючи всією школою чи певними гуртками на більш-менш довгий час (тижнів на $1\frac{1}{2}$ —2); ще краще, коли він буде в силі обслуговувати регулярно підшефний район (село чи завод), налагодивши з ним постійний зв'язок. У підшефному селі, в районі, на заводі, у військовій частині силами педвузу мусить провадитися основна культурна робота; педвуаївці повинні читати там доповіді на теми, що цікавлять селян, робітників та червоноармійців; допомагати місцевим культурним силам налагоджувати свою творчу освітню працю, утворювати гуртки, осередки, суспільні організації (МОДР, Авіохем та ін.), місцеві культурні пункти, хати-читальні, клуби, червоні куточки, кінематографи, книгоріздані т. ін. В наш час для студента педвузу знайдеться непочатий край громадської праці.

Досвід педагогічних шкільних установ в справі організації громадської праці вже досить різноманітний, і тому не зйдим буде навести тут декілька характерних ілюстрацій.

Херсонський інститут народної освіти з весни 1924 року, з одного боку, з метою піднести свій авторитет та закріпити роботу, а з другого — в інтересах піднесення культурного рівня села, — перевів не одну кампанію на просторі всієї Херсонської округи. Посилаючи так групи, як і поодиноких студентів, інститут давав їм певну програму — завжди це були доповіді на теми, що ними найбільш зацікавлене селянство. — В тих випадках, коли студенти не в силі був виконати те чи інше завдання, в допомогу їм посилались досвідченіші студенти або педагоги. Коли

Як були які дефекти в роботі Херсонського ІНО, то вони поставали через те, що це була перша спроба: студенти начебто ожили, прокинулись від сну, що в ньому перебували кілька років. Громадська праця примусила їх стрепенутися, з'явились у них нові інтереси, прагнення до роботи, навіть яскраво стали накреслюватись педагогічні запити.

Другий, не менш цікавий досвід суспільної праці ми маємо в Чернігівському ІНО 1924—25 року. Студентів ІНО було надіслано групами в 3 чоловіка кожна в різні райони Чернігівської округи. Після низки інструктивних доповідей та обміркування плану роботи, всім було роздано по анкеті з запитаннями, за якими треба було переводити обслідування призначених сел. Треба додати, що студенти виїхали разом зі своїми керовниками — педагогами. Анкета мала на меті яко-мога ширше виявити економічний, політичний і культурний стан призначеного для обслідування пункту.

Анкета

1. Загальне економічне становище села порівняно з довійськовим часом. Навести характерні приклади та цифрові дані.
2. Які досягнення є в справі піднесення продукційності сільського господарства?
3. Бюджет селянського господарства, зокрема незаможницького, середняцького й куркулівського.
4. Становище господарства незаможника, середняка й куркуля.
5. Яка з 3-х груп збільшується чи зменшується кількісно (навести цифри)?
6. Економічний вплив куркулів на середняцькі й незаможницькі господарства (форми цього впливу).
7. Кооперація на селі та як вона працює.
8. Стан комітетів взаємодопомоги.
9. Загальний настрій селянства. Які питання вважає селянство в сучасний момент за найбільш життєві?
10. Взаємовідносини КНС, середняків та куркулів.
11. Вплив куркулів на середняків.
12. Як працюють на селі партійні та громадські організації? Відношення до них селянства?
13. Як відбуваються перевибори сільрад та участь в них селянства, зокрема жінок?

14. Праця сільради. Досягнення й хиби.
15. Як працює сільська інтелігенція (вчительство, агрономи, лікарі)? З ким звязана інтелігенція?
16. Стан культурної та культосвітньої праці на селі. (Зробити конкретні вказівки, в чому вона полягає).
17. Як працює сельбуд або хата-читальня (дати детальну характеристику за певний період)?
18. Як відбувається пропаганда природничих та сільсько-господарських знаннів?
19. Релігійне питання на селі (антирелігійна пропаганда та її форми, ступінь релігійності селянства, наявні секти, духівництво).
20. Чи передплачуються газети, як читаються стінгазети?
21. Стан сільської школи, її роботи, ставлення до неї селянства; охоплення дітей. Вчительство.
22. Піонерський рух (стан, ставлення селянства), вплив піонерів на дитячі маси.
23. Побут села: релігійні й суспільно-революційні звичаї, піяцтво, родина й шлюб, церква.
24. Праця серед селянок: делегатські збори, участь жінок у громадській і культурній праці.
25. Селянська молодь.

Кожному, хто від'їжджав, крім обслідування села за анкетою, було запропоновано прочитати не менш 5 -ти доповідей на теми, які визначено є пророблено до деякої міри раніше. Кожному також пропонувалось заснувати природничий або сільсько-господарський гурток та звязатись з наявними на селі організаціями. Теми доповідей намічено було такі: 1) економічний стан СРСР; 2) наше міжнародне становище; 3) Ленін і селянство; 4) наука на послугах у сільського господарства; 5) як збудовано всесвіт; 6) наша земля; 7) походження та розвиток живої природи; 8) походження людини.

Після переведення такого широкого плану громадської праці ІНО налагодив щільний зв'язок з багатьма районами (взаємні відвідування, листування), а головне, студенти набули доброго гарту під час громадської практики. Крім того, ІНО зміг надіслати до місцевої преси низку цікавих статей на такі теми:

1. Студентство ІНО на іспитах у селянства.
2. Економічний стан села.
3. Бюджет селянина Чернігівської округи.

4. Продукційність сільського господарства.
5. Кооперація на селі.
6. Вплив куркулів.
7. Становище села з політичного боку.
8. Праця комітетів взаємодопомоги.
9. Праця громадських організацій на селі.
10. Праця серед селянок.
11. Як читають періодичну пресу на селі.
12. Школа на селі.
13. Побут села.
14. Релігійність селянства й т. ін.

Ми докладніше розповіли про практику Чернігівського ІНО через те, що вона дає досить яскраву ілюстрацію того, як широко можна поставити суспільну працю силами нашого підвиду. Не будучи прибічником занадто широкого маштабу роботи, ми хотіли - б підкреслити потребу більш поглибленої й систематичної громадської праці лише в тих районах, що справді є підшефні.

Справа не в тім, щоби прочитати яко - мoga більш дозвіл, організувати багато гуртків, хат - читалень, осередків, нових громадських гуртків і т. ін., треба скеровувати всю працю ІНО в бік культурного зміцнення села своїми й його власними силами. Коли будь - який осередок буде утворено силами ВУЗ'у, то він повинен увесіль час бути в полі зору осіб, що його зорганізували. Громадська праця ІНО й підтехнікумів цінна буде не стільки доповідями (хоч їх і треба робити яко - мога частіш), оскільки утворенням на селі місцевих культурних шарів громадянства.

Те саме можна сказати й що до тих випадків, коли громадська праця провадиться на заводах, фабриках та в первоноармійських частинах.

Було - б цілком недоцільно встановляти якісні організаційні трафарети громадської праці підвиду: це - б тільки принизило якість роботи й перешкоджало - б виявлятися творчим самостійним силам. Хай громадська праця наших підвиду проходить в самих різноманітних формах, залежно від околишніх умов і наявних сил і здібностей, але одно слід підкреслювати завжди: праця повинна йти не в широчину, а в глибину, не в бік кількости, а в бік якості, причому навантаження громадською працею не повинно спричиняти шкоди нормальній академічній та здоров'ю студентів.

20. ДИТЯЧИЙ КОМУНІСТИЧНИЙ РУХ І ПЕДВУЗИ

Широкою хвилею розвивається дитячий комуністичний рух і що-раз охоплює своїми організаціями дітей міста й села. Серед цих дітей значний відсоток становлять діти, які вчаться в школах соціального виховання, і природно, що вони можуть зробити великий вплив на всіх учнів, втягаючи їх потроху в оточення комуїстичного виховання.

Не брати участі в цьому русі, ясно, учитель не може; тим паче повинні брати активну участь в скеруванні в певне річище всього дитячого комруху нові кадри вчителів — студенти педтехнікумів та інститутів народної освіти.

До цього часу, на превеликий жаль, педагогічні шкільні установи, ще не знайшли правдивих шляхів до встановлення міцного зв'язку з комдитрухом. Тільки деякі окремі студенти беруть в ньому активну участь. Походить це з двох основних причин: 1) педвузи не знають, як підійти до розвязання цього питання і 2) педвузам не довіряють цю роботу комсомольські організації. Не зважаючи на те, в яких формах організується дитячий рух (безоглядне перенямання партійних форм, утворення колективів чи то на виробництві, чи то в школах — рано чи пізно ці питання перестануть занадто гаряче обговорювати на з'їздах в справі дитруху), участь освітника в ньому буде велика. Освітник відиграє велику роль в підготовці кваліфікованої робочої сили й організаторів соціалістичного виробництва — йому це довіряють. Ясно, що не в меншій, а в більшій мірі вчитель мусить брати участь у тій виховавчій роботі, яка провадиться в організаціях молодих пionерів: питання про те „переможе соціалістична економіка чи культурна перевага капіталістичного суспільства, і в наслідок ми будемо примушенні „послідовно відступати і внутрішньо перерождатись“, це питання буде розвязане в значній мірі залежно від того, чи пощастить пролетарській державі поширювати

коло кадрового комуністичного складу й забезпечити діялі в більшій мірі комуністичну переробку молодого покоління". (З резолюції XIII з'їзду РКП). І далі: „партія повинна керувати ним (дитячим рухом) через КСМ, який в свою чергу мусить провадити роботу в повній згоді з організаціями соціального виховання". З цих тверджень ясно не тільки колосальне значення комуністичного дитячого руху — цього не треба й доводити, а що надто важливо — ясна роль органів соціального виховання й роля вчителя. Була-б велика шкода для всього комуністичного руху, коли-б „керовництво чрез КСМ“ розумілось, як керовництво лише комсомольцями. Притягнення робітника освіти, особливо того, який тепер, разом з робітничою класовою буде нове суспільство, не тільки потрібне, а навіть обов'язкове. Комсомольські організації повинні це зрозуміти й притягти вчителя, а вчитель і зокрема педвуз мусить знайти відповідні шляхи до звязку своєї роботи з комдитрухом. В навчальних планах педагогічних шкільних установ приділяється певне місце вивченю дитячого руху (теорія) й ознайомленню з практикою роботи в організації молодих пionерів. На жаль, 2-річний досвід не дає ще змоги намітити з потрібною якістю форми участі педвузів в комдитрусі. Життя накреслить правильні шляхи й вирівняє всі щершавини хиби, а нам конче потрібно вказати ті заходи, яких педвузи повинні вживати з метою міцно звязатись з пionерським рухом:

- а) участь ІНО та педтехнікумів у бюрі в справі керовництва дитячим рухом;
- б) теоретичне ознайомлення з питанням дитячого руху (не лише комуністичним, а й буржуазним) спеціально власнотворчими семінари;
- в) прикріплення студентів, в першу чергу комсомольців та партійців, до пionерських колективів для провадження культурної й виховної роботи;
- г) в циклі практичних праць, які обов'язково виконують студенти педвузів, повинна стояти праця з пionерами;
- д) прикріплення студентів до пionерських таборів;
- е) шефство ІНО й педтехнікумів над колект. пionерів;
- ж) організація пionерських клубів при педвузах (викликає сперечення);
- з) участь педвузів в утворенні літератури для пionерів.

Участь педвузів в бюрі в справі керовництва дитрухом відограли - б важливу роль, тому що педвузи були - б у курсі справ, що звязані з пionерською роботою могли - б таким чином посильно взяти частину в їхньому розвязанні.

Прікреплення студентів до пionерських колективів і таборів ми розуміємо, як одно з найсерйозніших завдань і завдань довгочасних, перевірку яких треба робити за допомогою писаних і усених доповідей на семінарі в справі дитруху. Короткі нальоти студентів для загального ознайомлення з дитячими організаціями нецінні, як не цінна така сама праця й що до школи.

Шефство ми намічаємо, як одну з форм постійного звязку з певним пionерколективами. Таку саму роль відиграє й пionерський клуб при педвузі. В кожному ПНО та педагогічному училищі всі викладачі педдисциплін, особливо керовники педпрактики, — мусять брати активну участь так в теорії вивчення комуністичного дитячого руху, як і в практиці цього питання.

Наці висновки: а) недовір'я до педвузів з боку комсомольських організацій мусить бути знищено; б) разом із органами соцвиху педвузи повинні підійти безпосередньо до вивчення комуністичного дитячого руху в теорії, а особливо на практиці.

21. ПЕДВУЗИ — ЦЕНТРИ ПЕРЕПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСТВА. ПЕДВУЗИ — КУЛЬТУРНІ ЦЕНТРИ СВОГО РАЙОНУ

Занадто складна є важка робота в справі перепідготовки — підвищення кваліфікації вчительства, вимагає від інститутів народної освіти й педагогічних технікумів, як розсадників педагогічної освіти, найсерйознішої уваги. Педвузі повинні стати центром перепідготовки. Вже давно пора їм засвоїти є перевести в життя цю ідею, бо хто-ж, як не педвузи призначенні допомогти вчительству ліквідувати свою педагогічну неписьменність. Зайвим було-б тут наводити докази цього; отже, коли є ще такі ІНО й педагогікуми, що не підійшли до цієї роботи, як слід, то..на нашу думку, не через те, що вони не хочуть цього робить або не розуміють даного завдання, а лише через те, що як педагогічні шкільні установи, вони ще не зміцніли.

Жадної хвилини робітники педвузів не повинні забувати, що їхня праця — не лише праця в стінах ВУЗ'у. Вона глибоко увіходить у громадську працю серед учительства і взагалі серед наокружного населення. Педвуз — школільна установа, що повинна бути в той самий час і широкою громадською організацією, педагогічним клубом та педагогічною консультацією.

Ще не так давно було чимало таких, що брали під сумнів конкретні наслідки перепідготовки й саму можливість з боку ІНО й педагогікуму брати в цій роботі активну участь; але тепер цих скептиків щось не чути, і це якраз через те, що двохрічний досвід у цьому напрямку дав цілу низку організаційних форм участі ІНО й педагогікумів і виявив велику роль педвузів у справі перекваліфікації.

Безумовно, ми не можемо напевно говорити про цінність всіх організаційних форм, які буде нижче наведено,—потрібна довгочасна перевірка перших спроб на практиці, але про ці форми перепідготовки треба говорити, їх треба пе-

реводити в життя, та ще й неслід забувати, що перепідготовка є постійний процес, якого не можна припинити, — потреба підвищувати кваліфікацію буде завжди.

Робота над піднесенням кваліфікації вчительства, що її будуть провадити педвузи, має вартість для останніх не меншу, ніж для самого вчительства: тут педвуз знаходить правильний шлях для своєї роботи, не відривається від життя, стає огнищем педагогічної думки. Ця робота корисна для підвищення кваліфікації педагогічних сил, що працюють у самому педвузі, а це також актуальна проблема. Як-же взагалі можна провадити працю над підвищенням кваліфікації.

Нам здається, що для підвищення кваліфікації лекторів самих педагогічних навчальних установ, доцільно вживати таких заходів:

1) Складати що-тристру окружні й межокружні конференції педагогічних шкільних установ, де робить чергові звітні триместрові доповіді та обмірювати теоретичні й практичні питання що ними цікавляться робітники ІНО й підтехнікумів. На таких конференціях з найбільш широким представництвом від викладачів мусять перебувати протягом одного — двох років всі робітники певного району. Дані пропозиції цілком реальна й легко може бути здійснена.

2) Влаштовувати при педвузах спеціальні семинари для підвищення кваліфікації викладачів ІНО й підтехнікумів, при чому в роботі цих семинарів треба брати до уваги різну кваліфікацію та різні спеціальності учасників, і обов'язково в першу чергу розробляти питання соціально-економічні (доповіді мусять робити всі учасники семинару); у другу чергу — обмірювати педагогічні питання) педагоги ІНО й підтехнікумів мусять бути в курсі всієї новітньої найціннішої педагогічної літератури та в курсі заходів, що їх вживає Радянська влада в царині культурного будівництва); у третю чергу — доповіді супто наукові (досвід Головпрофосу в організації семинару для викладачів педагогічних дисциплін та спроби Кам'янецького ІНО в справі влаштування марксистського семинару — дали позитивні наслідки).

3) З тією-ж метою — підвищити кваліфікацію і ознакомлювати студентів із сучасними досягненнями в різних галузях науки конче потрібно встановити щільний органіч-

ний зв'язок робітників ІНО й підтехнікумів з науково-дослідчими катедрами й установами відповідної спеціальності, щоби кожний міг одержати ті потрібні знання, що їх так бракує багатьом робітникам педвузів.

4) Кожен інститут народньої освіти й підтехнікум повинен ознайомити зі своєю працею інші педвузи через педагогічні часописи або - ж через свій бюлєтень. Це ознайомлення дасть змогу стежити за подібною роботою товаришів, допоможе орієнтуватись у своїй власній праці, критично аналізувати її й після того робити ті чи інші поліпшення. Відвідування інших педвузів так педагогами, як і студентами поодинці й гуртками, а інколи навіть усім колективом, а також командировки та екскурсії наукового характеру можуть дати кращі наслідки, коли будуть влаштовуватися за планом з серйозною попередньою підготовкою.

5) Нарешті, не можна не порадити робітникам педвузів брати участь у різних наукових товариствах, бути їхніми активними членами, особливо в тих, що мають науково-педагогічний характер, організовувати музеї, екскурсії для широких кол населення і взагалі виступати перед широкими масами на теми так наукового, як і громадсько-політичного характеру.

Перейдімо тепер до ролі педвузів в справі підвищення кваліфікації масового вчительства.

Поки - що досить важко говорити про ввесь обсяг цієї роботи, але вже й тепер, на підставі досвіду попередніх років, треба думати, що роль педвузів в даній справі може охопити досить широкі вчительські маси й бути досить глибокою змістом. Виконання педвузами праці що до перепідготовки не залежить від того, чи хочуть чи не хочуть робітники даного ІНО чи підтехнікуму, це є органічна частина їхньої повсякденної роботи, без якої не можна уявити педагогічної шкільної установи. Треба лише брати до уваги, в якому оточенні пробуває педвуз: місто, село, число й характер шкільних та інших дитячих установ, наявність чи відсутність органів народосвіти та ін. та на який триместр (літній, осінній, зимній) припадає проробка того чи іншого матеріалу.

Переходячи до розділу організаційних форм перепідготовки в - осені й зимою (коли відбувається більш нормальне

навчання), вкажемо на низку заходів, які вже почали проповідено на досвіді (зокрема в Охтирському підтехнікумі), і що їх вже постійно починає визнавати вся мережа педагогічних вузів.

Насамперед зупинімось на конференціях (по змозі щотижневих: суботи, четверги, п'ятниці й т. ін.) робітників шкіл та інших дитустанов околишнього району. Провідну роль на цих підконференціях повинні відігравати ІНО й підтехнікуми. Завдання цих конференцій — розробляти педагогічний матеріал, що давав би відповідь на запитання, які постають перед пересічними робітниками під час їхньої праці. Їхній обов'язок — ознайомити широкі кола вчителів з найновішою педагогічною літературою та з останніми досягненнями тих чи інших шкіл; їх мета — давати вчителям змогу бути в курсі всіх тих педагогічних і суспільно-політичних питань, що стимулюють нові шукання, живлять шкільну працю.

Робота конференцій ні в якому разі не повинна мати схоластично-орієнтаційного характера, а мусить давати цілком конкретний матеріал, із якого пересічний учитель зміг би скористатись і проробити його в своїй школі.

Окремі типи шкіл (семилітки, профшколи, школи фабзавуча) в міру потреби можуть теж скликати конференції. Такі конференції, надзвичайно корисні, бо з'єднують викладачів різних дисциплін з однотипом шкіл, а також удосконалюють свідомість вчителів щодо завдань, змісту й методу у школах даного типу.

Крім того, при ІНО й підтехнікумах слід організовувати постійні комісії чи бюра в справі перепідготовки вчителів. До складу таких комісій обов'язково повинні увіходити студенти педвузу й педагоги. Праця цих комісій може бути різноманітна: а) бюро повинно налагодити шкільний зв'язок з місцевою народовою, зокрема з медоткомом чи іншими; б) повинно координувати свою роботу (що до перепідготовки) з тою, що буде провадити спілка; в) на його обов'язку лежить скликати підконференції; г) бюро розроблює всі матеріали щодо перепідготовки, згідно з завданнями окрнародови, спілки чи іншими окремих колективів вчителів; д) бюро є орган консультаційний: воно дає відповіді на всілякі запитання робітників освіти, особливо обслуговує сільського вчителя, відірваного від широких

педагогічних дискусій, від педагогічної літератури; е) бюро повинно мати свого представника в окріюрі в справі перевідготовки вчительства.

По містах, де є ІНО чи педтехнікуми, останні беруть найактивнішу участь у тій самостійній роботі, яку провадять колективи вчительства при школах, при будинках освіти, при клубах й т. ін.

Працювати над підвищеннем кваліфікації районового вчительства ІНО чи педтехнікуми можуть у такий спосіб:

а) скликати окружні чи районові конференції вчительства разом із спілкою й народсвітою або - ж самостійно для обговорення пекучих питань з педагогічною праці;

б) організувати виїздні сесії керовників і студентів для переведення районових педконференцій, при чому ці конференції мають на меті безпосередньо, на місці в селянських і хуторянських умовах показати, яких треба вживати тих чи інших метод роботи, про які вчительство чуло лише стороною і взагалі познайомити з питаннями педагогічної праці.

в) брати шефство над яким-будь районом, цеб-то на всі 100% виконати силами ІНО чи педтехнікуму роботу в справі піднесення кваліфікації вчительства (вчительство обслуговується, з одного боку, на місці своєї праці — групами чи в одинцю, і рівнобіжно з тим, знайомиться з працею свого шефа безпосередньо, буваючи в його стінах, спостерігаючи його повсякденне життя.

Ми особливо рекомендуємо ІНО чи педтехнікумам — видавати спеціальні листи, а краще бюллетені для шкіл свого району, при чому, беручи до уваги досвід своєї праці й праці інших шкіл, вміщати такий матеріал, що міг - би бути постійним звязком між роботою педвузу і вчительства, що освітлював - би найцікавіші моменти педагогічної праці, знайомив - би з літературою, яка появляється на книжковому ринку, — одно слово, цей бюллетень повинен бути своєрідною педагогічною газетою.

З метою піднести кваліфікацію вчительства ІНО чи педтехнікуми мусять використовувати звичайну педпрактику студентства. Роботу педпрактикантів у школах звичайно підсумовується на спеціальних конференціях, де бувають присутні вчителі шкіл та дитустанов, в яких провадилася педпрактика. Такі конференції можуть стати за осередки

не лише для обліку праці студентів, але й за осередки підвищення кваліфікації вчителів. Ознайомлення з роботою даної школи, з роботою окремих осіб, критика, обмірковування, вказівки на хиби й досягнення,— все це в руках свідомих керовників педвузів може стати за могутній спосіб піднести кваліфікацію, за великий стимул у роботі.

Що-року на весні відбуваються конференції стажорів, і скоро вони стануть звичайним явищем. На цих конференціях слід добиватись не лише формального зарахування проробленої праці, але дбати й про те, щоби перевести більш-менш довгочасну нараду (тижневу чи десятиденноу), на якій дати стажорам низку доповідей на педагогічні теми, проробити з ними практично ті чи інші нові для них заходи й методи, влаштувати з ними декілька екскурсій у дитячі установи, школи, фабрики, заводи. На конференцію стажорів слід запрохувати вчителів околишнього району; бажано також, щоб були робітники тих шкіл, де стажори провадили свою роботу. З наслідків конференції мають скористатися широкі кола вчительства.

Влітку праця ІНО й підтехнікумів може значно змінити свій характер у звязку з тим, що спілки робітників освіти й окрінспектура будуть піклуватись про перепідготовку. Отже, на цей період слід виділити лекторське бюро (гарного лектора завжди потрібно мати на вчительських курсах), а також дбати про те, щоб студентство, роз'їхавшись по місцях, допомагало в роботі в справі перекваліфікації, і само в ній по змозі брало участь. Безперечно, ті ІНО й підтехнікуми, що не в силі за літній період обхопити всієї роботи, повинні будуть вилучити з кол учительства таких робітників, що, сидючи в районі, могли б провадити далі розпочату справу, могли бути живим звязком між широкою масою вчительства й педвузом. Крім зазначеного, безумовно буде мати велике значіння прикомандирання на певний термін вчителів до педвузу, влаштування хоч-би для деяких районів пересувних педагогічних книгозбирень, допомога вчителям в екскурсіях і т. ін., при чому ІНО й підтехнікуми ні на одну хвилину не повинні забувати, що треба поглиблювати справу перепідготовки, по змозі поширюючи її, використовуючи властивості своєї праці, що звязує їх з широкими масами вчительства. Наприкінці слід відзначити, що ІНО й підтехнікуми, як центри перепідготовки, тим

самим, становляться за ті осередки, де вчитель-масовик зможе знайти всі вказівки, що є доконче потрібні в його роботі.

ІНО ї підтехнікуми, виконуючи відповідальну роботу в справі відновлення кадрів кваліфікованої педагогічної сили, зв'язуючи свою діяльність з широкою громадською працею, природньо стають за ті культурні центри, що поможуть перетворити сучасне суспільство.

РЕГСТР ПЕДАГОГІЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

(на 1 жовтня 1925 року)

I. Педагогічні технікуми

Ч. Ч.	Назва шкільних установ	Де міститься	Кільк. ступенів	Відомості про історію організації технікума
а) з викладанням українською мовою				
1	Артемівський пед-технікум ім. Ті-мірязева.	Артемівськ.	125	1925 року переведено з Гришино Артемівськ. округи (заснов. 1920 р.).
2	Охтирський ім. Грінченка	Охтирка, Харківської округи	110	1922 року реорганізовано з учительської семінарії, яку евакуовано з Віленської губ.
3	Бердичівський	Бердичів	129	Засновано 1923 року.
4	Білоцерківський ім. Грінченка	Біла-Церква	172	До 1920 р. гімназія для дорослих, пізніше педшкола й педкурси.
5	Бердянський	Бердянськ.	150	1920 року педшкола; 1921 року педкурси.
6	Вінницький	Вінниця	180	1920 року реорганізовано з учительської семінарії.
7	Вовчанський	Вовчанськ, Харківськ. округи	141	Реорганізовано з учительськ. семінарії (основ. 1874 р.). 1920 року педшкола; 1921 р. 3 - х річні педкурси.
8	Гадяцький	Гадяч, Роменської округи	151	1922 року організовано 3 - х річні педкурси з педшколою.
9	Гайсинський	Гайсин, Тульчинської окр.	86	1922 року організовані 3-х річні педкурси з педшколою (раніш була гімназія).
10	Городнянський	Городня, Чернігів. округи	130	1922 року організовані 3-х річні педкурси з педшколою (раніш була гімназія).
11	Глухівський	Глухів	60	Реорганізовано 1924 року з Глухівського ІНО (раніш був учительський інститут, що заснов. 1874 р.).
12	Добровеличківський	Добровеличківка, Переяслав-Хмельницький, округи	174	Реорганізовано 1920 року на педшколу; 1922 р. на педкурси з учительської жіночої семінарії (заснов. 1912 р.).
13	Житомирський	Житомир	107	Реорганізовано з учительської семінарії (заснов. 1913 р.).
14	Запорізький	Запоріжжя	105	Реорганізовано 1922 р. з учит. семінарії (заснов. 1912 р.).
15	Зінов'євський	Зінов'євськ	123	1924 року злитий з Новомиргородськими 3 - х річн. педкурсами (база педшкола).

Ч. Ч.	Назва шкільних установ	Де міститься	Кіль- кість студентів	Відомості про історію організації технікума
16	Звягільський	Звягіль, Шепетівськ. округи	102	1920 року педшкола; 1922 року 3 - х річні педкурси.
17	Золотоніський	Золотоноша, Черкаської округи	131	1920 року педшкола, 1922 року організовано з трьох пед- шкіл: Ереміївської, Бурім- ської й Золотоніської.
18	Ізюмський	Ізюм	103	Організовано 1924 року.
19	Кам'янський	Кам'янське, Катеринослав. округи	164	1924 року в Верхнедніпров- ського переведено в Кам'ян- ське 3 - х річні педкурси, що існували з 1922 р. (1920 року організовано з 2 - х річних педкурсів при вищ. початк. школі).
20	Київський ім. Гринченка	Київ	161	Організовано з учительської семінарії (заснован. 1917 р.).
21	Конотопський	Конотоп	99	Переведено 1922 року з Борзії, де з 1922 року існували пед- курси.
22	Коростишівський ім. Франка	Коростишів, Волинської округи	125	Реорганізовано з учительської семінарії (засн. 1869 р.) на педшколу 1920 р. й на пед- курси 1922 р.
23	Корсунський	Корсунь, Черкаської округи	149	1923 року організовано з Зве- нігородських, Богуславських і Кирилівських педкурсів.
24	Красноградський	Красноград, Полтавськ. округи	76	1922 року організовано з учи- тельської семінарії (заснов. 1912 р.).
25	Кременчуцький	Кременчук	150	1923 року організовано з пере- веденіх із с. Пирогів пед- курсів.
26	Никопільський	Никопіль	129	1920 року педшкола і 1922 р. педкурси. Переведено з Кри- вого Рогу до Никополя 1925 р.
27	Куп'янський	Куп'янськ	130	Організовано 1924 року.
28	Лубенський	Лубні	131	1920 року педшкола з учит. семінарії (заснов. 1911 року); 1922 року педкурси.
29	Маріупільський	Маріупіль	142	1920 року педшкола з учит. семінарії (заснов. 1915 р.); 1922 року педкурси.
30	Мелітопольський	Мелітополь	94	1920 року педшкола (з жіноч. гімназії), 1922 р. педкурси.

Ч. №	Назва шкільних установ	Де міститься	Кільк. студент.	Відомості про історію організації технікуму
31	Могилівський	Могилев-Подольський	40	1920 року педшкола; 1922 р.—педкурсі.
32	Мринський	с. Мрин, Ніженської округи	151	1920 року організовано педшколу з жіночої учительськ. семінарії (засн. 1911 року); 1922 р. педкурсі.
33	Нероновицький ім. Гоголя	с. Нероновичі (к. Сорочинці) Жубільськ. окр.	138	1920 року педшкола з учит. семінарії; 1922 р. педкурсі.
34	Новомосковський	Новомосков.	162	1920 року організовано педшколу з учит. семінар. (заснов. 1905 року); 1922 року 3-х річні педкурсі.
35	Олександрійський	Олександрія Зінов'єв. окр.	118	1922 року організовано з учит. семінарії (заснов. 1912 р.).
36	Остерський	Остер, Чернігівської округи	181	1920 року педшкола (колиш. гімназія); 1922 року — педкурсі.
37	Павлоградський ім. Шевченка	Павлоград	119	1920 року педшкола (з учит. семінар.); 1922 р.—педкурсі.
38	Полтавський ім. Драгоманова	Полтава	192	1920 року педшкола (з учит. семінар.); 1922 р.—педкурсі; 1924 р. злито з Білецькими педкурсами.
39	Прилуцький	Прилуки	126	Організовано 3-х річні педкурсі 1922 р. з кол. Більської учит. семінарії (евакуйовано з м. Біла. Холмщина) та Прилуцької учит. семін.
40	Пирятинський ім. Сковороди	Пирятин, Прилуц. окр.	140	1920 року педшкола; 1922 року педкурсі.
41	Прокурівський	Прокурів	183	1920 року педшкола (з кол. гімназ.); 1922 р.—педкурсі.
42	Ржищевський	Ржищев, Київської окр.	186	Реорганізовано з педшколою 1922 р. і злито з Бориспільським педтехнікумом 1925 р.
43	Старобільський	Старобільс.	118	1920 р. педшкола (з кол. учит. семінарії, що засн. 1913 р.) 1922 року педкурсі.
44	Сумський	Суми	131	1924 року відкрито педкурсі.
45	Тульчинський	Тульчин	213	1900 року учит. семінарія; 1920 р.—педшкола; 1922 р. 3-х річні педкурсі, які організовано об'єднавши педшколи: Луб'янську, Тивровську та Тульчинську.

№	Назва шкільних установ	Де міститься	Кільк. студент.	Відомості про історію організації технікуму
46	Уманський	Умань	127	Організовано з учит. семінарії, яка містилась в м. Тальному і 1923 р. переведена було до Умані.
47	Харківський ім. Сковороди	Харків	195	1911 р. учит. семінарія; 1917 р. укр. гімназія; 1920 р. педшкола; 1922 р. 3-х річні педкурси.
48	Черкаський	Черкаси	112	1918 р. учит. семінарія; 1920 р. ІНО; 1922 р. — педкурси.
49	Шепетівський	Шепетівка	141	1924 р. переведено з Полонного, постала на базі педшколи.

Технікуми національних меншин

50	Київський, польський ім. Кона	Київ	102	Засновано 1923 року.
51	Вінницький, єврейський	Вінниця	89	1924 року 3-х річні педкурси.
52	Житомирський, єврейський ім. Володарського	Житомір	106	1921 року 3-х річні педкурси.
53	Київський, єврейський	Київ	127	1918 року вчит. семінар. 1920 р. педшкола; 1922 р. 3-х річні педкурси.
54	Харківський, євр. ім. Жовти. Рев.	Харків	72	1921 року 3-х річні педкурси.
55	Пришибський, німецький	Пришиб	116	1921 року педшкола (з педкурсів при кол. вищ. початков. школі) 1922 року 3-х річні педкурси.
56	Хортинський, німецький	Хортиня, Запорізької округи	72	1890 року центр. нім. школа; 1917 р. учит. семін.; 1920 р. 3-х річні педкурси.
57	Катеринославський, російський, ім. Петровського	Катеринослав	222	1922 року реорганізовано з педшколи.
58	Київський, російський ім. Широгова	Київ	165	1917 р. учит. семінар.; 1920 р. педшкола; 1922 р.—педкурси.
59	Преславський, болгарський	Преслав	176	1868 р. учит. семінар.; 1920 р. педшкола; 1922 р.—3-х річні педкурси.
60	Балтський, молдавський	Балта	40	Засновано в Одесі 1924 року; переведено до Балти 1925 р.

ІІ. Інститути Народової Освіти

Назва шкільних установ	Де міститься	Факультети та кількість студентів по окремих факультетах	Відомості про історію організацій шкільних установ
1. Донецький ІНО	Луганськ	a) Соціального виховання 147, б) робітничий 210	Організовано 1923 року Реорганізовано 1921 р. з Катеринослав. університету (засн. 1917 р.) та Вчителського інституту (заснов. 1916 р.)
2. Катеринославський ІНО	Катеринослав	a) Професійний 750, б) соціального виховання. 243,	Реорганізовано 1925 р. з Педагогіч. Інституту, що засн. 1918 р.
3. Житомирський ІНО	Житомир	в) робітничий 251	Реорганізовано 1921 р. з Кам'янеч.-Подільск. Украй. Універс., що засн. 1918 р.
4. Кам'янець-Под. ІНО	Кам'янець-Под. Ків	Соціального виховання 251 Соціального виховання 236	Заснов. в 1921 р. Реогр. з Університету (осн. в 1840 р.)
5. Київський ІНО	Ків	а) Професійного 1105, б) соціального виховання. 269,	1921 р. реорганіз. з Ніжинськ. Історико-Філологіч. Факультету (кол. Ліцей князя Бєлоброда), що заснований 1825 р.
6. Ніжинський ІНО	Ніжин	в) робітничий 249	1921 р. реорганізован. в Учителськ. Інституту (засн. 1912 р.)
7. Миколаївський ІНО	Миколаїв	а) Соціального виховання. 210, б) робітничий 137	В 1921 р. реорганіз. з Університету (засн. в 1870 р.)
8. Одеський ІНО	Одеса	а) Соціального виховання. 231 б) соціального виховання :	1921 року реорганіз. з Учительського Інституту (засн. 1915 р.) та Історич.-Філолог. Факультету
9. Полтавський ІНО	Полтава	укр. відділ 144, нім. відділ 141,	1921 р. Реорганізован. з Учительського Інституту (засн. 1915 р.) та Історич.-Філолог. Факультету
10. Харківський ІНО ім. Петровського	Харків	в) робітничий 257	1921 р. Реорганізован. з Університету, що заснов. 1802 року
11. Херсонський ІНО ім. Крупської	Херсон	Соціального виховання 273	1921 р. реорганізован з Юр'ївського евакуованого Інституту та об'єднаний з Учительською семінарією (заснов. 1868 р.)
12. Чернігівський ІНО	Чернігів	а) Професійного 1365, б) соціального виховання. 430, в) фахпідготов. 139, г) робітничий 236	1921 р. Реорганізован. з Учителського Інституту (заснован. 1915 р.);
		Соціального виховання 203	
		Соціального виховання 189	
		189	

ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРИ

(з питання професійної та педагогічної освіти)

1. Бюлєтень Укрглавпрофобра за 1921 — 25 г. г.
2. Производственная программа Укрглавпрофобра на 1921 г.
3. Производственная программа Укрглавпрофобра на 1922 г.
4. Временное положение об Институтах. Вид. Укрголовпрофосу, 1922.
5. Временное положение о техникумах УССР. Вид. Укрголовпрофосу, 1922.
6. Временное положение о профшколах. Вид. Укрголовпрофосу, 1922.
7. Временное положение о 3-х летних педагогических курсах. Вид. Укрглавпрофосу, 1922.
8. Кодекс законов о просвещении. Вид. НКО УССР. 1923 г.
9. Учебный план 3-х летних педагогических курсов. Вид. Укрголовпрофосу, 1921.
10. Учебный план факультета прообразования. Вид. Укрголовпрофосу, 1921.
11. Учебный план факультета социального воспитания. Вид. Укрголовпрофосу, 1921 — 1923.
12. Программы для трехлетних и Педагогических курсов. Цикл производственный. Вид. Головпрофосу, 1924.
13. Тоже. Цикл педагогический. Вид. Головпрофосу 1924.
14. Тоже. Цикл обществоведческий. Вид. Головпрофосу УССР, 1925.
15. Учплан 3 — 6 мес. курсов по переподготовке. Вид. Головпрофосу, 1921.
16. Журналы: „Путь Просвещения“, „Народное Просвещение“, „Вестник Просвещения“, „Путь к коммунизму“,

(№ 1 за 1921 г.), „На путях к новой школе“ — статьи о педагогическом образовании.

17. Принципы составления учебных руководств (пр. Столяров). Вид. Укрголовпрофосу. 1924.

18. Методы составления программы (пр. Столяров). Вид. Укрголовпрофосу, 1924.

19. Столяров. — Организация методологической работы в Институтах. Вид. ДВУ, 1924.

20. Гринько. — Просветительная политика УССР. Вид. ДВУ, 1923.

21. Ряпто. — Система Народного Просвещения Украины. Сборник материалов и статей. ДВУ, 1925.

22. Ряпто. Реформа высшей школы на Украине. Вид. ДВУ, 1924.

23. Материалы Отдела Педагогического Образования. Изд. Главпрофобра РСФСР. М. 1920.

24. Стаж и практика. Вид. Укрголовпрофосу, 1924.

J

ЗМІСТ

	Стор.
Передмова	5
1. Система педагогічної освіти на Україні	7
2. Система педагогічної освіти в РСФРР	15
3. Педагогічні технікуми, їхня будова, навчальні плани й програми	24
4. Принципи будування факультетів соціального виховання; еволюція навчальних планів	39
5. Факультети професійної світі, їхня структура та навчальні плани	56
6. Факультет політосвіти (підготовка високо-кваліфікованих політосвітробітників)	72
7. Якого вчителя повинен дати Педвуз	82
8. Добір учнів до ПедВУЗ'їв. Робітничі факультети	89
9. Методи праці в НОП та підтехнікумах	96
10. Виробнича практика в педвузах. Сільсько-господарський та індустріальний ухиля	106
11. Педагогічна практика, її форми й методи	122
12. Екскурсії в педВУЗ'ах (навчальні, науково-методологічні, виробничі та інші)	137
13. Краєзнавча робота педВУЗ'їв	145
14. Філакультура в педВУЗ'ах	154
15. НОП у педВУЗ'ах	159
16. Облік праці керовників та студентів	165
17. Стаж. Виконання дипломної праці	172
18. Навчально-допоміжні та досвідні заклади при педВУЗ'ах	181
19. Громадська праця студентів педВУЗ'їв	190
20. Дитячий Комуністичний рух і педВУЗ'ї	197
21. ПедВУЗ'ї—центри перепідготовки вчительства. ПедВУЗ'ї—культурні центри свого району	200
Додатки: 1) Реєстр педагогічних учебових установ України	207
2) Покажчик літератури	212

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ХАРКІВ, СПАРТАКІВСЬКИЙ ПРОВ., № 3

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПЕДАГОГІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

	Ціна
Порадник по соціальному вихованню. Вип. 1. Друге перев. р. й доповнене українське видання 1923 р.	1 20
Порадник до перепідготовки робітників освіти. Під ре- даг. Є. А. Равич-Щерби. Центральним Методоло- гічним Комітетом НКО ухвалено	— 70
Астраб, О., Дога, В., Іваніця, Г., Соколов- ський, О. „До світла“. Методичні уваги до 1-го випуску	— 45
Барт, П. Історія соціально-педагогічної ідеї. Переклад і передмова Н. Гордієвського	— 20
Воропай, В. С. Математика в трудовій школі. Ухва- лено до вживання в установах Соцвіху Науково- Педагогічним Комітетом Головсоцвіху УСРР	— 30
Васильківський, М. Сучасний німецький академізм та ідеал нової школи. Нарис з педагог. норматики	— 15
Зільберфарб, Й. Міжнародне об'єднання робітників освіти. Матеріали до історії міжнародного вчи- тельського профруху	— 60
Зінов'єв, Г. Пролетарська революція та вчительство Доклад на з'їзді вчителів Ленінгр. губ.	— 25
Машкін, А. Просвіття політика за доби диктатури про- летьаріату. Перекл. Т. Кардиналовської	1 —
Мамонтів, Я. Сучасні проблеми педагогічної твор- чості. Ч. 1. — Педагог, як мистець	— 30
Мінченко, П. Дальтонський лабораторний план, як нова система освіти	— 15
Мірза-Авакянц, Н. Читанка з історії України. (Під- ручник учителеві). Ч. 1, вип. 1. Доба староруська. — 80	
Нічинов, К. Український язык у минулому й тепер. Підручна книга до усвідомлення фактів українського язика	— 85
Плаксін, А. і Ліберман, А. Методичні вказівки до підручника математичної грамоти „Числа з життя“ — 05	
Протопопов, В., проф. Вступ до вивчення рефлексо- логії. Об'єкт метода вивчення поведінки людини та вищих тварин. Переклав О. Степаненко	— 18
Чепіга, Я. Азбука трудового виховання й освіти. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання. Підручник для працівників різних установ соціального виховання, студентів інститутів народньої освіти й учнів педагогічних шкіл	— 60

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ХАРКІВ, СПАРТАКІВСЬКИЙ ПРОВ., № 3

	Ціна
Черединенко, В. Дитяча хата. Порадник організації й керування установ дитячого виховання. Ч 1 . . .	— 15
Шмідт, С. І., проф. Психологія малювання. Для педа- гогів	— 40
Яновська, Є. Дошкільним робітникам	— 15
” Грамота й діти	— 35
Голубенко, М., Карпенко, Н. і Фесенко, В. Курс математики. Ч. 1. Випуск для вчителів. Допу- щено Методкомом НКО УСРР до вжитку в дитя- чих установах Соцвіху	— 18

ВИЙШЛА З ДРУКУ Й ПРОДАЄТЬСЯ КНИГА

Мамонтов, Я. Хрестоматія сучасних педагогічних течій.
Стор. 633, ц. 3 крб. 40 коп.

„Хрестоматію сучасних педагогічних течій“ поділено на такі
(головніші) розділи:

- I. Педагогічний індивідуалізм (анаархічний, есте-
тичний).
  - II. Педагогічний колективізм — (національний, універ-
сальний, інтернаціональний).
  - III. Педагогічний еклектизм (ідеалістичний, позитивістич-
ний з ухилами психологічним і біологічним).
- До „Хрестоматії“ додано українсько - російський словничок пе-
дагогічних термінів.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ ВІДДІЛ ПОШТОВИХ ВІДПРАВЛЕНЬ

Швидко й ретельно надсилає накладною платнею кожну книжку
як власного, так і всіх інших видань СРСР

При одержанні готовкою вартості замовлення від 3 - х карб.—
пакування та пересилка за кошт Держвидаву

Школам, сельбудам, бібліотекам, хатам - читальням та іншим
колективним покупцям — відповідна знижка

Каталоги надсилається безплатно після першої вимоги

Замовлення надсилати : *

Харків, вул. 1 - го Травня, № 17, 1 - а книгарня ДВУ